

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ORTA ASYA'DAN DOĞU AVRUPA'YA
ERKEN DEVİR TÜRK SANATINDA
GEYİK FİĞÜRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Açelya DURSUN

**Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Türk İslam Sanatları Programı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. J. Özlem OKTAY ÇEREZCİ

OCAK 2022

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ORTA ASYA'DAN DOĞU AVRUPA'YA
ERKEN DEVİR TÜRK SANATINDA
GEYİK FİĞÜRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Açelya DURSUN

**Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Türk İslam Sanatları Programı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. J. Özlem OKTAY ÇEREZCİ

OCAK 2022

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

ORTA ASYA'DAN DOĞU AVRUPA'YA ERKEN DEVİR TÜRK SANATINDA GEYİK FİĞÜRLERİ

ÖZET

Erken dönemlerde, yaşamlarını idame ettirebilmek için bazı topluluklar avcılık, toplayıcılık veya hayvancılık yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Bu toplumlarda adeta insanın kaderi hayvanın kaderine bağlıdır. Bozkır yaşantısına mensup Türklerde de durum böyle olmuştur. Doğayı etkiledikleri gibi doğadan etkilenmişlerdir. Günlük yaşamlarının yanı sıra inançları da ister istemez bu doğrultuda şekillenmiştir ve Türk sanatı, tam da bu koşullarda doğmuştur.

'Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya Erken Devir Türk Sanatında Geyik Figürleri' başlıklı çalışmamızda, Türk sanatında önemli bir yere sahip olan geyik figürlerini inceledik. Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan arkeolojik buluntuları ve ait oldukları toplulukları, Orta Asya ve Doğu Avrupa olmak üzere iki ana başlık altında ele aldık. Söz konusu coğrafyada geyik, bir av unsuru olarak günlük hayatın önemli bir parçası olduğu gibi, inanç bakımından da yadsınamaz bir kutsallığa sahiptir.

Efsanelerde sık sık karşımıza çıkan geyik, insanlara yol gösteren, kahramanlara öncülük eden, ölümsüzlüğün simgesi olan bir hayvandır. Zaman zaman gök unsuru ile ilişkilendirilmiştir ve iki dünya arasında bir köprü görevi de görmektedir. Şamanizm'de önemli bir yere sahiptir.

Araştırmamızda, geyik figürlerini Okunyeve Kültür dönemi ile birlikte örneklendirmeye başladık. Bu döneme ait en önemli buluntular üzerindeki motiflerden ötürü 'geyikli taş' ismini alan dikilitaşlardır. Tagar döneminde ise söz konusu figürler çok sayıda madeni levhada hayvan üslubu ile ilişkili olarak kendini göstermiştir. Hun sanatında ise tek betimlendikleri gibi mücadele sahneleri içerisinde de yer alan geyikler, deri malzemelerde, keçe örtülerde, at koşum takımlarına ait parçalarda ve çeşitli madeni eserlerde karşımıza çıkmaktadır.

Göktürk sanatında kaya resimleri üzerinde ve Bilge Kağan Külliyesi buluntuları arasında gördüğümüz geyikler, 'bozkırın kuyumcuları' olarak anılan İskitlerde ise çok sayıda madeni eser ile döneme damgasını vurmuştur. Avar sanatında Nagyzentmiklos hazinesine ait 2 numaralı sürahide kendini gösteren geyik figürü Hazarlarda ise kemik malzeme üzerinde karşımıza çıkmıştır.

Sembolik anlamını İslamiyet'ten sonra da devam ettiren geyik, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sanatlarında çini, taş, maden gibi çeşitli malzemeler üzerinde görülmüştür ve söz konusu dönemlerde İslam sanatının etkisi ile yeniden yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: geyik, mitoloji, sanat, kaya resmi, maden, at koşum takımları, hayvan üslubu, Proto Türkler, Asya Hunları, Göktürkler, İskitler.

DEER FIGURES IN EARLY PERIOD TURKISH ART FROM CENTRAL ASIA TO EASTERN EUROPE

ABSTRACT

In the early periods, some communities made their living by hunting, gathering or keeping livestock in order to maintain their lives. In these communities, the fate of man depends on the fate of the animal. This was also the case with the Turkish communities who sustained the steppe life. They have been affected by nature as they have affected nature. In addition to their daily lives, their beliefs were inevitably shaped in this direction and Turkish art was born in exactly these conditions.

In our study titled "Deer Figures in Early Turkish Art from Central Asia to Eastern Europe", we examined deer figures, which have an important place in Turkish art. We discussed the archeological finds that spread over a wide geography and the communities to which these finds belong under two main sections, Central Asia and Eastern Europe. In the said geographies, deer has an undeniable sanctity in terms of belief, as well as being an important part of daily life as a hunting element.

Deer, which is frequently encountered in legends, is an animal that guides people, leads heroes, and is a symbol of immortality. It is sometimes associated with the celestial element and also acts as a bridge between the two worlds. It has an important place in shamanism.

In our research, we started to exemplify deer figures with the Okunev Culture period. The most important finds from this period are the obelisks, which are called 'deer stones' because of the motifs on them. In the Tagar period, the figures in question appeared on many metal plates in relation to the animal style. In Hun art, deer, which are depicted alone as well as in combat scenes, appear in leather materials, felt cloths, pieces of horse harnesses and various metal works.

Deer, which we see on rock paintings in Göktürk art and among the finds of the Bilge Kağan Complex, left their mark on the period with many metal works in the Scythians, who are known as the "jewelers of the steppe". In Avar art, the figure of deer, which shows itself in the jug number 2 belonging to the Nagyszentmiklós treasure, appeared on bone material in the Khazars.

Continuing its symbolic meaning after the spread of Islam, the deer was seen on various materials such as tiles, stones and metals in the arts of the Great Seljuk and Anatolian Seljuks and was reinterpreted with the influence of Islamic art in the mentioned periods.

Keywords: deer, mythology, art, petroglyphs, metal, horse harnesses, animal style, Proto Turks, Asian Huns, Gokturks, Scythians

ÖNSÖZ

Erken devirlerden beri Türk toplumunda varolan geyik figürlerini ‘Orta Asya’dan Doğu Avrupa’ya Erken Devir Türk Sanatında Geyik Figürleri’ adlı araştırmamız ile Türk sanatı açısından inceleyerek konuya dikkat çekmeye çalıştık.

Araştırma sürecinde yararlanmış olduğum TDV İslam Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Tek-Esin Vakfı Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Bununla birlikte, çalışmamın en başından beri bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Jale Özlem OKTAY ÇEREZCİ’ye, bu süreçte destekleri ile hep yanımda olan aileme, sevgili arkadaşım Aslı ORAKÇI’ya ve Hüseyin Soner SANCAR’a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vii
RESİM LİSTESİ	vi
HARİTA LİSTESİ	xii
ÇİZİM LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR	xvi
1. GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Amacı Kapsamı Yöntemi ve Kullanılan Kaynaklar	1
1.2 Türk Ülkelerinin Fiziki, Tarihi ve Kültürel Coğrafyası	3
1.2.1 Fiziki coğrafya	3
1.2.2 Kültürel ve tarihi coğrafya	5
1.3 Geyiğin Sembolizmi ve Hayvan Üslubundaki Yeri	16
1.3.1 Geyiğin Sembolizmi	16
1.3.2 Geyiğin Hayvan Üslubundaki Yeri	24
2. ERKEN DEVİR TÜRK SANATINDA GEYİK	28
2.1 Orta ve İç Asya	28
2.1.1 Proto Türkler	28
2.1.2 Asya Hunları, Göktürkler ve Uygurlar	30
2.2. Doğu Avrupa	34
3. KATALOG	37
4. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME	100
4.1 Geyik Tasviri ve Sembolizminin Türk İslam Sanatına Etkileri	100
4.2 Türk Sanatındaki Geyik Tasvirlerinin Tipolojisi ve Özellikleri	102
5. SONUÇ	106
6. RESİMLER	110
7. HARİTALAR	123
8. ÇİZİMLER	127
9. KAYNAKÇA	130
10. ÖZGEÇMİŞ	139

RESİM LİSTESİ

Resim 3.1 Saimaly-Tash'dan geyik avı sahnesi.	37
Resim 3.2 İskit dönemine ait altından geyik plaka.	38
Resim 3.3 Tagar Kültürüne Ait Bronz Geyik Plaka	39
Resim 3.4 İskit Dönemi Bronz Geyik Figürini.....	40
Resim 3.5 Pazırık I'den eyer süsü. Kaplanın sığına saldırma sahnesi.....	41
Resim 3.6 Pazırık Kurganı'ndan kaplan sığın mücadelesine sahnesi.	42
Resim 3.7 Pazırık I'den, kaplan veya parsın bir geyiğe saldırışının canlandırıldığı eyer süsü.....	43
Resim 3.8 İkinci Pazırık kurganından, deriden takma boynuzları ile ağaçtan oyularak yapılmış, ağaç üstüne altın kaplama geyik heykelciği.	44
Resim 3.9 Grifonun geyiğe saldırışı.	45
Resim 3.10 Pazırık halısından bir kesit.	46
Resim 3.11 Pazırık kurgan V kadın mumyanın sağ kolu üzerindeki dövme.....	47
Resim 3.12 Pazırık II'den ağaç oyma grifon ve geyik.	49
Resim 3.13 Tagar Kültürü'ne ait bronz geyik figürü.....	50
Resim 3.14 Erken Demir Çağı'ndan elk kemik kafası.	51
Resim 3.15 Tagar Kültürüne ait bronz döküm geyik.....	52
Resim 3.16 Altın geyik plaka.	53
Resim 3.17 Dinyeper Bölgesi'nden bronz geyik.	54
Resim 3.18 Kuzey Pontus Bölgesi'nden geyik figürlü kılıç kabzası.....	55
Resim 3.19 Tüekta Kurganı'ndan ahşap elk kafaları.....	56
Resim 3.20 Tüekta Kurganı'ndan ahşap oyma üç elk kafası.....	57
Resim 3.21 Flippovka Kurgan I'den altın kaplama geyik	58
Resim 3.22 Flippovka Kurgan I'den geyik plakaları.....	59
Resim 3.23. Flippovka Kurgan I'den altın geyik tasvirleri.	60
Resim 3.24 Kul Oba Kurganı'ndan altın geyik.	61
Resim 3.25 Başadar II No'lu kurgandan geyik tasvirleri.	62
Resim 3.26 Pazırık II No'lu kurgandan grifon ve geyik başı.	63

Resim 3.27 Chertomlyk Kurganı'ndan geyik tasvirli kılıç kını.....	64
Resim 3.28 Bukhtarma'dan geyik tasvirli bronz ayna.....	65
Resim 3.29 Kargalı diademinden geyik tasviri detayı.....	66
Resim 3.30 Geyik tasvirli dizgin kayışı parçası.	67
Resim 3.31 Geyik tasvirli diadem.....	68
Resim 3.32 Geyik tasvirli kemer ucu.....	69
Resim 3.33 Nagyszentmiklós hazinesi 2 numaralı sürahi üzerindeki Griffon ve geyiğin mücadelesi.....	70
Resim 3.34 İskit devrine ait altın kaplamalı ahşap geyik figürleri.	71
Resim 3.35 Sarmat Kültürü'ne ait geyik başlı bilezik.	72
Resim 3.36 Kelermes Kurganı'ndan Geyik Tasvirli Balta.	73
Resim 3.37 Pazırık Kurgan II'den keçe üzerinde geyik tasviri.	74
Resim 3.38 Bilge Kağan Külliyesi'nden geyik heykelciği.....	75
Resim 3.39 Arjan II Kurganı'ndan geyik figürlü altın iğne.	76
Resim 3.40 Eşkiölmes'den geyik tasvirli petroglif.....	77
Resim 3.41 Şilikti Kurgan II'den altın geyik başları.	78
Resim 3.42 Kuzeydoğu Çin'den bronz geyik figürü.	79
Resim 3.43 Moğolistan'dan at koşum takımına ait geyik figürlü parça.....	80
Resim 3.44 Metropolitan Sanat Müzesi'nden bronz geyik figürü.....	81
Resim 3.45 Pazırık Kurgan II'den deri geyik tasviri.....	82
Resim 3.46 Pazırık Kurgan II'den deri aplike geyik tasviri.....	83
Resim 3.47 Bronz döküm iki geyik figürü.	84
Resim 3.48 Solokha Kurganı'ndan altın geyik plaka.	85
Resim 3.49 Ak Meçey Kurganı'ndan altın plaka üzerindeki geyik tasviri.....	86
Resim 3.50 Baike II'den kemik üzerindeki geyik tasviri.	87
Resim 3.51 Pazırık Kurgan V'den eyer kemeri üzerinde yer alan deri geyik tasviri.....	89
Resim 3.52 Pazırık Kurgan I'den at koşum takımına ait ahşap geyik figürü.	90
Resim 3.53 Pazırık Kurgan I'den at koşum takımına ait ahşap simetrik geyikler.....	91
Resim 3.54 Berel Kurgan XI'den saldırıya uğrayan geyik tasviri.....	92

Resim 3.55 Esik Kurganı'ndan geyik tasvirli altın plaka.	93
Resim 3.56 Esik Kurganı'ndan geyik başı şeklindeki plakalar.	94
Resim 3.57 Esik Kurganı'ndan hançer kını üzerindeki geyik tasviri.	95
Resim 3.58 Bezeklik 12. Tapınak'dan geyik tasvirli duvar resmi.	97
Resim 3.59 Koco Tapınağı'ndan geyik figürlü fresk.	98
Resim 5.1 Buluntuların dönemlere göre dağılımları.	107
Resim 5.2 Buluntuların malzemelere göre dağılımları.	108
Resim 6.1 Berel 11 kurganı.	110
Resim 6.2 Şilikti Kurganları	111
Resim 6.3 Esik Kurganı	111
Resim 6.4 Soldan sağa: Sayan Altay, Moğol-Transbaykal, Avrasya tipi geyikli taşlar.	112
Resim 6.5 Kaya resimlerindeki geyik tasvirlerinin dönemlere göre değişimi.	113
Resim 6.6 Lena Kaya'dan geyik tasviri.	114
Resim 6.7 SaymalıTaş'tan geyik tasviri.	114
Resim 6.8 Moğolistan Mandal Hayrhan 'dan kaya üzerinde geyik figürü.	115
Resim 6.9 Yenisey Şamanlarına ait bir başlık.	116
Resim 6.10 İdil Bulgarları'na ait tabak üzerinde geyik figürü.	116
Resim 6.11 Hereke halısı üzerindeki geyik figürleri.	117
Resim 6.12 Diyarbakır Tek Beden'de yer alan geyik figürü.	117
Resim 6.13 Sultan Süleyman avda. Arifi'nin Süleyman-namesi'nden.	118
Resim 6.14 Kubad Abad Küçük Saray'dan geyik figürlü çini.	119
Resim 6.15 Kubad Abad Saray Hamamı'ndan geyik tasvirli çini.	119
Resim 6.16 Sekiz köşeli yıldız çini üzerinde geyik tasviri.	120
Resim 6.17 Sekiz köşeli yıldız çini üzerinde koşan geyik figürü.	120
Resim 6.18 Vahşi hayvanın geyiğe saldırış sahnesi, İdil Bulgarları.	121
Resim 6.19 Tamgalı'dan okçu ve geyik.	121
Resim 6.20 Bezeklik'ten iki geyik tasviri.....	122

HARİTA LİSTESİ

Harita 5.1 Buluntuların coğrafi dağılımlarını gösteren harita.....	106
Harita 7.1 Afanesyevo kültür bölgesi	123
Harita 7.2 Andronovo kültür bölgesi	123
Harita 7.3 Berel Kurganı'nın coğrafi konumu.....	124
Harita 7.4 Baike II Kurganı'nın coğrafi konumu.....	124
Harita 7.5 Karadeniz'in kuzeyindeki İskit kurganlarının coğrafi konumları.....	125
Harita 7.6 İskitlerin bulunduğu coğrafya.....	125

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 3.1 Pazırık Kurgan II'den deri örtü.	88
Çizim 3.2 Okunyeve Dönemi'ne ait geyik tasvirli taş heykel	96
Çizim 8.1 Baike II'den kemik üzerindeki geyik tasvirlerini gösteren çizim.	127
Çizim 8.2 Niksar Çöreği Büyük Tekkesi'ndeki geyik figürü.	128
Çizim 8.3 Hazarlar'a ait kemik röliker üzerindeki geyik tasvir.	128
Çizim 8.4 Geyik formuna bürünmüş Buddha.	129

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
çev.	: çeviren
E.d.	: editör
C.	: cilt
Kat. No	: Katalog No
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TA	: Türkler Ansiklopedisi
Vb.	: ve benzeri
TT	: Toplumsal Tarih
SSAD	: Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
OTAD	: Oğuz- Türkmen Araştırmaları Dergisi
RHR	: Revue de l'histoire des religions
Vol.	:Volume
SAD	:Sibirya Araştırmaları Dergisi
EWA	: Encyclopedia of World Art

1. GİRİŞ

1.1 Çalışmanın Amacı Kapsamı Yöntemi ve Kullanılan Kaynaklar

Araştırmanın amacı erken devir Türk sanatında sık sık karşımıza çıkan geyik figürlerini Türk sanatındaki yerini belirlemektir. Öncelikle giriş kısmında Türk sanatının doğduğu toprakların fiziki, kültürel ve tarihi coğrafyası incelenmiştir.

Çalışmanın merkezini oluşturan geyik figürlerini incelemeye önce ‘geyik’ kelimesinin etimolojisine değinilmiş, tanımı yapılmıştır. Geyik figürlerinin sembolizmi üzerinde durularak hayvan üslubundaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Türk sanatının erken devrinin oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamından ötürü çalışmada ‘Orta Asya’ ve ‘Doğu Avrupa’ olmak üzere iki ana başlık belirlenmiştir. Bu iki ana başlık altında Proto Türkler, Asya Hunları, Göktürkler, İskitler, Hazarlar, Avarlar ve İdil Bulgarları dönemlerine ait geyikler ele alınmıştır.

. Katalog kısmında ise sözü edilen dönemlere ait geyik figürü buluntuları incelenerek tanımlamaları yapılmıştır. Değerlendirme ve Karşılaştırma kısmında İslamiyet sonrası Türk sanatındaki geyik figürleri incelenerek sanat tarihi içerisinde geyik figürünün ve sembolizminin gelişimi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Türk sanatındaki geyik figürlerinin tipolojisi ve özelliklerine değinilmiştir.

Araştırma süresince TDV İslam Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Kütüphanesi’ne gidilmiştir; T. Rice, **Ancient Arts of Central Asia**, G. Borovka, **Scythian Art**, B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Emel Esin, **İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş**, A.P. Okladnikov, **Ancient Population of Siberia and its Culture**, David Christian, **A History of Russia, Central Asia and Mongolia**, Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Çoruhlu, **Erken Devir Türk Sanatı**, B. Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Nejat Diyarbakirli, **Hun Sanatı**, L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**,

Selçuk Mülayim, **Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu**, A. P. Okladnikov, **Tarihin Şafağında İç Asya**, Franz Hancar, **The Eurasian Animal Style and the Altai Complex, The Golden Deer of Eurasia** Türkler Ansiklopedisi, Sanat Tarihi Dergisi gibi eserler başlıca kaynak olarak değerlendirilmiştir.

1.2 Türk Ülkelerinin Fiziki, Tarihi ve Kültürel Coğrafyası

1.2.1 Fiziki coğrafya

Türk ülkelerinin tarihinden ve kültürel coğrafyasından bahsetmeden önce tarih boyunca buldukları fiziki coğrafyadan bahsetmek yerinde olacaktır. Yabancı araştırmacılar tarafından Türklerin ana yurdu; Altaylar, Baykal Gölü'nün doğusu, Mançurya, Güney Moğolistan, Kuzeybatı Asya, Aral Gölü'nün çevresi, Tanrı Dağları bölgesinden oluşan geniş bir coğrafya olarak kabul edilirken, Türk araştırmacılar ise Türklerin ana yurdunu Tanrı Dağları ve Altay Dağları'ndan Baykal mıntikasına kadar olan coğrafya olarak sınırlandırmıştır. ¹ Macar Türkiyatçı Gyula Nemeth, Türklerin ana yurdunu Filolojiden yararlanarak, Batı Asya, Aral gölü çevresi ve Ural ile Altay dağları arasındaki bozkırlar ile bugünkü Kazakistan olarak belirlemiştir. ²

Boyutlarıyla dünyanın en büyük kıtası olan Asya kıtası; kuzeyinde Kuzey Buz Denizi, güneyinde Hint Okyanusu, doğusunda Bering Boğazı ile Büyük Okyanus ve batısında Ural Dağları ile çevrilidir. Dünyanın en büyük kıtası olmasının yanı sıra dünyanın en yüksek kesimi de bu kıtada bulunmaktadır. ³ Asya kıtası; Kuzey Asya, Doğu Asya, Güney Asya ve Ön Asya olmak üzere Ligeti tarafından beş büyük bölüme ayrılmıştır. ⁴

Orta Asya; kuzeyde Sibirya, doğuda Büyük Kingan Dağları (Kadırgan Yığı), güneyde Himalaya ve Hindikuş sıradağları, batıda Hazar Denizi ve Ural nehri ile çevrilidir. ⁵ Geniş otlaklar, düzlükler ve kumlu çöllerden oluşur. Tipik bir bozkır ülkesi olan Orta Asya'da sert bir kara iklimi mevcuttur. Kışın dondurucu soğuk ve fırtınanın etkisinde iken yaz mevsiminde kavurucu sıcak ve kuraklık hakimdir. Bozkırlarda iki çeşit su bulunmaktadır. Bu sulardan biri 'ak su' diğeri ise 'kara su'dur. İlkbahar mevsiminde karların ve buzulların erimesiyle oluşan suya ak su, yeraltı kaynaklarından beslenen suya ise kara su adı verilmiştir. ⁶

¹ Yaşar Çoruhlu, **Erken Devir Türk Sanatı İç Asya'da Sanatın Doğuşu ve Gelişimi**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013, s.15.

² L. Rasony, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1971, s.2-3.

³ Robert N. Taaffe; "Coğrafi Ortam", **Erken İç Asya Tarihi**, E.d. Denis Sinor, İstanbul 2002, s.34.

⁴ Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya II**, çev. Sadrettin Koratay, İstanbul 1970, s. 4.

⁵ S. Koca, "Eski Orta Asya'da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru", **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, S.1,s.2.

⁶ S. Koca, **a.g.m.**, s.5.

Orta Asya bilim adamları tarafından tundra, orman kuşaağı, bozkır kuşaağı ve çöl kuşaağı olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Tundra kuşaağı Orta Asya'nın kuzeyinde, Lapland'dan Bering Boğazı'na ve Kamçatka Yarımadası'nın başlangıcına kadar uzanmaktadır. Orman kuşaağı İskandinavya'dan Ohotsk Denizi'ne kadar olan oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bozkır kuşaağı, Kuzey Urallar'dan Kazakistan'ın kuzeyine, Batı Sibiryta ovalarına ve Moğolistan'ın güneyine kadar uzanmaktadır. Çöl kuşaağı ise Hazar Denizi'nden Moğolistan'daki Gobi ve Ordos ölllerinin doğusuna kadar Orta Asya'nın büyük bir bölümünü kaplamaktadır.⁷

Orta Asya'nın ortasında yer alan bozkır kuşaağı güneye gittikçe yerini kumlu çöllere bırakır. Söz konusu kuşaağın hemen altında yer alan çöllerin en büyükleri Gobi, Taklamakan, Akkum, Kızılkum ve Karakum ölleri olarak sıralanabilir.⁸ Gobi ölu Orta Asya'yı ikiye bölmektedir ve Obi ve İrtiş ırmakları arasında yer alan Vasyuganye Bataklığı'ndan Kuzey Buz Denizi'ne kadar olan büyük bir bölgeyi kaplamaktadır.⁹

⁷ Robert N. Taaffe, **a.g.m.**, s.51-55.

⁸ Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, ev. R. Uzmen, 1980,s. 11.

⁹ Baykan Sezer, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul 1979,s.16.

1.2.2 Kültürel ve tarihi coğrafya

Türk sanatı ve arkeolojisi prehistorik devirlere kadar uzanır. Dolayısıyla Türk sanatını anlayabilmek ve sürekliliğini görebilmek açısından Orta ve İç Asya'nın erken devirlerine uzanmak gerekmektedir. Paleolitik devirde yaşadığı bilinen ve Choukoutien mağarasında bulunan 'Sinanthropus Pekinensis' adı verilen prehistorik insan tipi kalıntısı, yalnızca Türk kültürü için değil, dünya kültürü açısından da büyük önem arz etmektedir. Pekin adamı olarak da anılan bu insanın en önemli yanı, ateşi ilk kez düzenli bir şekilde kullanmasıdır.¹⁰

Pekin adamının yanı sıra, orta paleolitik devirde ortaya çıkarılan bir diğer önemli insan tipi daha bulunmaktadır. Ordos'ta ortaya çıkarılan bu tip, Çince Heh-t'ao denilen Ordos İnsanı'dır.¹¹ Ordos bölgesinde bu insan tipi dışında çok sayıda aletin toplanmış olduğu merkezler de bulunmuştur.¹² Çeşitli mesken kalıntıları ve aletlerin yanı sıra; çıplak kadın figürleri, giysileri bulunan yontulmuş figürler ve kuşların uçar vaziyetteki heykelcikleri de ele geçirilen buluntular arasındadır.¹³

Asya'da Mezolitik çağ; Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan bölgelerinden Batı Sibirya'ya kadar geniş bir coğrafyaya uzanmıştır.¹⁴ Bu çağda mikrolit denilen bir endüstri ortaya çıkmıştır ve bozkır insanları bunu kullanarak mızrak ve testere gibi av aletleri geliştirmişlerdir.¹⁵

Neolitik çağın en önemli yanı, insanoğlunun avcılık ve tüketim çağından üretim aşamasına geçmesi ve Orta ve İç Asya'da bozkır ekonomisinin bu dönemde oluşmuş olmasıdır. Ok, yay ve av ürünlerini saklamak, depolamak için üretilen keramik kapların keşfi bu kültürün temel öğeleri olan buluşlardır.¹⁶ Ponomarevo, Baykal bölgesi, Altay bölgesi, Angara ve Lena gibi bölgeler bu döneme ait buluntuların ele geçirildiği yerlerdir.¹⁷

¹⁰ A. P. Okladnikov, **Ancient Population of Siberia and its Culture, The Peoples of Siberia**, Ed. M. G. Levin ve L. P. Potapov, Chicago and London, 1964,s.13.

¹¹ Y. Çoruhlu, **Erken Devir Türk Sanatının ABC'si**, s.19.

¹² Şevket Aziz Kansu, **İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler**, C.1, Ankara 1986,s.145.

¹³ A. P. Okladnikov, "Tarihin Şafağında İç Asya", **Erken İç Asya Tarihi**, Der. Denis Sinor, Çev. Alaeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.83,84.

¹⁴ Kazi T. Laypanov ve İ. M. Miziyeve, **Türk Halklarının Kökeni**, Çev. Hatice Bağcı, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.41.

¹⁵ C. Wells, **Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası**, İstanbul 1984, s.26.

¹⁶ A.P. Okladnikov, **a.g.e**,2000, s.91.

¹⁷ Y. Çoruhlu, **Erken Devir Türk Sanatı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul,2007, s.18-29

Baykal Gölü sahilleri ve kuzey taygalarının kültürlerini Serovo devri ve İsakova devri izlemektedir.¹⁸ İsakova devrinde Moğolistan sakinleri sığır ve atı evcilleştirmiştir. Tarımın varlığına işaret eden öğütme taşları ve oraklar ele geçirilmiştir. Orak ağızlarına takılan mikrolitler endüstrinin gelişmişliğinin bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹

Serovo devrinde daha önceden üçgen şekilde üretilmiş olan taş keskilere karşın dikdörtgen olarak üretilmeye başlamış taş keskilere rastlanır. Bununla birlikte ok ve yayın yapımında uzmanlaşıldığı görülür.²⁰ Bu devirde taştan ve kemikten yapılmış, yapay yem olarak üretilmiş balık figürleri bulunmaktadır. Keramikler önceki dönemlere göre farklılaşmış ve süslemeleri daha yoğun bir hal almıştır.²¹

Bu evreyi takip eden Kitoi devri, Baykal sakinlerinin kültürü olarak nitelendirilmektedir ve Okladnikov tarafından M.Ö 3000 ve M.Ö. 2000 başlarına tarihlendirilmiştir. Araştırmacıya göre bu kültürde hayvanların konu edildiği gerçekçi bir sanat gelişmiştir. Devre ait mezarlarda ele geçen iskeletlerin kırmızı boya ile boyanmış olması, hayatın kaynağı olan kanı simgelemesi açısından ve sonraki dönemlerdeki uygulamalar bakımından oldukça önemlidir. Mezarlarda ayrıca bıçaklar, keserler, ok vb. aletler de bulunmuştur.²²

Orta Asya Neolitik Çağı'nda ise Ceytun Kültürü en önemli evre olarak kabul edilmiştir. Bu döneme ait yerleşimler Kopet Dağı bölgesinde bulunan tarım yerleşmeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mimarlık açısından önem teşkil eden tek odalı kerpiç evlerin yanı sıra keramik buluntular da ortaya çıkarılmıştır. Bu kültür ile ilişkilendirilen en önemli buluntu yerleri Çopan Tepe, Moncuklu Tepe, Çakıllı Tepe olarak sayılabilir.²³

M.Ö. 5000-3000 sonuna tarihlenen Kelteminar Kültürüne ait yerleşmeler göl ve nehir kıyılarında yer almaktadır. Kültürün Amu-Derya'da ve Harezmi'de ortaya çıktığı

¹⁸ Bahaeddin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Ankara 1962, s. 19.

¹⁹ Michel Louis Seferiades, "Neolithisation in Mongolia: the Mesolithic-Neolithic site of Tamsagbulag" **Documenta Praehistorica XXXI**, 2004, s.146

²⁰ Sergen Çirkin, "Güney Sibiry Neolitik Çağ Kültürleri", **The Journal of Siberian Studies (SAD)** 2013, C.1, S.2, Vol. 1, s.5.

²¹ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e**, s.28.

²² Yaşar Çoruhlu, **a.g.e**, s.28.

²³ Yaşar Çoruhlu **a.g.e**, s.59.

bilinmektedir. Balıkçılığın gelişmiş olduğu bu kültüre ait buluntular arasında evcil hayvanlara ve geyik kalıntılarına rastlanmıştır.²⁴ Okladnikov, Janbaskal'da bulunan 270 metrekarelik ovalimsi bir evden bahsetmektedir. Söz konusu evin ortasında bir ocak kısmının bulunuyor olması sonraki dönemlerde karşımıza çıkacak olan ateş kültü bakımından önemlidir.²⁵

Altay dağlarından Volga nehrine kadar geniş bir coğrafyaya uzanan Afanasyevo Kültürü, M.Ö. 3000-1700 yılları arasına tarihlendirilmiştir.²⁶ (**Harita 7.1**) Çakmak taşından yapılmış ok uçları, kemikten iğneler, bıçaklar, küpeler, çömlekler ve maden işlemeli aletler bu kültürün başlıca buluntuları arasındadır.²⁷ Bu kültürde ilkel biçimde de olsa ziraat yapıldığı bilinmektedir.²⁸ En önemli buluntu yerlerinin başında Kurot ve Kuyum Kurganları ve Ukok Platosu'nda yer alan Bertek 33 isimli kurgan yer almaktadır.²⁹ Üçüncü binyılın sonuna tarihlenen Kurot Kurganı'nda bir kartal pençesi bulunmuştur. Türklerdeki kartal inancı ve kartalın Türk sanatındaki yeri düşünüldüğünde bu buluntu Türk kültür tarihi bakımından son derece önemlidir.³⁰

Afanasyevo Kültürü'nün ardından bazı araştırmacılara göre bu kültürün devamı, bazılarına göre ayrı bir kültür olarak görülen Okunyevo Kültürü yaşanmıştır. Söz konusu kültür M.Ö. 2000 yılının başlarına tarihlendirilmektedir. Okunyevo Kültürü'nü ayrı bir dönem olarak ele alan A.P. Okladnikov, iki kültürün insanının birbirinden farklı tiplerde olduğunu belirtmektedir. Araştırmacıya göre Afanasyevo insanı Evropoid tipte iken Okunyevo insanı ise Mongoloid tiptedir.³¹ Mezarlardan çıkan eşyalardan maden işçiliğinin gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Okunyevo Kültürü'ne ait en özgün buluntular üzerinde geyik tasvirlerini bulunan geyikli taşlardır.

²⁴ Yaşar Çoruhlu, "İslamiyetten Önceki Türk Sanatında Hayvan Mücadele Sahneleri" **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar**, Güner İnal'a Armağan, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, s.117.

²⁵ A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, s.95-96.

²⁶ İlhami Durmuş, "Araştırmalar", **Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları**, Ankara 2002, s. 13-21.

²⁷ Bahaeddin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1984, s.18

²⁸ A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, s.118

²⁹ Michael Frachetti, "Bronze Age Exploitation and Political Dynamics of the Eastern Eurasian Steppe Zone", **Ancient Interactions: East and West in Eurasia**, Ed. Katie Boyle, Colin Renfrew ve Marsha Levine, Mc Donald Institute for Archaeological Research 2002, s.161-169.

³⁰ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, 1998, s.32.

³¹ Okladnikov, **a.g.m.**, s.122.

Çalışmamızın konusu gereği ileriki bölümlerde bu kültürü daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağız.

Afanesyev Kùltürünün devamı ve daha gelişmiş hali olarak nitelendirilen Andronovo Kùltürü M.Ö 1500-1200 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Tanrı dağlarından Yayık nehrine kadar olan bölgeyi kaplayan kùltürün en önemli buluntu yerlerinden biri Minusinsk havzasıdır.³² (**Harita 7.2**) Andronovo insanları gelişmiş bir metal üretimine sahiptir.³³ Ele geçen toprak ve metal nesnelere üzerindeki motifler daha gelişmiştir. Birbiri içine geçmiş çeşitli geometrik kompozisyonlar görülmektedir. Yalnızca kaplarda değil, giysileri üzerindeki motiflere de özen göstermişlerdir. Koyun ve samur postundan kıyafetler yapmışlardır.³⁴ Bu dönemde hayvan üslubuna uygun figürler ile bezenmiş nesnelere görülmeye başlar ve fantastik bir figür olan T'ao-t'ieh de Orta Asya'da ilk kez bu kùltürde ortaya çıkmıştır.³⁵

Andronovo Kùltürü'nün ardından, Yenisey civarında Karasuk Kùltürü ortaya çıkmıştır. Bu kùltür, Irtiş Nehri'ne kadar uzanmış olup Sarı Irmak'a doğru Moğolistan'a yayılmıştır. Yaklaşık olarak M.Ö 1300-700 arasına tarihlendirilmektedir.³⁶ Dört tekerlekli arabalar ve kurulup sökülebilen keçe çadırlar ilk defa bu kùltürde görülmüştür.³⁷ Metal işçiliğinin kalitesi yükselmiştir. Mezarlarda çeşitli silahlara ve madeni aletlere ve heykelciklere rastlanmıştır.

Karasuk Kùltürü'nü, M.Ö. 700-100 yılları arasında bir Proto-Türk kùltürü olan Tagar Kùltürü takip etmiştir. Söz konusu kùltür Abakan ve Minusinsk bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Tagar Kùltürü Kiselev tarafından iki döneme ayrılmıştır. Kiselev kùltürün ilk dönemini Karasuk Kùltürü ile birlikte M.Ö. 1. Bin yıl- 7. yy. arasına tarihlendirmiştir.³⁸ Tagar Kùltürü'nde hayvan üslubu iyice gelişmiştir. Kùltüre ait tunçtan yapılmış kamalar, hançerler ve birçok ok ucu bulunmuştur.³⁹ Söz konusu

³²Elvin Yıldırım, **Türk Bozkır Kùltürünün Doğuşu Andronovo Kùltürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020 s.22

³³ Michael Frachetti, **a.g.m.**, s. 166.

³⁴ Kazi T. Laypanov- İ.M. Miziyev, **Türk Halklarının Kökeni**, Çev. Hatice Bağcı, Selenge Yayınları, İstanbul,2010 s.55.

³⁵ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, s.39.

³⁶ Mario Bussagli, "Steppe Cultures", **EWA**, vol. XIII, s.375-407.

³⁷ Emel Esin, **İslamiyetten Önceki Türk Kùltür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul,1978 s.11.

³⁸ S.V. Kiselev, **Drevnyaya istoriya yujnoy Sibiri**, Moskva Akademiya Nauk SSSR,1951,s.251.

³⁹ Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyılda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972 s.3.

kültür hayvan üslubu ve Hun sanatını aydınlatması bakımından önemlidir, bu sebeple çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde tekrar değineceğiz.

M.Ö. II yüzyıl ile I. Yüzyıl arasında Tagar Kültürü'nden Taştık Kültürü'ne bir geçiş yaşanmıştır. ⁴⁰ Kültür, Tagar Kültürü'nün gelişmiş bir şeklidir. Tagar Kültürü'ndeki hayvan üslubu devam etmiştir. Kültürün Pazırık dönemi ile çağdaş olduğu bilinmektedir ve Minusinsk havzasında, yukarı Yenisey Nehri üzerinde konumlanmıştır. Kurganlardan çıkarılan küçük hayvan heykelleri ve hayvanların üzerinde yer alan geyik, at, kurt boğa, dağ keçisi gibi motifler Türk sanatının güzel örneklerini oluşturmaktadır.

Batı Orta Asya'da Aşkabad'a yakın bir yerleşme olan Anav'dan ismini alan Anav Kültürü, Kalkolitik Dönem ve Bronz devrinin gelişim sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Türk tarihçileri tarafından ilerleyen dönemlerde Türk sanatını etkilemesi bakımından önemli görülmektedir. Kalkolitik Devrin ardından gelen Bronz Devrinde ise Namazgah VI döneminin önem kazandığı bilinmektedir. ⁴¹

M.Ö. I. binde kuzey Çin'de görülen Asya Hunları tarih sahnesinde rol oynamış ilk Türk toplulukları olarak kabul edilmiştir.⁴² Kuruluş tarihleri ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamasına karşın, Çin yıllıklarında, M.Ö. XIV-IV. Yüzyıllar arasında bir Hun Devleti'nin varlığından söz edilmektedir.⁴³ Çinlilerin Hsiung-nu şeklinde yazdıkları bu topluluğun adı Soğdca metinlerde ve bazı Batı kaynaklarında 'Hun' şeklinde karşımıza çıkmaktadır. ⁴⁴Asya'nın ilk bozkır imparatorluğunu kuran Hun Türkleri, M.Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'nın kontrolünü ele almaya başlamış olup M.Ö. III. yüzyıla gelindiğinde ise oldukça güçlü bir topluluk haline gelmişlerdir.⁴⁵ M.Ö. II. yüzyılda güçlü bir devlet kurmuşlardır ve sonrasında Avrupa'ya gelerek M.S. V. yüzyılda tanınmışlardır. ⁴⁶

⁴⁰ M. Devlet, **Rock Engravings in the Middle Yenisei Basin**, Moskow 1976, s. 16.

⁴¹ Fredrik T. Hiebert, **A Central Asian Village at the Dawn of Civilization Excavations at Anau**, Turkmenistan., University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, s. 241.

⁴² Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, 2000, s.1.

⁴³ J. J. M. de Groot, **Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens. Die Hunnen der vorchristlichen Zeit**, Leipzig 1921, s.53.

⁴⁴ Salim Koca, "Büyük Hun Devleti", **Türkler Ansiklopedisi**, C.1, s.687-708.

⁴⁵ David Christian, **A History of Russia, Central Asia and Mongolia**, Vol. I, 1996, s.128.

⁴⁶ W. Bartold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Çev. R. H. Özdem, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu/Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.16.

Hun İmparatorluğu doğuda büyük Okyanus ile batıda Hazar denizine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.⁴⁷ İmparatorluk merkezi ise Orhun ve Selenga bölgelerinde bulunan Ötüken'dir.⁴⁸

Hunların en güçlü oldukları zamanın Mete Han zamanı olduğu bilinmektedir.⁴⁹ Zamanla sınırları doğuda Kore'ye, kuzeyde Baykal Gölü, Ob, İrtiş, İşim nehirlerine, batıda Aral Gölü'ne, güneyde Çin'de Wei Irmağı, Tibet yaylası ve Karakurum dağlarına kadar uzanmıştır.⁵⁰ M.Ö. III. Yüzyılda, Hunlar ile Çin arasında ticaretin olduğu bilinmektedir. ⁵¹Bu durum karşılıklı etkileşime sebep olmuştur ve sanat eserlerinde de kendisini göstermiştir.

W. Radloff 19. yüzyılda, Hunlara ait önemli iki kurgan olan Berel (**Resim 6.1**) ve Katanda kurganlarını ortaya çıkarmıştır. (**Harita 7.3**) 20. yüzyıla gelindiğinde Noin-Ula kurganları ile ilgili çalışmalar yapılmış olup Kozlov ve ekibi tarafından kurgan envanteri gün yüzüne çıkarılmıştır. Griaznov ve Rudenko ise 1927 yılında Şibe kurganını ortaya çıkarmıştır.

Türk sanatı bakımından önemli verilerin elde edildiği ve belki de Hun sanatının gözdesi olarak nitelendirebileceğimiz Pazırık kurganları ise 1924 yılında keşfedilmiş olup kazılar yine Griaznov ve Rudenko başkanlığında yürütülmüştür.1956 yılına gelindiğinde Hangay Dağlarındaki Khunui havzasında üç yüz kadar mezar gün yüzüne çıkarılmıştır. İlerleyen zamanlarda ise V. D. Kubalev başkanlığında Ulandırık kurganları ile ilgili çalışmalar yürütülmüştür. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Natalya Polosmak ve ekibi tarafından Ukok platosunda kazı çalışmaları yürütülmüş ve çok sayıda kurgan ortaya çıkarılmıştır. ⁵²Görüldüğü üzere, Hun arkeolojisinde kurganların yeri açıktır ve ismini zikretmediğimiz daha birçok kurgan bulunmaktadır.

Hun imparatorluğunun ardından Türkler, bu kez Göktürk döneminde devlet haline gelmişlerdir. Göktürkler ilgili bilgiler Hunlarda da olduğu gibi çoğunlukla Çin kaynaklarından elde edilmiştir. Söz konusu kaynaklarda Göktürkler'in 542 yılına

⁴⁷ İbrahim Atalay, "Türk Dünyası'nın Coğrafyası", TA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.C. 1, s.242.

⁴⁸ J.P.Roux, **Türklerin Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s.57.

⁴⁹ E. D. Phillips; **The Royal Hordes: Nomad Peoples of the Steppes**, London, 1965, s. 52.

⁵⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 60.

⁵¹ N. Ishjants, "Nomads in Eastern Central Asia", **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. II, Unesco, 1994, s. 151-169.

⁵² Yaşar Çoruhlu, **Erken Devir Türk Sanatı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.72-73.

kadar Altay dağlarının güney eteklerinde yaşadıkları yazmaktadır.⁵³ Göktürk Devleti 552 yılında Bumin tarafından kurulmuştur ve başkenti Ötüken'dir.⁵⁴ Komşuları olan Çin, İran ve Bizans gibi büyük devletler ile bir yandan savaşırken öte yandan ticaret yapmayı sürdürmüşlerdir.⁵⁵ Yapmış oldukları ticaret sanat bakımından da bir etkileşime sebep olmuştur.

Göktürk Devleti kurulduktan sonra iki kanatta yönetilmiştir. Bumin, 'Kağan' unvanı alarak devletin en büyük yöneticisi olmuştur. Kardeşi İstemi ise 'Yabgu' unvanı alarak Batı kanadının hükümdarı olmuştur. Devletin doğu kanadı Moğolistan'da olup, Balkan Gölü'nün güneyindeki İli Vadisi'nde ise batı kanadı yönetilmektedir.⁵⁶ Yakutlar ve Bulgar Türklerinin dışında hemen hemen tüm Türk boylarını tek bir çatı altında topladığı için Göktürk Devleti'nin ayrı bir önemi vardır.⁵⁷

Göktürk devrine ait arkeolojik kalıntılar Türk Sanat Tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Güney-Güneydoğu Sibiryaya, Altaylar, Moğolistan, Kazakistan ve Kırgızistan Göktürk sanatının baskın olduğu yerler olarak söylenebilir. Göktürklerin yaygın olarak kale tipi şehirler kullandıkları bilinmektedir. Meskenlerinin ise Hunlarda olduğu gibi 'yurt' tipi çadırlar olduğu söylenebilir.

Kurgan geleneğinin Göktürk döneminde de devam ettiği görülmektedir. Kudırge, Gök-Bulak, Issık Göl ve Tuyayta gibi bölgeler kurganların bulunduğu yerler olması açısından önemlidir. Kurganların yanı sıra Göktürk devrinde mezar külliyelerinin bulunması Çin'e paralel olarak gelişen yeni bir mimari anlayıştan söz ettirmiştir. Külliyelerden en önemlileri Orhon ırmağı kıyılarında bulunan Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk külliyeleridir.⁵⁸ Söz konusu külliyelerde çeşitli heykeller, balballar, kaplar, masklar ve birçok eşya ele geçirilmiştir. Kaya resimleri de Göktürk devri sanatında önemli bir yer tutmaktadır.

Uygurlar devlet olarak 744 yılında Orhun bölgesinde kurulmuşlardır. Kurucuları Kutlug Bilge Kul Kağan'dır. İlk başkentleri Ötüken, ikinci başkentleri ise

⁵³ A. Taşağıl, **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s.9

⁵⁴ Bahaeddin Ögel; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1971, s. 71.

⁵⁵ Nevzat Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Neşriyat İstanbul 1997, s.28.

⁵⁶ René Grousset, **a.g.e.**, s. 95; Peter B. Golden, **Khazar Studies**, Budapest 1980, s. 37; Ligeti, **a.g.e.**, s. 33.

⁵⁷ Kâmuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yayınevi Ankara, 1984, s.89.

⁵⁸ Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Sanatı", **TA**, C. 4, s.150.

Karabalgasun'dur. Önce Şamanizm inancını korusalar da sonrasında Hıristiyanlık, Maniheizm, Budizm ve İslam dinini kabul etmişlerdir. Doğu Türkistan'daki birçok şehri geliştirip yerleşik hayata geçmişlerdir. Barkul, Kuça, Beşbalık, Hoço, Karabalgasun gibi bölgeler dönemin en önemli şehirleri ve sanat merkezleridir.⁵⁹

Mimari alanda çeşitli kaleler, evler, tapınaklar gibi birçok eser vermişlerdir. Bu eserlerde Türk sanatı öğelerinin yanı sıra Budizm inancının tesiri de görülebilmektedir. Kazılarda madeni eserler, değerli/değersiz eşyalar, kıyafetler, el yazmaları ve farklı tipteki kumaşlar ortaya çıkarılmıştır.

Mağara tapınaklarına yapmış oldukları duvar resimleri Türk sanat tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. 9-13. Yüzyıl arasında resim üsluplarını sürdürmüşlerdir. Her ne kadar Maniheizm ve Budizm etkisi altında bir sanatları olsa da Türk Hayvan Üslubu etkisi tamamen yok olmamış, eserlerinde etkisini sürdürmüştür.

Avrasya'nın kültürel gelişmesine önemli katkı sağlayan İskitler'in Orta Asya ve Sibirya kökenli oldukları bilinmektedir ve M.Ö. VII. yüzyıla doğru Doğu Avrupa'da görülmüşlerdir.⁶⁰ M.Ö. VII-IV. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinden Orta Don ve Dinyeper'e ve Tuna nehrine kadar uzanan bölgede yaşamışlardır.⁶¹ (**Harita 7.6**) Kimmerler'i takip ederek Ön Asya'ya yayılmışlardır ve Urartular, Asurlular, Persler ve Sarmatlar ile mücadele etmişlerdir.⁶² M.Ö. II. yüzyılın başlarında ise İskit dönemi son bulmuştur.⁶³

Orta Asya hayvan üslubu tarzında eserler ortaya çıkaran İskitler zamanla Yunan sanatı ile de bir etkileşim yaşamışlardır.⁶⁴ Hayvan üslubunu gittikleri yere de götürmüş olmaları Ukrayna'da bulunan İskitler'e ait kurganlardan da anlaşılabilir. Özellikle kuyumculuk alanında ortaya çıkardıkları eserlerin Grek altınları ile paralellik gösterdikleri bilinmektedir.⁶⁵ Çok sayıda madeni eser ortaya koymuşlardır.

⁵⁹ Yaşar Çoruhlu, **Erken Devir Türk Sanatı**, Kabalcı Yayınları, 2000, s.237-238.

⁶⁰ Zaur Hasanov, "İskit ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler", çev. Bağdagül Musa, **Bellekten**, S.288, Ankara 2016, s.639.

⁶¹ A.N.Kurat, **IV-XVIII.Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, AÜ DTCF, Ankara, 1972, s.7

⁶² İlhami Durmuş, "İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri", **Akademik Bakış**, C.1, S.2, s.201

⁶³ İlhami Durmuş, **Sarmatlar**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s.88.

⁶⁴ Ellen, Reeder, **Scythian Gold**, New York, 1999, s.37.

⁶⁵ A.S. Rusyayeva, "Religious Interactions Between Olbia and Scythia", **Classical Olbia and the Scythian World**, Ed. D. Braund and S.D. Kryzhitskiy, Oxford University Press, Kiev, 2007, p. 97.

Asya'daki egemenliklerini kaybederek batıya göç eden Hunlar, Avrupa Hunları'nı kurmuşlardır. Avrupa Hunları'nın sınırları Attila döneminde Ren nehrinden Kafkaslara kadar uzanmıştır. 453 tarihinde Attila'nın ölümünden sonra çözülmeye başlayan Avrupa Hunları bir süre sonra da ortadan kalkmışlardır.⁶⁶ Takı, kazan, silah, at koşum takımları gibi çok sayıda eser ortaya koymuşlardır.

Kimlikleri tarihçiler arasında hala tartışmalı olan Avarlar, yabancı kaynaklarda Juan-Juan⁶⁷, Avare, Apar⁶⁸, Avares gibi daha birçok farklı isimle anılmaktadırlar. Avar tarihi Asya Dönemi ve Avrupa Dönemi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Asya'dan Volga bölgesine gelerek önce Ogur Türkleri'ne sığındıkları ve daha sonra da Kafkaslar'ın kuzeyine geldikleri bilinmektedir.⁶⁹ Doğu Avrupa'ya Orta ve İç Asya sanatını götürmüşlerdir.⁷⁰ Macaristan'da yeni bir kültürün doğmasını sağlamışlardır. El sanatlarını geliştirmişler ve halıcılık, maden işçiliği, tahta oymacılığı, dokumacılık gibi alanlarda birçok eser ortaya çıkarmışlardır.⁷¹ Bu eserlerde Hun sanatı etkilerine rastlamak mümkündür.⁷²

Hazarlar 630-1016 yılları arasında mevcudiyet göstermişlerdir.⁷³ Sabar Türkleri'nin devamı oldukları düşünülmektedir ve İdil nehri, Kafkaslar ve Hazar Denizi'nin kuzey bölgesinde yaşamışlardır.⁷⁴ Sanat ürünleri ağırlıklı olarak Şarkel, Mayatsko ve Saltovo'dan çıkmıştır.⁷⁵

Hazarların Ogur boyları üzerindeki hâkimiyetinin sonrasında bazı boylar Hazar hâkimiyetini kabul etse de bazıları batıya ve kuzeye göç etmişlerdir.⁷⁶ Batıya göç eden Ogurlar bugünkü Bulgaristan Devleti'nin kökenini oluşturmuşlardır.⁷⁷ Kuzeye doğru, bugünkü Kazan bölgesine giden boylar ise İdil Bulgarları'nı oluşturmuşlardır.⁷⁸ Büyük

⁶⁶ A. Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Ankara 2001.

⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s.24

⁶⁸ H. W. Haussig, "Zur Lösung der Awarfrage", **Byzantinoslavica Revue Internationale Des Etudes Byzantines**, Tome XXXIV, s. 173- 174.

⁶⁹ Anonim, "Avarlar", **Yeni Hayat Ansiklopedisi**, Doğan Kardeş Yayınları, C.I., İstanbul, 1961- 1963, s. 461.

⁷⁰ Wilhelm Holmqvist, "Europe, Barbarian", **Encyclopedia of World Art**, vol. V, s.145.

⁷¹ Nadir Devlet, "Avarlar", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991, s. 111- 112.

⁷² Anıl Çeçen, **Tarihte Türk Devletleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, s.51

⁷³ Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yayınevi Ankara 1984, s.244.

⁷⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, İstanbul. 2003, s.76.

⁷⁵ Peter B. Golden, Constantine Zuckerman ve Ananiasz Zajaczkowski, **Hazarlar ve Musevilik**, haz. Osman Karatay, Çorum 2005, s. 3.

⁷⁶ Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ankara, 2002, s. 202

⁷⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları I**, İstanbul 1971, s. 154.

⁷⁸ **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.21, İstanbul 2000, s.472.

Bulgar Devleti'nin dağılmasından sonra ise Esperüh Han 681 yılında, Tuna Bulgar Devleti'ni kurmuştur.⁷⁹ Sanat eserleri Pliska, Preslav, Madara, Staragora ve Novozogora gibi bölgelerden ele geçmiştir.

Peçenekler'in İdil-Yayık bölgesinde yaşadıkları ve 860-880 yıllarında bu bölgeden ayrılarak Kuban boyları, Kırım, Orta ve Aşağı Dinyeper ile Tuna nehrine uzanan geniş bir sahaya yayıldıkları bilinmektedir. 1091 tarihinde ise Kumanlar tarafından ortadan kaldırılmışlardır.⁸⁰

Peçenekler'in ardından, Oğuzlar da Doğu Avrupa'ya gelerek Macaristan'a boydan boya yayılmışlardır.⁸¹ Daha sonra Maverünnehir'e gelerek Gazneliler'i mağlup etmişlerdir. X. yüzyılda, Türk dünyasını temsil eden büyük bir topluluk olmuşlardır.⁸²Gerek Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda gerekse Türk sanatının aktarımında önemli bir rol oynamışlardır.

İslamiyet'i ilk kabul eden Türk devleti olan Karahanlılar 840-1212 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir.⁸³ Türkistan'daki hâkimiyetleri, güçlü bir siyasi otorite haline gelmelerini sağlamıştır.⁸⁴ İslamiyet'i kabulleri 960 yılına rastlayan Karahanlılar, özellikle mimari alanda Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi bölgelerde pek çok yapıt ortaya çıkarmışlardır. Söz konusu yapıtlar kendinden sonra gelen devletlere öncelik etmesi bakımından önemlidir.

963 tarihinde, bugünkü Afganistan'ın olduğu topraklarda Gazneli Devleti kurulmuştur.⁸⁵ Sınırları Afganistan, Harezm, Maverünnehir'den Ganj Vadisi'ne kadar uzanan Gazneliler 1187 tarihinde Gurlular tarafından yıkılmıştır.⁸⁶ Mimari alanda önemli eserleri bulunan Gazneliler, Selçuklu sanatını da etkilemiştir.

⁷⁹ Mithat Aydın, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.11,2002, s.116.

⁸⁰ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1972, s.44-64.

⁸¹ Ahmet Taşağıl "Türk Tarihinin Bütünlüğü" **Türk Dünyası Kültür Atlası**, Bölüm V, C.I, Türk Kültürün Hizmet Vakfı, İstanbul 2013, s.14.

⁸² Abdolvahid Soofizadeh, "Selçuklu Devleti'nin Kurucusu Olan Türkmenler", **OTAD**, Haziran 2019, III, s.160.

⁸³Muhammet Kemaloğlu, "Karahanlıların Menşe ve Kuruluş Faraziyeleri, **Hikmet Yurdu**, C.6, S.11, s.415 .

⁸⁴ Gülseri Okudan, **Saray, Askeri ve İdari Yönleriyle Karahanlı Devleti'nin Teşkilat Tarihi**, Ed. Ekrem Kalan, İksad Yayınevi, Ankara 2019, s.1.

⁸⁵ Jean Paul Roux, **Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2004, s.197.

⁸⁶ C. E. Bosworth, **İslam Devletleri Tarihi**, Oğuz Yayınevi,1980, s.59-60.

Oğuzların Kınık boyuna mensup oldukları bilinen Selçuklular, Dandanakan Savaşı sonrası Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Savaş sonrasında Tuğrul Bey tahta çıkarak Selçuklu Hükümdarı ilan edilmiştir.⁸⁷ Sınırlarını Orta Asya'dan Suriye'ye kadar genişleten Büyük Selçuklu Devleti 1157'den sonra dağılmıştır ve dağılan bu topluluklar Kirman, Suriye, Irak ve Anadolu'da devletler kurmuşlardır.⁸⁸ Mimari alanda Karahanlı ve Gazneliler'den etkilenmişlerdir. Eserlerinde bitkisel unsurlar kadar hayvan motiflerine de yer vermişlerdir. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde ise hem el sanatlarında hem de özellikle 8. yüzyılda mimari eserler üretildiği bilinmektedir.⁸⁹ İslamiyet'ten önce gördüğümüz motifler yeni bir yorum ile yeniden uygulanmıştır.

⁸⁷ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, s.106

⁸⁸ M. Altan Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1954, s.3

⁸⁹ Semra Ögel, "Yaşam Biçiminden Süslemesine Anadolu'nun Selçuklu Çehresi", **Türkiyemiz**, Yıl 19, S.59, Ekim 1989, s. 4-10.

1.3 Geyiğin Sembolizmi ve Hayvan Üslubundaki Yeri

1.3.1 Geyiğin Sembolizmi

Divan-ı Lugat'it Türk'te, "ıwık" olarak geçen geyik kelimesi, "keyik" biçiminde yaban hayvanını ve av hayvanı da ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.⁹⁰ Aynı eserde "keyik" kelimesi eti yenen yabani hayvan anlamını taşımaktadır. Türkiye Türkçesindeki "ceylan"a karşılık geldiği bilinmektedir. Türkmencedeki "sığun/sıgın" kelimesi ise Türkiye Türkçesindeki geyiğe işaret etmektedir.⁹¹ Kıpçaklarda ise "elen" yani güneş geyiği de denilmektedir.⁹² Çince-Uygurca sözlükte geyik; av hayvanı kısaltması olarak "kik" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁹³ Moğollarda geyik besicileri için "saten" kelimesi kullanılmaktadır. "saa" geyik kelimesinin karşılığı iken, "ten" li ekine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla birleştiğinde geyikli anlamı ortaya çıkmaktadır.⁹⁴

Çin sınırlarından Doğu Avrupa'ya kazar uzanan bölgede geyik önemli bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk iklim şartlarına uyum sağlayabilen hayvanlardan olan geyikler, bozkır yaşantısına mensup topluluklar için önemli bir av hayvanı da olmuştur. İnsanın kaderinin hayvanın kaderine bağlı olduğu bu coğrafyada geyikler erken dönemlerden beri efsanelere ve hikâyelere konuk olmuşlardır. Öyle ki zaman zaman bozkır yaşantısına mensup topluluklar için çok önemli olan atın bile geyiğin gerisinde kaldığı görülmüştür.

Geyiğin kutsal sayıldığı boylarda, şamanlar erkek geyik şekline bürünerek maske ve boynuz takmışlar, kimi zaman atlarını da geyik şeklinde süsleyerek kutsamışlardır. Bu durum görkemli boynuzları olan erkek geyiklerin eşyalar üzerinde işlenmesine yol açmıştır. Bu iç içelik, hayvan üslubu adı verilen sanatın neden bozkır yaşantısı süren toplumlarda doğduğunu da gözler önüne sermektedir.⁹⁵

⁹⁰ Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lugat'it Türk Tercümesi**, C.III, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları. s.67, 239, 265.

⁹¹ S. Ernazarov, "Türkmen ve Türkiye Türkçesindeki Bazı Ortak Adların Anlam Farklılıkları Üzerine", **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu**, 2002, s.57.

⁹² M. Adji, **Kıpçaklar Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.147.

⁹³ J.P. Roux, **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Kabalcı, s.40.

⁹⁴ W. Fitzhugh, J. Bayarsaikhan and Peter K. Marsh, **The Deer Stone Project Anthropological Studies in Northern Mongolia 2002-2004**, s.8.

⁹⁵ Selçuk Mülayim, "Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu", **Sanat Tarihi Dergisi**, C.VII, s.175-179.

Türk kozmolojisi içerisinde geyiğin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Birtakım rivayetlerde geyiğin eskiden göklerde yaşadığı anlatılmaktadır. Bu hayvanın bildiğimiz geyiğe göre daha uzun boylu olduğu, altı ayağının bulunduğu söylenmektedir. Rivayete göre, Tunk Pox adlı bir kahraman bahsi geçen geyiği gökte yaşarken görmüş ve okovalamaya başlamıştır. Kovalamaca, geyiğin kaymasına ve iki ayağının kırılmasına sebep olmuştur. Bu esnada da toynakları gökte iz bırakarak Samanyolunu oluşturmuştur.⁹⁶

Hayvan ruhları Şamanizm inancında önemli bir yer tutmaktadır. Bu ruhlar şamanlara yardım ederler ve korurlar. Aynı zamanda ruhların ya da yarı tanrıların hayvan şekline girebildiği bilinmektedir. Şamanlar da bu ruhlarla iletişime geçerek insanlara yardım edebilmektedirler. Ruhlar aracılığıyla hastaları tedavi edebildikleri gibi kaybolan insanları ya da eşyaları bulabilmektedirler. Bu tür yardımcı ruhların ayı, kurt, geyik gibi hayvanların biçiminde dolaştıkları bilinmektedir.⁹⁷ Yenisey kabilelerinde insanların ren geyiği ile yer altına gittikleri inancı bulunmaktadır.⁹⁸

Şamanların ritüel esnasında kullandıkları melodiler bulunmaktadır ve bu melodiler şamanların formuna büründükleri hayvan ruhlarının sesidir. “Onomatopoeic” yani yansıma olan bu sesler; geyik, kurt, kuğu, kaz gibi hayvanların seslerin taklitleridir ve şaman ritüelleri içinde önemli bir rol oynamaktadırlar.⁹⁹

Şamanların elbiseleri hayvan biçimlerinin bir taklidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hayvan biçimleri arasında erkek geyik ve Ren geyiğinin büyük yer tuttuğu rahatlıkla söylenebilir. Söz konusu elbiseler şamanın Gök Tanrı ile görüşme amacıyla gökyüzüne yapacağı yolculuk esnasında veya ritüel anında geyiğin biçimine girildiğini göstermektedir. Bu noktada geyik, şamanın biçimine girdiği hayvanı veya şamanın kendisini temsil edebilmektedir. Erkek geyiklerin sahip olduğu gösterişli boynuzlar şamanlar için en önemli simgelerden biridir. Kostümlerini tamamlamak için genellikle geyik boynuzları ile süslemiş oldukları bir başlık takmaktadırlar. Başlıklarında ya da

⁹⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, s.577.

⁹⁷ Mircea Eliade, **Şamanismus a nejstarší techniky extáze**, Argo, 2017,s.90-92-161.

⁹⁸ D. Dubrovsky, “Cuci Ulusu’nun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi”, **TA**, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, s.133.

⁹⁹ Oksana Dobzhanskaya, **The Shaman music of samoyedic people of Krasnoyark territory**, 2008, s269-270.

kıyafetlerinde bulunan boynuz ve tüyler şamanın donuna girdiği hayvanın ruhunu göstermektedir.¹⁰⁰

Başlıkların kenarlarının çoğunlukla demirden yapılmış olduğu ve Orta Asya miğferlerini andırdıkları görülmektedir. Genellikle geyik boynuzu ile süslenmiş olan bu başlıkların kenarlarından püsküller sarkmaktadır. **(Resim 6.9)** Bu tip başlığı Yenisey şamanlarının da kullandığı bilinmektedir. Şamanların ritüel esnasında kullandıkları en önemli aksesuarlarından biri de davullarıdır. Şaman davulları geyik veya at derisinden yapılmış olup genellikle oval biçimdedir. Üzerinde, geyik figürlerinin de yer aldığı birtakım tasvirler bulunur. Şamanlar ritüel esnasında bu davula vurarak transa geçerler. Davulda resmedilmiş olan hayvanlara binerek uçtuklarına inanılmaktadır.¹⁰¹

Altay şamanları davullarının tokmaklarını kayın ağacından ya da geyik boynuzlarından yapmaktadırlar.¹⁰² Üstlerine “manyak” adı verilen çuhalar giymektedirler. Manyaklar keçi veya geyik derisinden yapılmaktadırlar.¹⁰³

Tunguz şamanları arasında ava giderken rengeyiği postuna bürünmek yaygın bir uygulamadır. Cücen şamanları ise geyik postlarına büründükleri gibi geyik sesini de taklit etmektedirler. Avlanmanın günlük hayatı idame ettirebilme açısından oldukça önemli olduğu toplumlarda bu ve buna benzer uygulamalar olmak sürüye daha rahat karışmayı ve dolayısıyla bereketli bir av sürümeyi sağlamaktadır.¹⁰⁴

Geyiklerin kutsallığına dair benzer inanışlar Samoyed şamanlarında da bulunmaktadır. Söz konusu kültürde aktarılan bir bilgiye göre şaman, rehberini takip ederken bir dağın etrafında dolaştığı sırada bir geçit dikkatini çeker. Buradan geçerek ortasında ateşin yandmakta olduğu bir mağaraya girer. Karşısına Ren geyiği görünümde olan iki kadın çıkar. Bu esnada şaman orada aslında bir ateşin yanmadığını, ateş sandığı şeyin yukarıdaki yarıktan sızan bir ışık olduğunu anlar. Kadınlardan biri ona hamile olduğunu ve iki adet geyik doğuracağını söyler. Diğer kadın da benzer şekilde iki Ren

¹⁰⁰ A. A. Arslan, “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri”, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara 2007, S.57.

¹⁰¹ Bahaeddin Ögel, **a.g.e.** s.36-37.

¹⁰² Saadeddin Yağmur Gömeç, “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, **PAÜ. Eğitim Fak. Derg.** S.4, s.44.

¹⁰³ A. A. Arslan, **a.g.e.**, s.72

¹⁰⁴ Roux, **a.g.e.**, s.114-115.

geyiği doğurur. Biri kuzey, diğeri güneyde olan iki kapıdan çıkan genç kadınlar geyiklerinden birini halkına hizmette bulunmaları üzere gönderirler.¹⁰⁵

Altay Türkleri için geyik kutsal bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezarlarda geyik dişlerine rastlanması da bu kutsiyeti doğrular niteliktedir. Geyik bir yer ruhu olarak görülmektedir. Şaman dualarında ise geyik göksel bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Şamanlar arasında, avlandıktan sonra kurban edilen geyiğin kemikleri yakılarak ışık ibadetinin yapıldığını bir uygulama da bulunmaktadır.¹⁰⁶

İslamiyet öncesi Türk topluluklarında, ruhların kuş formuna geçerek konuştuğu hayat ağacının önemi açıkça bellidir ve geyik boynuzlarının hayat ağacının dallarına olan benzerliği dolayısıyla, kurban edilen atlara geyik boynuzlu maskeler takıldığı görülmektedir. Bu dünya ile öbür dünya arasında bir köprü görevi görmesi sebebiyle de geyik diğer hayvanlardan ayrı bir yer tutmaktadır.¹⁰⁷

Geyiklerin kutsiyeti çeşitli kurganlardan ele geçen geyik boynuzlu at başlıklarında da karşımıza çıkar. Söz konusu başlıkların biçim değiştirme teması ile ilişkili oldukları bilinmektedir. İnsanların biçim değiştirebildiği gibi hayvanların da değiştirebildiği inancı bulunmaktadır. Geyik boynuzlu başlıklar, ölen kişinin hizmetine sunulan atlara takılmaktadır. Böylece atların artık öbür dünyaya ait oldukları vurgulanır. Bazı atların vücutları masklanarak mitsel hayvanlara dönüştürülmüşlerdir. Bu uygulamanın arkasında da mitsel olan hayvanların görünmeyen güçlere karşı daha güçlü olduğu inancı bulunmaktadır.¹⁰⁸

Kimi zaman Umay ana ile ilişkilendirilen geyik; koruma, besleme ve var etme özellikleri ile görülmektedir. Bazen bu iki unsur birbiri ile özdeşleştirilmiştir. Korunmaya muhtaç kişilerin yardımına koşan Umay ana, geyik donuna girmiş göksel bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Yaşar Çoruhlu, “Türk Sanatı’nda Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi”, **Toplumsal Tarih**, s.35-39.

¹⁰⁶ E. Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.99.

¹⁰⁷ Esther Jacobson, **The Deer Goddess of Ancient Siberia**, January 1993, s. 243.

¹⁰⁸ J. Özlem Oktay Çerezci, “İç Asya Kurganlarından Çıkarılan At Başlıklarına İnanışlar ve Sembolizm Açısından Bakış”, **Altay Communities Religion and Belief Rituals**, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını, s.40-41.

¹⁰⁹ Pınar Fedakar, “Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri”, **Milli Folklor**, Yıl.26, S.103, s.14-15.

Moğol ve Tatarlarda geyik, yol gösterici özelliğiyle bilinmektedir. Isık Köl'ün yakınında yer alan Bing Yul'daki geyiklerin insanlar ile bir arada yaşamaya son derece alışık oldukları ve bu bölgede geyiklerin öldürülmesinin yasak olduğu bilinmektedir.¹¹⁰ İskitler ise geyiği tılsım hayvanı olarak kullanmışlardır. At, kartal ve grifon tanrı Hoitosır'ın koruyucusu iken geyik, koyun ve bazı hayvanlar ise Api'nin koruyucuları olarak anılmaktadır.¹¹¹

Orta ve İç Asya'da geyiğin sonsuzluğun veya ölümsüzlüğün sembolü olması yine erken devirlerden itibaren görülmektedir. Öyle ki bu inanç Göktürk devrinde de karşımıza çıkmaktadır. Dağlarda ölümsüzlük otunu yiyen geyikler diğer hayvanlar gibi ölümsüzlüğün sembolü haline gelmişlerdir.¹¹²

Beyaz Geyik efsaneleri Macar Mitolojisinde olduğu gibi, bütün Ural Altay kültür çevresinde de temel motiflerden biridir. Beyazlık, Altay Şamanizmi'nde ilahelere özgü bir renktir.¹¹³ Ak geyik unsuru hem Çin'de hem de Türklerde çok eski zamanlara dayanır. Beyaz renk temizliğin, saflığın sembolüdür. Türk topluluklarında hayvanlara bir sıfat olarak verildiği görülmektedir.

Geyik, Türk efsanelerinde çağlar boyu yerini ve önemini korumuştur. Hunların menşee efsanesine göre:

Eski Hun avcıları kendi âdetlerine göre bir sürgün avı yapıyorlarmış. Avlana avlana Maeotis bataklıklarının iç kısımlarına doğru gitmişler. Bu sırada nereden geldiğini bilmedikleri bir dişi geyik çıkmış karşlarına. Başlamış dişi geyik onlara bataklığa doğru yol göstermeğe. Onlar da ellerinde olmadan dişi geyiğin peşinden gitmişler. Geyik bazen gidiyor ve bazen da durarak onlara bakıyormuş. Avcılar geyiği ha vurduk, ha vuracağız derken, iyice bataklığın içine girmişler. Az sonra bataklığın öbür kenarı görünmüş. Hâlbuki Hunlar bu bataklığı geçilmez bir okyanus kadar büyük görürlermiş. Bataklığın karşı yakasında ise İskitlerin memleketi varmış. Hun avcıları İskit memleketine ayak basar basmaz, geyik de birdenbire kaybolmuş.¹¹⁴

Orta Asya Türk halklarına ait bir inanışta zamanı belirleyen iki çark bulunmaktadır. Bu çarklardan birini ejder döndürürken diğerini ise geyik döndürmektedir. Benzer

¹¹⁰ Aslı Kahraman Çınar, "Bozkır Kültür Çevresinde Geyik İnancı ve Geyik Kurbanı", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C.2 s.180-183.

¹¹¹ B. Grakov, **İskitler**, Selenge, İstanbul 2006, s.171-172.

¹¹² E. Esin, **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş**, İstanbul 1978, s.39.

¹¹³ E. Artun, "Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler" <http://turkoloji.cu.edu.tr/ HALKBILIM/>, s.15-16.

¹¹⁴ Bahaedin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 1993, s.578.

şekilde Maya kültürü ve Pueblo Kızılderililerinde geyik reenkarnasyonu simgelemektedir. Çark, devinim ve dönüşüm ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra geyiklerin zaman zaman boynuz değiştiriyor olması da reenkarnasyon ile ilişkilendirilmektedir.¹¹⁵

“Gök Geyik Pura” efsanesinde olduğu gibi çeşitli anlatılarda geyiklerin toplumdaki yeri açıkça bellidir. Bir inanışa göre Türklere Ergenekon’a girişte ve Hunlara batıya göçleri sürecinde dişi bir geyik yol göstermiştir. Oğuz Kağan ise sürülerine zarar veren gergedanlara karşı girmiş olduğu mücadelede önce geyikleri avlamış sonra bu geyikleri, gergedanların önüne atmıştır. Geyikleri gören gergedanlar tuzağa düşmüşlerdir. Böylece Oğuz Kağan bu mücadelede galip gelmiştir.¹¹⁶

Ayrıca, Hunların kökeninin geyiğe dayandığına dair efsanelerin varlığına, ilgili arkeolojik kazılarda elde edilen geyik figürlü buluntuların açıklık getirdiği görülmektedir.¹¹⁷ Baldick, Avrupa Hunları’nın bir dişi geyik tarafından yönlendirildiğini ve hayvanlar ile insanların karşılıklı tüketim sonucu birbirlerine dönüştüklerinden bahsetmektedir.¹¹⁸

Yakut Türklerinde de geyik, kutsal sayılan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Geyiklerin kulaklarına küpe takıp sonrasında onları serbest bıraktıkları bir uygulama bulunmaktadır. Aynı uygulama Teleüt Türkleri’nde de görülmektedir. Geyikleri böylece Tanrıya armağan ettikleri bilinmektedir. Seroszewski, Yakut inancında avda öldürülmüş olan yararlı hayvanların kemiklerinin yerde bırakılmadığını belirterek av kutsiyetinin de altını çizmektedir.¹¹⁹ Yine Yakut Türklerine ait bir uygulama olan son gömme töreninde kayın ağacı kabuğu kullanılarak geyik resimlerinin yapıldığı ve bu resimlerin yakıldığı bilinmektedir. Aynı kültür içerisinde geyik kemiklerinden fal bakma uygulaması da bulunmaktadır.¹²⁰

¹¹⁵ Alparslan Salt, **Semboller Ansiklopedisi**, İstanbul 2010, s.73.

¹¹⁶ M. Mandaloğlu, “Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.6, s.386.

¹¹⁷ G. Aytas, “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik”. **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.12. s.34.

¹¹⁸ Julian Baldick, **Hayvan ve Şaman Orta Asya’nın Antik Dinleri**, Hil Yayın 2010,s.48.

¹¹⁹ Wenceslas Sieroszewski, “Du chamanisme d’apres les croyances des Yakoutes”, **RHR**, Vol.46,s.219.

¹²⁰ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarında Tabu**, Ankara 2012,s.145.

Geyiklerin Budizm’de de önemli bir yeri vardır. Buddha’nın hem insan hem de hayvan biçimindeki yeniden doğumlarının anlatıldığı masallar olan Jataka’larda geyikler sık sık karşımıza çıkar. En bilinen Jataka’lardan biri olan “Banyan Geyiği” masalında Buddha, bir Banyan geyiği olarak doğar ve sürüsüne rehberlik eder.¹²¹ (**Çizim 8.4 ve Resim 3.59**) Budizm inancında aynı zamanda korkusuzluğu temsil eden geyikler, duvar resimlerde tanrının krallığının doğal uyumunu simgelerler ve Buddha’nın ilk vaazına göndermede bulunurlar.¹²² Uygurlar Budizm’i kabul ettikten sonra eserlerinde bu inancın etkileri hakim olur. (**Resim 6.20**)

Geyiğin önemi yalnızca erken devirler ile sınırlı kalmamıştır. İslamiyet sonrasına da taşınmış olması kültür aktarımı bakımından önem teşkil etmektedir. İslam sonrasında yine efsanelerde veya hikâyelerde geyiğin izine rastlamak mümkündür. Bir efsanede, Muhammed Hanefi bir geyiğin peşinden mağaraya gitmiştir. Fakat geyik ortadan kaybolmuştur. Muhammed Hanefi mağaraya girdiğinde mağara boş bir alana dönüşür ve ortaya sevdiği kişi Mine Hatun çıkar. Günümüzde hala anlatılıyor olan efsanelerden biri de Anadolu’da sık duyulan Ala Geyik efsanesidir. Temelinin Güney Sibiryaya masallarına dayandığı düşünülmektedir. Güney Sibiryaya anlatımına göre, bir bahadır aalandığı sırada karşısına bir geyik çıkar. Geyik kaçmaya başlamış, genç ise onu kovalamaya devam etmiştir ve sonunda bir bakır dağın önüne gelmişlerdir. Söz konusu dağ bir anda açılmış ve geyik yarıktan içeri girmiştir.¹²³ Bu masal Anadolu’da anlatılan Ala Geyik efsanesi ile benzer ifadelerle sahiptir.

Kalenderi dervişlerin hayvan postuna girmesi şamanlardaki dona girme geleneği ile büyük benzerlikler taşımaktadır. “Metamorphosis” Şaman inancının önemli bir parçası olup Türkler vasıtası ile Anadolu’ya taşınmıştır. Özellikle Bektaşilikte önemli bir yere sahiptir. Rivayetlere göre Hacı Bektaş Veli güvercin veya şahin, Abdulkadir Geylani doğan, Ahmet Yesevi turna ve Abdal Musa geyik şekline girerek dolaşmaktadırlar.¹²⁴

Moğolların verdiği isimle Tsaatan yani geyik çobanları olarak anılan Duha Türkleri, rengeyiği yetiştiricileri olarak halen varlıklarını sürdürmektedirler. Moğolistan’ın

¹²¹ Rafe Martin, “The Banyan Deer”, **The Hungry Tigress: Buddhist Legends and Jataka Tales**, Berkeley 1990, s.1.

¹²² Robert Beer, **A Handbook of Tibetan Buddhist Symbols**, Shambhala Publications, 2003, s.58-62.

¹²³ Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, s.24.

¹²⁴ Zofie Uçar, “Türk Kültüründe Geyik ve Geyikli Baba Üzerine Gözlemler”, **Kültür Evreni**, S.6, s.140.

kuzey bölgesinde yaşayan Duha Türkleri için geyik hala önemli bir varlıktır. ¹²⁵ Duha Türkleri geyik için pek çok tabir kullanmaktadır. Örneğin Duha dilinde “eher”,  yaşından büyük evcil erkek rengeyiği, “miend”,  yaşından büyük evcil dişi ren geyiğine verilen isimlerdir. ¹²⁶Gnmzde bu kültürü yaşatmaya devam etmektedirler.

¹²⁵ B. Gl, “Moğolistan Duhaları”, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi şoleni Bildirileri**, Ankara 2007,s.29-30.

¹²⁶ Selcen Kkstel, “Kaybolmakta Olan bir Türk Diline tanık Olmak: Duha Dili”, **Tehlikedeki Diller Dergisi**, s.118.

1.3.2 Geyiğin Hayvan Üslubundaki Yeri

Geyik tasvirlerinin yoğun biçimde görüldüğü hayvan üslubu farklı dillerde aynı anlama karşılık gelen kelimelerle ifade edilemiştir. hayÇeşitli kaynaklarda, “Tierstills”, ”Animal Style”, “Zverinogo Stilia” ve “Style Animal” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Orta Asya kökenli olduğunu bildiğimiz hayvan üslubunun, bir veya birkaç merkezden çıkarak kavimler göçü, ticaret veya diğer bazı faktörlerin etkisiyle çevre ülkelere yayıldığı bilinmektedir. Söz konusu üslup Güneydoğu Asya, Çin, İskandinav ülkeleri, Sibiryaya, Britanya Adalarından Mezopotamya’ya kadar uzanan coğrafyada etkili olmuştur.¹²⁷

Hayvan üslubunun, Karasuk, Tagar ve Mayemir kültürlerinde ortaya çıktığı ve özellikle Güney Rusya, Pazırık bölgelerinde genişlediği ve buradan Hunlarla Orta Asya'ya, İskitlerle Pontik bozkırlarına, Avarlarla ise Macaristan’a kadar yayıldığı bilinmektedir.¹²⁸ Karasuk adlı arkeolojik bölgeden ismini alan Karasuk Kültürü; Ordos, An-yang ve Minusinsk havzalarında buluntu vermektedir ve hayvan üslubunun tohumlarının atılmış olması bakımından önem teşkil etmektedir. Maden Çağı’nı yaşayan bu kültüre ait buluntularda metal bıçak dekorasyonları dikkat çekmektedir. Hançerlerin ve bıçakların sap kısımlarının hayvan başları ile sonlandığı görülmektedir. Söz konusu hayvanlar bazen tek bazen de sıralanmış halde görülmektedirler.¹²⁹

Üslubun bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasından ötürü sanatçıların birbirini etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte farklı bölgelerdeki sanatçıların kendilerine ait bir yorum katarak üslubu uyguladıkları da açıktır.¹³⁰

İlk Çağ dünyasına bakıldığında hayvan motiflerinin, Hititlerden, Perslere; Mısırlılardan, Friglere kadar yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak hayvan üslubunu hayvan tasvirinden ayrı bir kavram olduğunu vurgulamak doğru olacaktır. Bozkır yaşantısına mensup toplulukların kullandığı hayvan motifleri, Mısır ve Mezopotamya’dakiler gibi durağan değillerdir. Aksine, sanatçılar adeta bir hareketin anını yakalamışçasına figürleri donmuş şekilde betimlemişlerdir. Bu yüzden de

¹²⁷ Selçuk Mülayim, **a.g.m.**, s.164.

¹²⁸ G. Borovka, **Scythian Art**, London. 1928, s. 35-36.

¹²⁹ Selçuk Mülayim, **a.g.m.**, s.168.

¹³⁰ Tamara Talbot Rice, **Ancient Arts of Central Asia.**, 1965, s. 12.

eserlere bakıldığında figürlerin sanki her an canlanacakmış hissi uyandırdığı görülür. Bu üslup, karşılıklı ilişkiler sonucunda gelişip tüm bozkır coğrafyasına yayılmıştır.¹³¹

Hayvan üslubu bir olay veya konudan çok, figürün yansıttığı stile bağlı olduğundan ötürü tek figürlü sahnelerde bile kendini hissettirebilmektedir. Tek figürün bulunduğu örneklerde koşma veya kaçma eylemi gibi yine bir hareket algılanmaktadır. Buna bağlı olarak da akışkan bir hız kavramı hayvan formunun bütününe hâkim olmaktadır. Daha çok geyik figürlerinde görülen bu özellik, eğri kesim tekniği ile üslubun kimliğini tek figürde yansıtmaktadır.¹³²

Hayvan üslubu içerisinde yer alan geyik figürlerinin özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- I) Tek başına gösterildiklerinde genellikle oturur vaziyette veya ayakta betimlenmişlerdir.
- II) Hayvan mücadele sahneleri içerisinde yer alan geyik figürleri acı ile dizlerinin üzerine çökmüş ve kafalarını geriye doğru çevirmiş olarak görülmektedirler. Genellikle grifon, kaplan, kurt gibi yırtıcı bir hayvanın saldırısına uğrayan geyikler kaybeden tarafı simgelemektedirler.
- III) Simetrik olarak yerleştirilmiş olan geyik figürleri genellikle ayakta tasvir edilmiştir.
- IV) Oturur pozisyonda gösterilen geyik figürleri ayaklarını gövdesinin altına almış vaziyettedir.
- V) Geyiklerin boynuzları dal kıvrımlarından oluşabilmektedir veya boynuz uçları yırtıcı hayvan başlarıyla sonlanabilmektedir.
- VI) Erkek geyiklerin özellikle boynuzlarının gerçeklikten koparılarak abartıldığı görülmektedir. Boynuzlar genellikle geriye doğru uzanmaktadır.
- VII) Geyik figürlerinin bünyesinde kendisinden daha küçük tasvir edilmiş farklı hayvan şekilleri bulunabilmektedir.

¹³¹ Anıl Yılmaz, "İskit Sanatı", **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, s.36.

¹³² Selçuk Mülayim, Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu, **Sanat Tarihi Dergisi VII**, s.166

- VIII) Bazen geyikler başka hayvanlar ile birleştirilerek farklı bir kompozisyon oluşturmuşlardır.
- IX) Geyiklerin betimlenmesinde natüralist bir üslup veya stilize bir tarz görülebilmektedir.
- X) Geyik figürlerinin bünyesinde hayvan üslubuna ait bir özellik olan nokta, virgül veya parantez gibi işaretler bulunmaktadır. Bu işaretler bazen bir tüy izlenimi vermek için yapılmıştır. Bazense hayvanların kaburgalarına işaret etmektedir.¹³³

Özellikle geyik figürünün bu üsluptaki yeri aşikârdır. Geyik ile hayvan üslubu arasında ve bu üslupla toplumların yaşayış biçimleri arasında iç içelikler görülmektedir.¹³⁴

¹³³ A.P. Okladnikov, Ancient Population of Siberia and its Culture, **The Peoples of Siberia**, (ed. M. G. Levin ve P. Potapov), Chicago and London 1964, s.66.

¹³⁴ Selçuk Mülayim, **a.g.m.**, s.2.

2. ERKEN DEVİR TÜRK SANATINDA GEYİK

2.1 Orta ve İç Asya

2.1.1 Proto Türkler

Türk sanatında geyik tasvirlerinin izlerine erken dönemlerden itibaren rastlanmaktadır. M.Ö 2000 yılının başlarına tarihlendirilen Okunev Kültürüne ait en özgü buluntular üzerinde geyik tasvirlerinin yer almasından ötürü geyikli taşlar olarak nitelendirilen dikili taşlardır. Söz konusu buluntular Orta Asya ve Sibirya’da gözlemlenebilmektedir ve oldukça geniş bir alana yayılmışlardır. Altaylar, Kazakistan, Moğolistan bölgelerinde karşımıza sık çıkmakta olup farklı stilleri yansıtabilmektedirler. Kendi içlerinde Moğol-Transbaykal, Sayan-Altay ve Avrasya tarzı olarak gruplandırılmışlardır. Antromorfik özellikler gösteren geyikli taşlar baş, beden ve alt gövde kısımlarından oluşmaktadırlar.¹³⁵ **(Resim 6.4)**

Bazı Moğol tipi geyikli taşların yuvarlak ağızlı yüzleri bulunmaktadır, bunlar şarkı söyleyen şamanların tasviri olarak yorumlanmışlardır. Kimi zaman taşın üst bölümünde bulunan üç çizginin yüzü simgelediği geyikli taşlara da rastlanmaktadır. Bu taşların arka kısmında ise çember veya sarkık halde süsleme şekilleri bulunmaktadır. Söz konusu şekiller pandantifli küpeler veya güneş ve ay sembolü olarak yorumlanmaktadırlar. Gövde kısmında Moğol tipi stilize geyik tasvirleri bulunmaktadır. Geyikler üst üste istiflenmiş kimi zaman ise iç içe geçmiş şekilde görülmektedirler ve yukarıya doğru yükselişi düşündürülen bir açıda yerleştirilmişlerdir. Daha küçük olan geyik tasvirleri boşluğu doldurmak adına yerleştirilmiş olabilir. Yukarıya doğru olan bu yükseliş, Şamanist inançtaki ‘uçan geyik’ (flying deer) motifi ile ilişkilendirilebilir. Bu geyikler, ölen savaşçının öbür dünyaya olan yolculuğunda koruyucu ve yardımcı bir ruh olabilirler.

¹³⁵ Champouillon, Luke, **Varieties of Deer Imagery: Gender and Cosmology in Prehistoric Belief Systems of Central Asia and South Siberia**, Undergraduate Honors Theses, s.7

Sayan-Altay tarzındaki geyikli taşlar Moğol tarzı ile benzer özelliktedir fakat daha natüralist olarak ele alınmış geyik tasvirlerini içermektedir. Avrasya stilindeki geyik taşları ise hayvan motiflerinden yoksundur, daha çok silah, alet ve geometrik şekillerle donanmıştır ve söz konusu üç stil arasında en az karmaşıklığa sahip olmaktadır.

Tagar Kültürü sanatında, hayvan üslubu ile ilişkili olarak hayvan tasvirlerine sık rastlanılmaktadır. Söz konusu tasvirler arasında geyik önemli bir yer tutmaktadır. Bu döneme ait çok sayıda geyik şeklinde bronz ve altın gümüş levhalar ortaya çıkarılmıştır. **(Katalog: 3,13,15)**

Söz konusu geyik tasvirli buluntular ağırlıklı olarak güney Sibiryâ bölgesinde ele geçirilmiştir. Geyikler genellikle ayakları gövdesinin altında kıvrılmış vaziyette oturur pozisyonda ve profilden tasvir edilmişlerdir. Boynuzları stilize bir şekilde ele alınmış olup başından geriye doğru uzamaktadır. Bazen abartılı bir görünümde dirler.

Geç Taştık devrinde tahta kullanılarak çizgi tekniği ile resim yapmaya başlandığı görülmektedir. Çizgilerden oluşan bu resimlerde konu olarak genellikle savaş sahneleri ve av sahneleri yer almaktadır. Özellikle kayalar üzerinde geyik avını konu alan sahneler bulunmaktadır.¹³⁶

¹³⁶ Emel Esin, "İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler", **Türkler I**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 502 2002

2.1.2 Asya Hunları, Göktürkler ve Uygurlar

Hunlar, yaşayış biçimi bakımından bozkır hayvanları ile iç içe bir hayat geçirdikleri için hayvanlar hakkında pek çok bilgi edinmişlerdir. Edinmiş oldukları bu bilgiler ortaya koydukları sanat eserlerine de ister istemez yansımıştır ve kompozisyon olarak sıklıkla hayvan biçimleri üretmelerine sebep olmuştur.

Kurganlardan ve yaşam yerlerinden ele geçen arkeolojik buluntular bizlere söz konusu eserlerin çok çeşitli objelerden oluştuğunu göstermektedir. Bu objeler arasında keçeler, dokumalar, savaş aletleri, at koşum takımları, eyerler ve günlük hayatta kullandıkları kap kacaklar ve daha nice bulunmaktadırlar. Hemen hemen her eserin üzerinde hayvan figürlerine rastlanabilmektedir. Özellikle eyerler üzerindeki hayvan mücadele sahnelerine bakıldığında, hayvan figürlerinin dinamik bir şekilde ele alınmış olması dikkat çekicidir.¹³⁷

Hun Sanatı özellikle Altaylardan Güney Rusya'ya ve büyük Çin Seddi'nin bitişiğindeki Ordos'a kadar gözlemlenebilmektedir. Bu coğrafya içerisinde Pazırık ve Noin Ula gibi önemli merkezler dikkat çekmektedir. Hun sanatçıları eserler üzerinde yırtıcı hayvanların geyik, antilop, keçi, koyun, inek ve nadiren deve gibi dört ayaklı hayvanlara saldırma sahnelerini betimlemişlerdir.¹³⁸

Hun sanatı doğal olarak kendinden önceki Türk topluluklarından etkilenmiştir. Erken dönemlerde yapılmış olan kaya resimleri bu etkilenişe örnek olarak gösterilebilir. Saymalı Taş (Saimaly-Tash) petroglifleri, geniş bir tasvir grubuna sahip olup, bunların önemli bir kısmını hayvan tasvirleri oluşturmaktadır. Fergana dağ sırtında yer alan bu anıt, yalnızca Asya Hunları için değil, tüm Orta Asya ve Güney Sibiryaya için petroglifik bir model olmuştur ve adını üzerinde çeşitli tasvirlerin bulunduğu kayadan almaktadır. **(Katalog No:1)** 3000 yıllık bir dönemi kapsayan Saymalı Taş'taki tasvirlerin belli bir stilistik ortaklığa sahip olduğu görülmektedir. Bahsi geçen hayvan tasvirleri arasında sayısız geyik betimlemesi de bulunmaktadır.

Boynuzlar, geyiklerin en etkileyici parçaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman bir, kimi zaman iki çizgi şeklinde gösterilen boynuzların bazen bir ağaç dalını andırırçasına kıvrılıp kemerler oluşturduğu görülmektedir. Boynuzlar genellikle

¹³⁷ Nejat Diyarbekirli, **Hun Sanatı**, 1972, s.123.

¹³⁸ Nejat Diyarbekirli, **a.g.e**, s.124

büyüklüğü ile hayvanların bedeninin büyüklüğünü aşmaktadırlar. Sıklıkla tek başına gösterilen bu figürlerin belirgin ve net bir şekilde oyuldukları söylenebilir.

Hunlara ait en önemli buluntular; Altay dağlarındaki kurganlardan çıkartılarak Hermitage Müzesi'ne taşınmıştır ve çoğu burada sergilenmiştir. Bu sergilenen eserler arasında, Birinci Pazırık Kurganı'ndan çıkarılan bir eyer örtüsü dikkat çekmektedir¹³⁹. Örtünün üzerine yapılandırılmış olan deri parçasında bir hayvan mücadele sahnesi tasvir edilmiştir. Söz konusu sahnede bir kaplanın sığına saldırışı betimlenmiştir.¹⁴⁰

Hun Sanatında çeşitli tasvirli eserler üzerinde sevilerek işlenen geyik motifi, çoğu zaman vahşi hayvanların pençeleri arasında betimlenmiştir. **(Katalog No: 5,6,7)** Bazı sahnelerde bir geyiğin can verişini canlandırılmak istenmiştir. Bu geyikleri yakalayan hayvanlar arasında grifonlar da önemli bir yer tutmaktadır.¹⁴¹ Bu sahneye örnek olarak Birinci Pazırık kurganından çıkarılmış bir eyer örtüsü verilebilir. Örtüde sığınımın bir kartal grifon ile ümitsiz mücadelesi betimlenmiştir. **(Katalog No: 9)** Geyik dizlerini kırarak ileriye doğru fırlar vaziyette iken grifonun çevikliği dikkat çekicidir.

V. Pazırık kurganından çıkarılan ve 'Pazırık Halısı' olarak bilinen Gördes düğümlü halı, üstün teknik özelliklere sahip olmasıyla Türk Sanat Tarihi'nde önemli bir yere sahiptir. Dünya halıcılık tarihinde ise bilinen ve bütün halinde bulunmuş en eski düğümlü halı olması sebebi ile önem teşkil etmektedir. Halının iç geniş suyu üzerinde birbirini takip eder vaziyette tasvir edilmiş otlayan sığın figürleri bulunmaktadır. Tasvirdeki figürlerin İç Asya'da, Avrupa'nın kuzeyinde ve kuzey Amerika'da yaşayan 'Alches Machlis' adlı bir geyik cinsi olduğu bilinmektedir.¹⁴² **(Katalog No: 10)**

Asya Hunlarına ait kurganlardan ele geçirilen önemli bir buluntu grubunu da dövmeli mumyalar oluşturmaktadır. Bu örnekler arasında V. Pazırık kurganında bulunmuş olan kadının dövmeleri hayvan üslubu bağlamında önem teşkil etmektedir. Kadının sağ kolunun ön kısmında, dirseğinden bileğine kadar birden fala figürden oluşan bir mücadele sahnesi yer almaktadır. Üst kısımda boynuz dalları ile geyik ve bir kaplan bulunur. **(Katalog No: 11)**

¹³⁹ N. Diyarbakirli, a.g.e, s. 80.

¹⁴⁰ N. Diyarbakirli, a.g.e, s.81.

¹⁴¹ Bahaeddin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Ankara 1962, s.11.

¹⁴² N. Diyarbakirli, a.g.e, s. 140.

Hunlara ait bir diğerk önemli kurgan olan Esik (Issık) Kurganı Alma Ata şehrinin 50 km yakınında bulunmaktadır. **(Resim 6.3)** Kurgandan çıkan belki de en bilinen buluntu üzerindeki altın zırhtan ötürü ‘altın elbiseli adam’ olarak anılan cesettir. Kurganın iyi korunmuş olması sebebiyle çeşitli eserler gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Mezarlardan yaklaşık olarak dört bin eşya çıkarılmıştır ve bu eşyaların 165 adetinin hayvan üslubundaki eserler olduğu bilinmektedir. Prense ait olduğu düşünülen cesedin kemer levhalarında dizleri bükük vaziyette oturmuş geyik tasvirleri bulunmaktadır. Geyiklerin boynuzları arkaya doğru uzar vaziyettedir.¹⁴³ Kemerin sol tarafında bulunan kımı altınla kaplı olan hançerin iki tarafındaki altın levhaların bir tarafında at ve diğerk tarafında da yine geyik tasviri bulunmaktadır. **(Katalog No:58)**

Göktürk döneminde kaya resmi sanatçıları önceki dönemler ile benzer teknikler kullanmışlardır. Göktürk devri kaya resimlerinin en dikkat çekici örnekleri Kazakistan’daki Tamgalı’da bulunmaktadır. **(Resim 6.19)** Bu dönemde kaya resimlerinde büyük ölçüde atlı süvariler konu edilmiş olsa da geyik tasvirlerinin varlığı da yadsınamaz.

Erken dönemlerde olduğu gibi, bu devirde de avlanma sahneleri kaya resimlerinin konusu olmaya devam etmiştir. Tamgalı’da bu döneme tarihlenen geyik figürlerinin bazılarının şematik bir yaklaşım ile yapıldığı görülmektedir. Bu figürler insan ve diğerk hayvan figürlerine kıyasla daha narin bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu geyiklerin uzun ve kıvrımlı boynuzları, ince yüzleri ile tipik maral geyikleri oldukları söylenebilir.¹⁴⁴

Göktürk devrinin özellikle heykel sanatı bakımından en önemli buluntularını içeren alanlar şüphesiz ki Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk’un mezar külliyesidir. Orhun bölgesinde bulunan bu üç külliye den biri olan Bilge Kağan Külliyesi’nden iki adet geyik heykelciği çıkarılmıştır. Söz konusu heykelcikler Göktürk devri maden sanatının güzel örneklerini oluşturmaktadırlar. **(Katalog No: 38)**

Uygur dönemine ait geyik tasvirleri, kendilerini Budizm etkisi ile mağara tapınaklarındaki duvar resimlerinde göstermektedirler. Söz konusu tasvirler Bezeklik,

¹⁴³ Yaşar Çoruhlu, **Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar**, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 207

¹⁴⁴ Mehmet Kutlu, “Tamgalı’da Göktürk Dönemi ve Orta çağ Petroglifleri”, **SSAD**, s.518

Koço gibi tapınakların duvarlarını süslemektedirler. Bezeklik 12. Tapınakta bulunan duvar resmi Budizm etkili fresklerin güzel bir örneğidir. (**Katalog No: 60**)

2.2. Doğu Avrupa

Doğu Avrupa’da, İskit devrinde geyiğin önemi açıkça bellidir. Bu döneme ait buluntular arasında çok sayıda madeni geyik figürü bulunmaktadır. İskitler madeni eserleri işlemekte oldukça usta olan bir topluluktur nitekim günümüzde ‘bozkırın kuyumcusu’ olarak da anılmaktadırlar. Döneme ait en önemli buluntular Kostromskaya, Baike, Kul Oba, Chertomlyk, Şilikti (**Resim 6.2**) gibi kurganlardan çıkmıştır. (**Harita 7.4 ve 7.5**)

Tipik bir İskit mezarı olan Kostromskaya Kurganı’ndan madeni geyik figürleri ve merkez kısmı altın geyik tasvirli bir plaka ile kaplanmış yuvarlak kalkan çıkarılmıştır. Hermitage Müzesinde sergilenen altından yapılmış döküm plakada geyik, ayaklarını gövdesinin altına almış oturur vaziyettedir. Döneme ait pek çok geyik figüründe bu oturuş karşımıza çıkmaktadır.

Aşağı Dinyeper bölgesinde bulunan bir başka önemli İskit kurganı ise Chertomlyk Kurganıdır. Buradan çıkarılan en önemli arkeolojik buluntulardan biri Çertomlik veya Nicopol vazosu olarak anılan süslemeli bir vazodur. Vazonun süslemeleri arasında geyik başları da bulunmaktadır.¹⁴⁵

Kerç yakınındaki Pantikapea nekropolünde bulunan Kul’Oba Kurganındaki defin odasından çıkan eşyalar arasında ise geyik formunda levha halinde bir kalkanın da içinde bulunduğu çok sayıda eşya ele geçirilmiştir.¹⁴⁶ Altın levhadaki geyik, Kostromskaya Kurganı’ndan ele geçirilen geyik gibi ayakları gövdesinin altına kıvrılmış oturur vaziyettedir. Borovka bu eserin M.Ö. V. Yüzyıl Yunan sanatının bir örneği olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷ (**Katalog No: 2,3,4,14,17,18,27,34,36,39,49**)

Macaristan’da bulunmuş olan ve Avarlara atfedilen Nagyszentmiklós hazinesi gerek işçiliği ve nesnelerin üzerindeki kompozisyonlar bakımından gerekse hayvan üslubu açısından son derece önemlidir. Hazinenin en önemli parçalarından biri 2 numaralı sürahidir. Sürahinin ortasında bulunan dört madalyon içerisinde birbirinden farklı konular ele alınmıştır. İlk madalyonda geyiğin bir grifon ile mücadelesi tasvir

¹⁴⁵ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e**, s.326

¹⁴⁶ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e**, s.330

¹⁴⁷ Gregory Borovka, **Scythian Art**, Translated from the German by V.G. Childe, New York, Paragon Book Reprint Corp., 1967, s. 67.

edilmiştir. Gövdelerin üzerinde figüre gerçekçilik katan ve benekler ile gösterilmiş tüyler bulunmaktadır. (**Katalog No: 33**)

Hayvan mücadele sahnelerinin genellikle sarmaşık figürü ile birlikte işlendiği görülmektedir ve bu durum geç Avar Dönemi'ne özgü 'Grifon-Sarmaşık Kültürü' olarak adlandırılmıştır ve örnekleri kimi zaman Sasani ile Bizans sanatında da karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁸

Hazar dönemine ait olan sanat eserlerinin çoğu, devrin önemli şehirlerinden Sarkel, Sahovo ve Shilovka gibi yerlerden ele geçmiştir. Döneme ait geyik tasvirlerine kemikten yapılmış objeler üzerinde rastlanabilir. Christi'nin Koleksiyonu'nda bulunan kemik bir röliker üzerinde yas töreni tasvir edilmiştir. Üçe bölünmüş olan kompozisyonun ortasında geyik avı sahnesi yer almaktadır. Geyiğin toynaklı değil, insan ayaklı olması dikkat çekicidir.¹⁴⁹

İdil Bulgarları'na ait, yaldızlı gümüş bir tabakta av sahnesi içerisinde bir geyiğin yırtıcı hayvan tarafından saldırıya uğrayış anı tasvir edilmiştir. (**Resim 6.18**) Tipoloji olarak farklılık gösterse de Pazırık'tan ele geçen deri aplik üzerindeki sahne ile benzerlik göstermektedir.

¹⁴⁸ Nejat Diyarbekirli, **a.g.e**, s.402-403,1974

¹⁴⁹ J. Özlem Oktay Çerezci, "Hazar Dönemi'ne Ait Kemik Objeler Üzerindeki Tasvirler Hakkında Bir Değerlendirme", **XX. Uluslararası Orta çağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, s.4.

3. KATALOG

Resim 3.1 Saimaly-Tash'dan geyik avı sahnesi.

(K. Tashbayeva, M.Khujanazarov, V. Ranov, Z. Samashev, **Petroglyphs of Central Asia**, s.38)

Katalog No:1

Resim:3.1

Cinsi: Petroglif

Yeri: Saimaly-Tash

Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi:

Ölçüsü:

Güneydoğuya bakan kayanın yan tarafında büyük, boynuzlu bir geyiğin görüntüsü vardır. Bir av sahnesini betimleyen bu tasvirde iki insan figürü de yer alır. Geyiğin boynuzları, zikzak görümlü üç daldan oluşur. Vücudunun ana hatları iki üçgenin birleşimini andırmaktadır. Avcı figürleri ise geyiğe oranla oldukça küçük çizilmiştir. Birinin elinde balta görülürken diğerinin yay tuttuğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁰

¹⁵⁰ K. Tashbayeva, M. Khujanazarov, V. Ranov, Z. Samashev, **Petroglyphs of Central Asia**, s.24

Resim 3.2 İskit dönemine ait altından geyik plaka.

(<https://blog.britishmuseum.org/wp-content/uploads/2017/05/Deer-figure-with-bent-legs.jpg> Erişim: Ekim 2020)

Katalog No:2

Resim:3.2

Cinsi: Altın Plaka

Yeri: Kostromskaya Kurganı

Bulunduğu Yer: British Museum

Tarih veya Dönemi: M.Ö. VII. Yüzyıl

Ölçüsü: 31,7x19 cm

Kuban bölgesindeki Kostromskaya kurganından ele geçirilen bu eser, İskit sanatının tipik bir örneğidir. Sovyet arkeoloğu Aleksandr Shkurko, Karadeniz'in kuzeydoğusunda yapılan bu eserin net ve keskin hatlar yansıttığını aktarmaktadır. Ayakları altında kıvrılmış şekilde yatar pozisyonda olan geyiğin boynuzları stilize biçimde arkaya doğru uzanmaktadır. Muhtemelen bir ok ve yay takımının bir parçası olan bu eserdeki işçilik oldukça yetenekli bir zanaatkârın göstergesidir. Geyiğin, kulakları ve gözlerinde muhtemelen renkli cam kakma bulunmaktaydı.¹⁵¹

¹⁵¹ The Unesco Courier, **The Scythian Nomad Goldsmiths of The Open Steppes**,1976, s.4

Resim 3.3 Tagar Kültürüne Ait Bronz Geyik Plaka

(http://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/f1aacb21-63b9-4b9c-9e40-8c34dba24c0e/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&99dff117-fef0-4acf-9a89-36517a646d2a Erişim: Ekim 2020)

Katalog No:3

Resim:3.3

Cinsi: Bronz Plaka

Yeri: Krasnoyarsk Krayı

Bulunduğu Yer: Hermitage Museum

Tarih veya Dönemi: Tagar Kültürü, M.Ö. VII-VI. Yüzyıl

Ölçüsü:6,8 cm

Geyik, tek başına tasvir edilmiş olup daha sonra İskit sanatında da görülecek vaziyette oturmuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayaklarını gövdesinin altına almış olan geyiğin boynuzları geriye doğru uzanmaktadır.

Resim 3.4 İskit Dönemi Bronz Geyik Figürini

(http://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/2cc937f6-7695-4a83-87bc-a2f6b6b8dc42/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&f0fe005b-17bc-4ed8-b4d7-d41e644e4f1c Erişim: Kasım 2020)

Katalog No:4

Resim:3.4

Cinsi: Bronz Figür

Yeri: Kuban Bölgesi

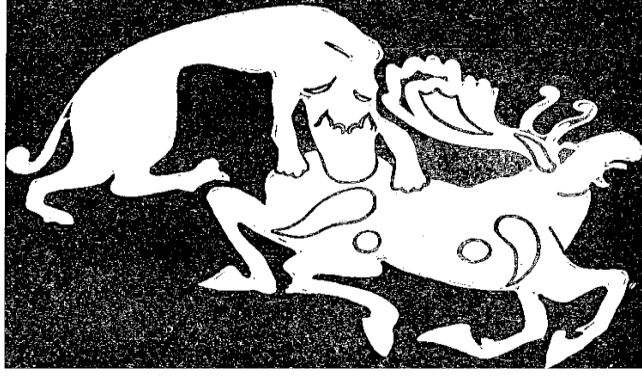
Bulunduğu Yer: Hermitage Museum

Tarih veya Dönemi: İskit Dönemi, M.Ö. VII. Yüzyıl

Ölçüsü: 24,7cm

Muhtemelen çadır veya gönder direğinin tepesine takılmak için yapılmıştır. Bu amaçla yapılmış buluntular, Asya Hun sanatında da karşımıza çıkmaktadır. Geyik figürü ayakta betimlenmiş olup, boynuzları diğer İskit geyik tasvirlerinin yanı sıra kısa tutulmuştur. Türk toplulukları arasında Hunlarda da rastlanılan tılsımlı ve koruyucu özelliği olan tepe takıların ilerleyen dönemlerde de alem adı altında daha değişik biçimde bu geleneği sürdürdüğü bilinmektedir.¹⁵²

¹⁵² N. Diyarbekirli, **a.g.e**, s.173

Resim 3.5 Pazırık I'den eyer süsü. Kaplanın sığına saldırma sahnesi.

(N. Diyarbekirli, **Hun Sanatı**, s.80)

Katalog No:5

Resim:3.5

Cinsi: Deri Eyer Süsü

Yeri: I. Pazırık Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Museum

Tarih veya Dönemi: Asya Hun Dönemi

Ölçüsü:

Kaplanın saldırısına uğrayan sığın, kaplanın pençelerinin ağırlığı ile dört ayağının üzerine çökmüş olarak betimlenmiştir. Söz konusu sahnede sığın, yassı ve geniş boynuzlarını arkadan gelen tehlikeyi uzaklaştıracak şekilde geriye doğru uzatmış bir şekilde tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu sahne üzerinde, Sığın yukarı kalkık başı, uzun kulakları yassı ve geniş boynuzları ile doğala yakın bir şekilde betimlendiği görülmektedir. Diğer taraftan sığın arkasında pençeleri bulunan kaplanın kuvvetli ve içeriye girmiş olan karnı ve kedi biçiminde betimlenmiş kulakları ile natüralist bir biçimde tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Kedi cinsi tüm hayvanlarda olduğu gibi vücudundaki esneklik kuvvetli bir biçimde belirtilmeye çalışılmıştır. Geyiğin vücudunda ise Altay Hun sanatında sıkça betimlenen nokta ve virgüller dikkat çekmektedir. Gövde üzerinde hareket motifi olarak betimlenmiş olan nokta, virgül ve nal tasvirleri Altaylarda Hun hayvan figürlerinin en karakteristik özelliğidir.¹⁵³

¹⁵³ N. Diyarbekirli, **a.g.e.**, s.80

Resim 3.6 Pazırık Kurganı'ndan kaplan sığın mücadele sahnesi.

(N. Diyarbekirli, **a.g.e**, s.81)

Katalog No:6

Resim:3.6

Cinsi: Eyer Örtüsü

Yeri: I. Pazırık Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Museum

Tarih veya Dönemi: Asya Hun Dönemi

Ölçüsü:

Kaplan, kendine has çeviklikle, sığının sırtına sıçramış ve dişlerini hayvanın boynuna geçirmiştir. Sığın ise, kaplanın ağırlığı ile karnı yere değmiş, arka ayakları geriye doğru uzanmış, korku ile başını tehlikenin geldiği yere çevirmiştir. Geyiğin vücudunda Altay'daki Hun sanatının özelliklerinden; nokta, yarım daire ve yarım nal biçimlerinde ajurlanmış boşluklar görülmektedir.

Resim 3.7 Pazırık 1'den, kaplan veya parsın bir geyiğe saldırışının canlandırıldığı eyer süsü.

(N. Diyarbekirli, **a.g.e**, s.81)

Katalog No:7

Resim:3.7

Cinsi: Eyer Örtüsü

Yeri: I. Pazırık Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Museum

Tarih veya Dönemi: Asya Hun Dönemi

Ölçüsü:

Kaplanın çevik hatları yumuşak çizgilerle betimlenmiş olup geyiğin muntazam kafası, küçük kulakları ve tipik boynuz işlenişi sanatçının tabiat gözlemciliği konusundaki ustalığını ortaya koymasından önem taşımaktadır. ¹⁵⁴

¹⁵⁴ N. Diyarbekirli, a.g.e. s.128

Resim 3.8 İkinci Pazırık kurganından, deriden takma boynuzları ile ağaçtan oyularak yapılmış, ağaç üstüne altın kaplama geyik heykelciği.

(N. Diyarbekirli, **a.g.e**, s.141)

Katalog No:8

Resim:3.8

Cinsi: Ahşap Figürin

Yeri: II. Pazırık Kurganı

Bulunduğu Yer:

Tarihi veya Dönemi: Asya Hun Dönemi

Ölçüsü:

Gövdesi büyük bir estetik duyarlıkla halledilmiştir. Geyiğin yalnız kulak ve boynuzları, ahşap olmayan başka bir malzemedен, deriden meydana getirilmiştir. Boynuz, vücuda nispetle biraz mübalağalı bir büyüklüktedir. Ayaklar küre biçiminde bir kaide üzerinde toplandığından, bu kaidenin bir yere, belki bir çadır direğine takıldığı tahmin edilebilir.¹⁵⁵ Jettmar bu figürden altı tane olduğunu ve muhtemelen gövdesinin metal folyo ile kaplanmış olabileceğini belirtmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁵ N. Diyarbekirli, **a.g.e**, s.88.

¹⁵⁶ Karl Jettmar, **Art of the Steppes.**, London 1967, s. 98-99,

Resim 3.9 Grifonun geyiğe saldırışı.

(N. Diyarbekirli, **a.g.e**, s.83)

Katalog No:9

Resim: 3.9

Cinsi: Eyer Süsü

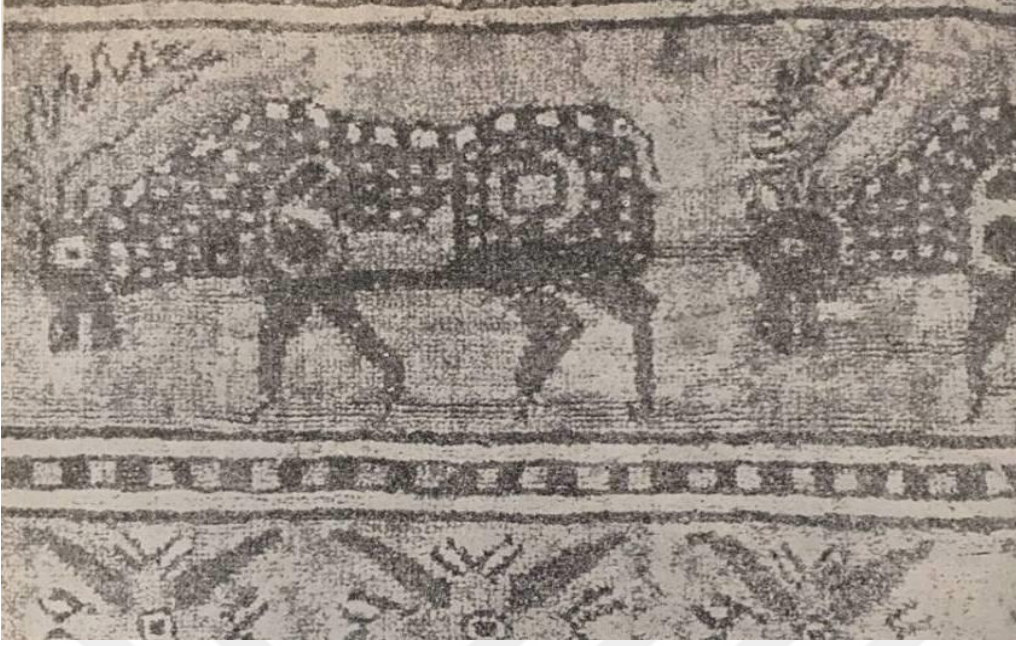
Yer: I. Pazırık Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitge Müzesi

Tarihi veya Dönemi: Asya Hun Dönemi

Ölçüsü:

Sığın, ağır ve sakallı başı, gaga burnu, büyük kulakları, tipik yassı ve geniş boynuzu ile inceden inceye işlenmiş ve büyük bir ustalıkla ortaya konmuştur. Sağlam vücudu ve kuvvetli arka bacakları, grifonun pençelerini sırtına geçirmesi ile ters dönmüştür. Sığının vücudunda noktalar, virgüller ve yarı nal biçiminde ajurlar, diğerlerinde olduğu gibi tamamlanmıştır.

Resim 3.10 Pazırık halısından bir kesit.

(N. Diyarbekirli, a.g.e, s.125)

Katalog No:10

Resim:3.10

Cinsi: Halı

Yer: Pazırık Kurgan V

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarihi veya Dönemi: Asya Hun Dönemi

Ölçüsü:

Son derece kuvvetli olan bu geyiğin uzunluğu 3 m, olup boyu 2 m'yi bulmaktadır. Boynuzları yassı ve kudretlidir. İri kulaklı uzun kafasının ucunda şiş bir burun, geniş ve sarkık bir üst dudağı ve sakalı vardır. Bu özellikleri dokuma tekniğinin verdiği imkânlar dâhilinde halı üzerinde aksettirilmiştir. Geyiklerin gövdelerinde Altay kurganlarından çıkan bulgularda görüldüğü gibi noktalar, virgüller ve at nalları çizilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁷ N. Diyarbekirli, a.g.e, s.125.

Resim 3.11 Pazırık kurgan V kadın mumyanın sağ kolu üzerindeki dövme.

(Jale Özlem Oktay, “Asya Hunları Dönemi’nde Dövmeli Mumyaların Yer Aldığı Kurganlar”, **Türk Dünyasından Halil Açıköz’e Armağan**, s.370.)

Katalog No: 11

Resim:3.11

Cinsi: Mumya Üzerindeki Dövme

Yer: Pazırık Kurgan V

Bulunduğu Yer:

Tarihi veya Dönemi: Asya Hun Dönemi

Ölçüsü:

Kaplan, geyiği boynu dallarından ve ön ayağından yakalamıştır ve adeta geyiği boğmak üzere gibidir. Bu ifade, anlık dinamizmi yansıtması bakımından hayvan üslubuna uygun bir özellik göstermektedir. Profilden gösterilen geyik ise bütün ayakları ve toynakları ile birlikte net olarak seçilebilmektedir. Dik vaziyette olan kulakları içi boş yaprak formundadır. Gözleri badem şeklinde olup, ağzı açık tasvir edilmiştir. Saldıran kaplan ise kendine özgü biçimde tasvir edilmiştir. Arka tarafı profilden verilen kaplanın ön kısmı cepheden ve başı yukarıdan gösterilmiştir. Gövdesi üzerinde kaplan kürkü izlenimi veren ‘S’ şekilli vurgulanmış çizgiler bulunmaktadır.

Kompozisyonun alt kısmında bir ren geyiği ya da alageyik ile iki et oburun mücadeleye ettiği görülmektedir.

Geyiği sırtından ağız ile yakalayan leopar ve geyiğin ön ayaklarını pençesi ile yakalayan kaplan görülmektedir. Geyiğin sağrısı benzer mücadeleye sahnelerinde de olduğu gibi saldırının şiddeti ile bükülmüştür. Geyiğin iki adet boynuz dalı, içi boş badem gözleri ve alt alta verilmiş içi boş kulakları bulunmaktadır. Leoparın arka kısmı neredeyse profilden gösterilmiş olup ön kısmı cepheden ve başı yukarıdan verilmiştir. Gövdesi üzerindeki siyah benekler leopar kürkü izlenimi verir. Başından kürek kemiğine kadar çift siyah noktalar inmektedir. Geyiğin sırtı içbükey kavis yapar ve boynuz tasarımının tek bir ince çizgiden oluştuğu göze çarpar. Et oburun sol pençesi, geyiğin boyun hattı ile karıştığı için nasıl temsil edildiği net olarak seçilememektedir. Geyiğin boynunun çevresindeki çizgi de net değildir ve toynaklı hayvanın baş ve ön ayakları arasında pençe şeklinde bir figür görülmektedir. Bunun da üzerinde noktalarla kaplı bir alan yer almaktadır.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Jale Özlem Oktay, “Asya Hunları Dönemi’nde Dövmeli Mumyaların Yer Aldığı Kurganlar”, **Türk Dünyasından Halil Açıkgöz’e Armağan**, s.370

Resim 3.12 Pazırık II'den ağaç oyma grifon ve geyik.

(Fotoğraf V Terebenin. Rekonstrüksiyon: E.V. Stepanova.

<https://p0.storage.canalblog.com/00/35/119589/117487096.jpg> Erişim: Mart 2020)

Katalog No: 12

Resim:3.12

Cinsi: Ağaç oyma grifon ve geyik

Yer: Pazırık Kurgan II

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarihi veya Dönemi: M.Ö. 5. yüzyıl

Ölçüsü: Yüksek;35cm

Eserde gagasında geyik figürü tutan bir grifon tasvir edilmiştir. Nejat Diyarbekirli söz konusu eserin at koşum takımının bir parçası olduğunu belirtmiştir fakat Polosmak bu eseri bir baş aksesuarının parçası olarak ele almıştır. ¹⁵⁹Grifonun boynunun her iki yüzeyine de kazılmış olan pençeleri ile kaz diye tanımlayabileceğimiz kuşları tutan daha küçük boyutlu birer grifon tasviri de bulunmaktadır. Grifonun gagasında tuttuğu geyik, tıpkı grifon gibi eğri kesim ile ağaç oyularak yapılmıştır. Geyiğin boynuzlarının deriden yapılmış olup kafaya sonradan eklendiği belirtilmiştir.¹⁶⁰ Eserin kırık yerlerinin, aynı kurgandan çıkan mumyanın kafasındaki darbelerle örtüşmesi sebebi ile bu başlığı pazırık şefinin son savaşında giymiş olabileceği düşünülmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁹ N.B. Polosmak, **Vsadniki Ukoka**, Novosibirsk 2001, s. 306.

¹⁶⁰ Franz Hancar, "The Eurasian Animal Style and the Altai Complex", **Artibus Asiae**, vol.15, ½, MCMLII 1952, s.183.

¹⁶¹ <https://blog.britishmuseum.org/what-do-nomads-leave-behind/>

Resim 3.13 Tagar Kültürü'ne ait bronz geyik figürü.

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/70054cd8-defa-4407-b6b5-a12dbc01109e/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&4959e99d-d30d-40ce-8969-d3d3484d56fc Erişim: Mart 2021)

Katalog No: 13

Resim:3.13

Cinsi: Bronz

Yer: Güney Sibiry

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarihi veya Dönemi: Tagar Kültürü, M.Ö. 8-7. yüzyıl

Ölçüsü: Yüksek;14,9 cm

Bronz döküm tekniği ile yapılmış olan eserde geyik tasviri ayakta durur vaziyette betimlenmiştir. Boynuzları geriye doğru uzamakta olan geyiğin ön ve arka ayakları birleşmektedir. Uzun boynu, kavisli gövdesi ve boynuzları dikkat çekicidir.

Resim 3.14 Erken Demir Çağı'ndan elk kemik kafası.

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/6d93d2e4-76ac-4d26-9aa5-dbb0ede3a688/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&117ec869-97e4-4540-ae0-005dcd14f730 Erişim: Mart 2021)

Katalog No:14

Resim:3.14

Cinsi: Kemik

Yeri: Altaylar, Rusya

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 5-4. yüzyıl

Ölçüsü:6.9x4,9 cm

İskit kültürüne atfedilen bu eserin erken Demir Çağına ait olduğu belirtilmiştir. Kemığın oyulması ile yapılmıştır. İki elk kafası simetrik olarak yerleştirilmiştir ve stilize olarak ele alınmıştır.

Resim 3.15 Tagar Kültürüne ait bronz döküm geyik.

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/aba7015e-d5e3-4f0f-a4f6-e9954a31f0ae/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&94548daa-667b-4688-9f14-5ade79dd1bb7 Erişim: Nisan 2021)

Katalog No:15

Resim:3.15

Cinsi: Bronz

Yeri: Razliv Mezar Höyüğü, Krasnoyarsk Güney Sibirya

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: Tagar Kültürü M.Ö. 5.yüzyı

Ölçüsü: 8,5x6 cm

Tagar Kültürüne ait olan bu eser Razliv yakınlarındaki mezar höyüğünde, iki numaralı mezardan ele geçirilmiştir. Bronzdan döküm tekniği ile yapılmış olan eser bölgedeki ve Tagar kültüründeki tipik geyik tasvirini yansıtmaktadır. Oturur vaziyette ayaklarını gövdesinin altına toplamış olan geyiğin boynuzlarının sırtına kadar uzandığı görülmektedir.

Resim 3.16 Altın geyik plaka.

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/3711aafa-cfcb-4302-9ed0-1a57ec7c1f28/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&e07b2d07-4e92-47be-bbb0-5ee0f261764e Erişim: Nisan 2021)

Katalog No:16

Resim:3.16

Cinsi: Altın

Yeri: Nymphaeum Nekropolü, Kırım, Kerç Bölgesi

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 5.yüzyıl

Ölçüsü: Uzunluk 1,9 cm

Altından yapılmış olan geyik figürleri oturur vaziyette betimlenmiştir. Geyikler ayaklarını gövdelerinin altına toplamıştır. Boynuzları sırtlarından geriye doğru uzanmakta olup uçları içe doğru kıvrım oluşturmaktadır.

Resim 3.17 Dinyeper Bölgesi'nden bronz geyik.

https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/a76a112f-fd34-4cca-9638-8d36bb3f6c78/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&38dfea0c-ccdc-4843-8d54-b27e291de25c

Katalog No:17

Resim:3.17

Cinsi: Bronz

Yeri: Dinyeper Bölgesi

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: İskit Kültürü, M.Ö. 4.yüzyıl

Ölçüsü: Uzunluk 16,3 cm

Bronzdan döküm tekniği ile yapılmış bu eser İskit steplerindeki çar höyüklerine özgüdür. Cenaze arabası süslemesi olabileceği düşünülmektedir. Muhtemelen bir şeyin tepesine takılmak amacıyla üretilmiştir. Eserde aslan başlı bir grifon üzerinde yer alan insan figürünün geyiği mızrakladığı görülmektedir. Tasvir edilen sahne, Karadeniz'in kuzeyinde yaygın bir kült olduğu bilinen Hyperborealı Apollo ile ilişkilendirilmektedir. İskitler Apollo'yu yerel tanrıları Goitosyrus ile özdeşleştirmişlerdir. Hayvanların ustaca stilize edilmesi nesnenin klasik bir sanat eserini kopyalayan bir İskit ustası tarafından şekillendirildiğini göstermektedir.¹⁶²

¹⁶² https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/a76a112f-fd34-4cca-9638-8d36bb3f6c78/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&38dfea0c-ccdc-4843-8d54-b27e291de25c

Resim 3.18 Kuzey Pontus Bölgesi'nden geyik figürlü kılıç kabzası.

(<https://nomadic.org.uk/masterpieces-of-ancient-urasian-art/sword-in-a-gold-scabbard> Erişim: Temmuz 2021)

Katalog No:18

Resim:3.18

Cinsi: Altın, demir

Yeri: Kuzey Pontus Bölgesi

Bulunduğu Yer: Özel Koleksiyon

Tarih veya Dönemi: M. Ö 6-5.yüzyıl

Ölçüsü: Kabza;18.2x6.2. Üst tabaka;19.6x7.5. Kın; 43.2x4.6

Kılıcın kabzasının üst bölümünde simetrik olarak yerleştirilmiş iki dişi elk tasviri bulunmaktadır. Sırt sırta vermiş olan elklerin kafaları birbirine dönüktür. İkisinde başında kafa kafaya vermiş birer yırtıcı kuş bulunmaktadır. Kabzanın sap kısmı kabartma tekniği ile eğri çizgilerle bezenmiştir. Kabzanın alt kısmında ise yine birbirine sırtını dönmüş fakat kafaları birbirine bakar vaziyette iki dişi geyik yer almaktadır. Söz konusu geyikler birer yırtıcı kuş tarafından saldırıya uğramaktadır. Kuşların yırtıcılıkları pençeleri ve gagaları ile vurgulanmıştır. Kın kısmı baştan aşağıya hayvan tasvirleriyle bezenmiştir. Kının üst kısmında simetrik olarak yerleştirilmiş iki geyik figürü bulunmaktadır. Geyikler ayaklarını gövdelerinin altına toplamış, oturur vaziyettedir. Sırtlarının üstündeki alanlarda küçük yaban domuzu figürleri yer almaktadır. Kılıç, törensel özellikler taşıyan İskit eserlerine bir örnek teşkil etmektedir.¹⁶³

¹⁶³ <https://nomadic.org.uk/masterpieces-of-ancient-urasian-art/sword-in-a-gold-scabbard>

Resim 3.19 Tüekta Kurganı'ndan ahşap elk kafaları.

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/c435e479-683d-430e-8257-cc279959f9ee/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&86be5398-4c7c-452d-b4a4-e7a7a9964b4f Erişim: Nisan 2020)

Katalog No:19

Resim:3.19

Cinsi: Ahşap

Yeri: Tüekta Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: Pazırık Kültürü M.Ö.- 6.yüzyıl

Ölçüsü: 7.7x8.8 cm

Pazırık kültürüne ait olan bu eser Tüekta Kurganı'ndan ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu eserdeki figürler muhtemelen elk geyiklerinin bir tasviridir. Oyma tekniği ile yapılmış olan bu eserde birbirine ters dönmüş vaziyette iki elk kafası betimlenmiştir.

Resim 3.20 Tüekta Kurganı'ndan ahşap oyma üç elk kafası.

https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/df032843-28ea-4226-bb6f-0e2abcacf1ea/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&2196b2d0-0931-4ff8-9f69-8fa532f0371b Erişim: Nisan 2020)

Katalog No:20

Resim:3.20

Cinsi: Ağaç oyma

Yeri: Tüekta Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: Pazırık Kültürü M.Ö. 6.yüzyıl

Ölçüsü: 7.7x8.8 cm

Ağaç oyularak yapılmış olan bu eserde üç elk kafasının tasvir edildiği görülmektedir. Kafalar profilden gösterilmiş olup sağa dönüktür ve bir çark oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Üç elk kafasının saat yönünde hareket ediyormuş gibi görünen bu bileşiminin gamalı haçın bir versiyonu olabileceği ifade edilmiştir. Bilindiği üzere bazı erken devir Türk topluluklarında bu tür bileşimler devinimi, ebedi hareketi ve varoluşu sembolize etmektedir.

Resim 3.21 Flippovka Kurgan I' den altın kaplama geyik

(Joan Aruz, Ann Farkas vd., **The Golden Deer of Eurasia** s.90.)

Katalog No:21

Resim:3.21

Cinsi: Ağaç oyma, altın kaplama

Yeri: Flippovka I Kurganı

Bulunduğu Yer: Ufa Arkeoloji Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 4. Yüzyıl, Sarmat Dönemi

Ölçüsü:

Eser, ayakta duran bir geyiği betimlemektedir. Ağaç oyularak yapılmış olarak eserde altın kaplama kullanılmıştır. Geyik ayakta durur vaziyettedir ve kafası sola bakar biçimde tasvir edilmiştir. Geyiğin gövdesinde bozkır hayvan üslubunu yansıtan eserlerde görmeye alışık olduğumuz spiral ve çizgiler bulunmaktadır. Geyiğin boynuzları abartılıp büyütülerek stilize edilmiştir ve grift şekilde ele alınmıştır.

Resim 3.22 Flippovka Kurgan I'den geyik plakaları.

(Joan Aruz, Ann Farkas vd., **The Golden Deer of Eurasia**, s.103.)

Katalog No:22

Resim:3.22

Cinsi: Altın

Yeri: Flippovka I Kurganı

Bulunduğu Yer: Ufa Arkeoloji Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 4. Yüzyıl, Sarmat Dönemi

Ölçüsü: Yüksek:3.6x4 cm

Dış bükey plakalarda ayakta duran iki geyik figürü tasvir edilmiştir. Boyunlarındaki kıllar şıkça seçilebilmektedir. Geyiklerin gövdelerinde deliş işi tekniği ile yapılmış damla şeklinde bezemeler bulunmaktadır ve bu bezemeler granülasyon tekniği ile çerçevelenmiştir. Boynuzlarında yine yer yer delik işi tekniği ile yapılmış damla benzeri bezemeler bulunmaktadır.

Resim 3.23. Flippovka Kurgan I'den altın geyik tasvirleri.

(Joan Aruz, Ann Farkas vd., **The Golden Deer of Eurasia** s.102.)

Katalog No:23

Resim:3.23

Cinsi: Altın

Yeri: Flippovka I Kurganı

Bulunduğu Yer: Ufa Arkeoloji Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 4. yüzyıl

Ölçüsü: Yüksek:3.6x4 cm

İki altın geyik figürü, uzunlamasına bir plakanın parçasıdır ve bu plakanın ahşap bir geminin kenarına ait olduğu bilinmektedir. Geyikler stilize olarak ele alınmıştır. Vücudundan boynuzlarına kadar gerçeklikten koparılmıştır. Abartılı sakalı ve boynuzları dikkat çekmektedir. Ayakta durur vaziyette betimlenmiş olan iki geyik de aynı bezemeye sahiptir. Vücutlarında spiral bezemeler görülürken boynuzlarının da kıvrımlar oluşturduğu görülmektedir.

Resim 3.24 Kul Oba Kurganı'ndan altın geyik.

(www.hermitagemuseum.org Erişim: Temmuz 2020)

Katalog No:24

Resim:3.24

Cinsi: Altın

Yeri: Kul Oba Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 4. yüzyıl

Ölçüsü: Yüksek:16 cm Gen:31,5cm

Altından döküm tekniği ile yapılmış olan bu figür muhtemelen bir kalkanın parçasıydı. Geyik bacaklarını gövdesinin altına kıvrımış oturur vaziyette profilden betimlenmiştir. Boynuzları on parçadan oluşmaktadır ve bunlardan ikisi başının ön tarafında yer almaktadır Gövdesinin en arkasında yer alan boynuzun öne doğru kıvrıldığı ve boynuzlu bir dağ keçisi başı biçiminde olduğu görülmektedir. Geyiğin bünyesinde çeşitli hayvan figürleri yer almaktadır. Birer adet dişi ve erkek aslan ile tavşan ve grifon seçilebilmektedir. Jacobson geyiğinin boynunun altındaki hayvanın bir tazı olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁴ Geyiğin kıvrılmış ayaklarındaki sivri toynakları seçilebilmektedir ve ayakları ile toynakların bağlandığı yerde küçük birer kürecik yer almaktadır. Geyiğin mezarda bulunan diğer eserlerden daha eski bir döneme ait olduğu, mezara birlikte bulunduğu kişinin atalarından kalma bir eser olabileceği düşünülmektedir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Esther Jacobson, **The Art of the Scythians**, s. 260.

¹⁶⁵ Esther Jacobson, **The Art of the Scythians**, s. 259-260.

Resim 3.25 Başadar II No'lu kurgandan geyik tasvirleri.

(www.hermitagemuseum.org Erişim: Temmuz 2020)

Katalog No:25

Resim:3.25

Cinsi: Sedir Ağacı

Yeri: Bashadar Kurganı II

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 6. yüzyıl

Ölçüsü: Yüksek:41,4 cm Gen:31,5cm

Sedir ağacından yapılmış bu lahidin üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış tasvirler bulunmaktadır. Tasvirler daha çok kaplanların yer aldığı mücadele sahnelerini yansıtmaktadır. Bu sahnelerden birinde kaplanın bir geyiğe saldırdığı görülmektedir. Geyiğin boynuzları bulunmamaktadır muhtemelen dişidir. Ayakları 180 derece ters dönmüştür ve başını geriye doğru çevirmiştir. Hem kaplan hem de geyik profilden gösterilmiştir. Kaplan, ayakları ile geyiği yakalamış ve kafasını ağzına almış vaziyettedir.

Resim 3.26 Pazırık II No'lu kurgandan grifon ve geyik başı.

(www.hermitagemuseum.org Erişim: Ağustos 2020)

Katalog No:26

Resim: 3.26

Cinsi: Ahşap, deri

Yeri: Pazırık II Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 5. yüzyıl

Ölçüsü: Yüksek:16,5 cm Gen:23cm

Figür, ahşaptan ve üç boyutlu olarak yapılmıştır. Eserde bir kartal grifonun gagasında tuttuğu geyik başı yer almaktadır. Geyiğin kendisi küçük ama boynuzları büyük ve gösterişlidir. Neredeyse grifonun ağzına zor sığmış gibidir. Geyiğin boynuzları deriden yapılmış olup boynuzların uçlarında uzun boyunlu kıvrık gagalı kuş başları yer almaktadır. Dolayısıyla söz konusu boynuzlar hayat ağacını, kuşlar ise yeni doğacakların ruhlarını temsil ediyor olabilir.¹⁶⁶

¹⁶⁶ E. Jacobson, *The Deer Goddess of Ancient Siberia*, s. 243.

Resim 3.27 Chertomlyk Kurganı'ndan geyik tasvirli kılıç kını.

(www.hermitagemuseum.org Erişim: Eylül 2020)

Katalog No:27

Resim: 3.27

Cinsi: Altın

Yeri: Chertomlyk Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 4. yüzyıl

Ölçüsü: Uzunluk:54,5cm

Kabartma tekniği ile yapılmış altın kılıç kını tasvirlerinde hayvan mücadele sahneleri ve askerlerin savaş sahneleri yer almaktadır. Kının yelpaze şeklindeki bağlama parçası üzerinde ise solda bir kartal grifon ve sağ altta sadece başı ve boynuzları görünen taç boynuzlu geyik yer almaktadır. Grifonun pençeleriyle geyiği baş ve boynundan tuttuğu görülmektedir. Gagasıyla ise geyiği burnunun üzerinden yakalamış vaziyette olduğu seçilebilmektedir. Eser İskit kralına ölümünden önce ya da sonra saygı ifadesi olarak hediye edilmiş olmalıdır.

Resim 3.28 Bukharta'dan geyik tasvirli bronz ayna.

(http://depts.washington.edu/silkroad/museums/shm/hermitagealtai7a_th.jpg Erişim:
Şubat 2021)

Katalog No:28

Resim: 3.28

Cinsi: Bronze

Yeri: Bukharta, Altay Bölgesi

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 8.-7. yüzyıl

Ölçüsü: Çap: 13,7cm

Bronzdan yapılmış olan bu eser dairesel formlu bir aynadır. Aynanın üzerinde beş geyik bir adet de dağ keçisi figürü bulunmaktadır. Figürler bir çark oluşturacak şekilde yerleştirilmiş olup ayakta durmaktadırlar. Bilindiği üzere İslamiyet öncesi Türk topluluklarında ayna bir ritüel objesi olarak da kullanılmaktadır. Aynanın kötü ruhları geri püskürten bir gücü olduğu inancı bulunmaktadır.

Resim 3.29 Kargalı diademinden geyik tasviri detayı.

(Yaşar Çoruhlu, “Hun Sanatının Bir Şaheseri: Kargalı Diademi”, **Türk Dünyasından Halil Açıköz’e Armağan**, resim 3.)

Katalog No:29

Resim: 3.29

Cinsi: Altın

Yeri: Kazakistan

Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi: M.Ö I. yüzyıl

Ölçüsü:

İki parçadan yapılmış olan Kargalı diademinin sol parçası 15x5cm sağ parçası ise 20x5cmdir. Eser ajur tekniği ile tasarlanmıştır. Konu itibariyle doğal bir ortamda geçen dinsel ve mitsel betimlemelere yer verilmiştir. Diademde çeşitli hayvan figürleri yer almakta olup bu hayvan figürlerinin arasındaki boşluklarda bitkisel kıvrımlara yer verilmiştir. Soldaki parçanın sol kısmında bir erkek geyik ve onun önünde geyik türü, karaca olabilecek bir hayvan daha bulunmaktadır.¹⁶⁷Geyik ayakta durur vaziyettedir ve kafasını arkaya çevirmiştir. Boynuzları yukarı uzanmaktadır. Diademin çeşitli yerlerinde olduğu gibi geyiğin bünyesinde de taş kakma uygulaması görülebilmektedir.

¹⁶⁷ Yaşar Çoruhlu, “Hun Sanatının Bir Şaheseri: Kargalı Diademi”, **Türk Dünyasından Halil Açıköz’e Armağan**, s.167

Resim 3.30 Geyik tasvirlirli dizgin kayışı parçası.

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/c05611f0-d405-4e96-9bbf-2b610c163f7d/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&95ec75c0-09c8-4062-93ef-c34287efb622 Erişim: Ağustos 2021)

Katalog No:30

Resim: 3.30

Cinsi: Bronz

Yeri: Transkuban

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 4. Yüzyıl

Ölçüsü: 17,4x5,6cm

Bronzdan döküm tekniği ile yapılmış olan eser bir dizgin kayışının parçasıdır. Parçanın orta kısmında bir erkek geyik kafası dikkati çekmektedir. Geyiğin yüzü profilden ele alınmış olup boynuzları cepheden gösterilmiştir. Boynuzların uçlarının içe doğru kıvrım yaptıkları görülmektedir.

Resim 3.31 Geyik tasvirli diadem.

(<http://4.bp.blogspot.com/-6Ienqj8mIYU/UVnn0FMZvOI/AAAAAAAAASWU/cp21Jly9IBc/s1600/Tiara.jpg> Erişim: Ağustos 2020)

Katalog No:31

Resim: 3.31

Cinsi: Altın

Yeri: Flippovka Kurganı

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö I. Yüzyıl

Ölçüsü: Uzunluk:61cm Yükseklik:15cm

Aşağı Don bölgesinde ele geçirilen bu eser, altından yapılmış bir diademdir. Diadem oldukça gösterişli bir şekilde ele alınmıştır ve yer yer üzerinde renkli taş kakmalar bulunmaktadır. Diademin üst kısmında, bir ağacın iki yanına konumlandırılmış birer geyik figürü dikkat çekmektedir. Geyikler birebir aynı ele alınmamış olsalar da neredeyse birbirlerini tekrar eden bir düzenlemeye sahiptirler ve ortalarındaki ağaç ile birlikte armasal bir düzeni yansıtırlar. Ayakta durur vaziyette ve profilden gösterilmiş olan geyiklerin boynuzları, Avrasya bozkır bölgesinde ele geçen, boynuzları sırtına doğru uzanmakta olan bazı geyik figürlerinin aksine yukarı doğru uzanmaktadır. Bu betimlemenin altında bulunan insan büstü tasvirinden yola çıkarak, geyiklerin ölmüş olan kişinin öbür dünyaya olan yolculuğunda ona eşlik etmelerini sembolize ettikleri söylenebilir.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Joan Aruz vd., **The Golden Deer of Eurasia**, s.13.

Resim 3.32 Geyik tasvirli kemer ucu.

(Hande Yılmaz, **Avar Maden Sanatı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fotoğraf 368. s.620.)

Katalog No:32

Resim:3.32

Cinsi: Bronz kemer ucu

Yeri:

Bulunduğu Yer: KMH Viyana

Tarih veya Dönemi: Orta ya da Geç Avar Dönemi

Ölçüsü:

Bronz döküm tekniği ile hazırlanmış olan kemer ucu dikdörtgen şeklindedir ve altın kaplamadır. Üzerinde yer alan hayvan mücadele sahnesinde iki yırtıcı hayvan tarafından ısırılan geyik tasviri bulunmaktadır.

Resim 3.33 Nagyszentmiklós hazinesi 2 numaralı sūrahi üzerindeki Griffon ve geyiğin mūcadelesi.

(Gökhan Dilbaş, “Macaristan’da Gün Işığına Çıkmış Görkemli Bir Hazine: Nagyszentmiklos Hazinesi”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, Temmuz 2019, görsel 6.).

Katalog No:33

Resim:3.33

Cinsi: Altın sūrahi

Yeri:

Bulunduğu Yer: KMH Viyana

Tarih veya Dönemi: Orta ya da Geç Avar Dönemi

Ölçüsü: Yükseklik 22 cm.

Nagyzentmiklos Hazinesi’nden 2 no.lu sūrahinin karın kısmında dört madalyon bulunmaktadır. Sūrahi üzerindeki dördüncü sahnede bir grifonun geyiğe saldırışı betimlenmiştir. Grifon pençeleri ile geyiği tutmaktadır ve acı ile yere düşmekte olan geyik başını geriye doğru çevirmiştir. Her iki hayvanın üzerinde muhtemelen tüy ifadesi olan benekler bulunmaktadır.

Resim 3.34 İskit devrine ait altın kaplamalı ahşap geyik figürleri.

(Boris P., “From the Lands of Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R., 3000 B.C.-100B.C.”, **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, cat.29)

Katalog No:34

Resim:3.34

Cinsi: Altın kaplı ahşap

Yeri: Kazakistan

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 7-6. Yüzyıl İskit Dönemi

Ölçüsü: Uzunluk 7.1 cm

Ahşap malzemeden yapılmış olan geyik figürlerinin üzeri altın rengi ile kaplanmıştır. Geyikler oturur vaziyette olup boynuzları geriye doğru uzanmaktadır. Kulak kısımlarına ise turkuaz taşları kakılmıştır¹⁶⁹. Kostromskaya’ dan çıkarılan geyik figürü ile olan benzerliği dikkat çekicidir.

¹⁶⁹ Boris Piotrovsky, “From the Lands of Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R., 3000 B.C.-100B.C.”, **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, Vol.32, cat.29.

Resim 3.35 Sarmat Kültürü'ne ait geyik başlı bilezik.

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/e781cb14-095d-4cf4-9b50-896baf61c804/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&0e1629bd-37db-4fb5-8b05-551d1d64ab62 Erişim: Ağustos 2021)

Katalog No:35

Resim:3.35

Cinsi: Altın bilezik

Yeri: Volgograd, Rusya

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 1. Yüzyıl Sarmat Kültürü

Ölçüsü: Çap: 8,4 cm

Sarmatlar'a ait olduğu düşünülen altın bilezik spiral biçimdedir ve ucu geyik başı ile sonlanmıştır. Sarmatlar hayvan şekillerini ürettikleri parçanın yüzeyine uyacak şekilde ayarlamışlardır ve bu durum kimi zaman hayvan tasvirlerinin tanınmasını zorlaştırmıştır. Bilezikte panterlerin geyiklere saldırışı tasvir edilmiştir.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Boris Piotrovsky, **a.g.m.**, cat. 162

Resim 3.36 Kelermes Kurganı'ndan Geyik Tasvirli Balta.

(Boris P, "From the Lands of Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R., 3000 B.C.-100B.C.", **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, plate 7)

Katalog No:36

Resim:3.36

Cinsi: Altın Balta

Yeri: Kelermes Kurganı, Rusya

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 7. Yüzyıl İskit Dönemi

Ölçüsü:

İskit dönemine tarihlendirilen balta altın kaplamalıdır ve süslemeleri göz önüne alınarak yüksek ihtimal törensel amaçla kullanılmıştır. Baş kısmının üzerindeki plakalarda bir geyik figürü yer almaktadır. Geyik figürü ayaklarını gövdesinin altına almış oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Boynuzları geriye doğru uzanmaktadır.

Resim 3.37 Pazırık Kurgan II'den keçe üzerinde geyik tasviri.

https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/0e2ec857-230c-4d54-bb78-099d51a15449/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&f9bdb88f-3b55-4712-8e04-9fb1482a5750 Erişim: Eylül 2021)

Katalog No:37

Resim:3.37

Cinsi: Keçe, applike tekniği

Yeri: Pazırık Kurgan No:2

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö 5. Yüzyıl Pazırık Kültürü

Ölçüsü: 54x30

Keçe applike tekniği ile yapılmış olan bu eserdeki geyik figürü dinamizmi ile dikkat çekmektedir. Figür, adeta hareket anında iken tasvir edilmiştir. Boynuzları geriye doğru uzanmakta olup bünyesindeki nokta ve parantez gibi unsurlar dikkat çekicidir.

Resim 3.38 Bilge Kağan Külliyesi'nden geyik heykelciği.

(Dovdoi Bayar, “Recent Archaeological Research at the Bilge-Kagan’s Site”, **The Metal Ages and Medieval Period, Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia**, 4 (20), 2006, s.104, res.50)

Katalog No:38

Resim:3.38

Cinsi: Gümüş, altın yaldız

Yeri: Bilge Kağan Mezar Külliyesi (Moğolistan)

Bulunduğu Yer: Ulusal Moğol Tarihi Müzesi

Tarih veya Dönemi: 8. yüzyıl

Ölçüsü: Yükseklik: 16 cm; uzunluk 12cm.

Gümüş döküm tekniği ile hazırlanan heykelciğin içi boştur. Üzerine kazıma ile süslemeler yapılmıştır. İki boynuzu da sağlam olmasına karşın kulaklarından biri kayıptır. Tüyleri ince çizgiler ile gösterilmiştir. Başında ve kulakların olduğu yerde yuvalar bulunmaktadır. Bu yuvalar boynuz ve kulakların yerleştirilebilmesi için yapılmıştır. Figürün toynaklarındaki çıkıntılar, başka bir yere takılmak için yapılmış gibidir.¹⁷¹

¹⁷¹ Dovdoi Bayar, “Recent Archaeological Research at the Bilge-Kagan’s Site”, **The Metal Ages and Medieval Period, Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia**, 2006, s.104

Resim 3.39 Arjan II Kurganı'ndan geyik figürlü altın iğne.

(<https://siberiantimes.com/PICTURES/SCIENCE/Arzhan-gold/813A1807.jpg>

Erişim: Kasım 2021)

Katalog No:39

Resim:3.39

Cinsi: Altın İğne

Yeri: Arjan II Kurganı, Tuva

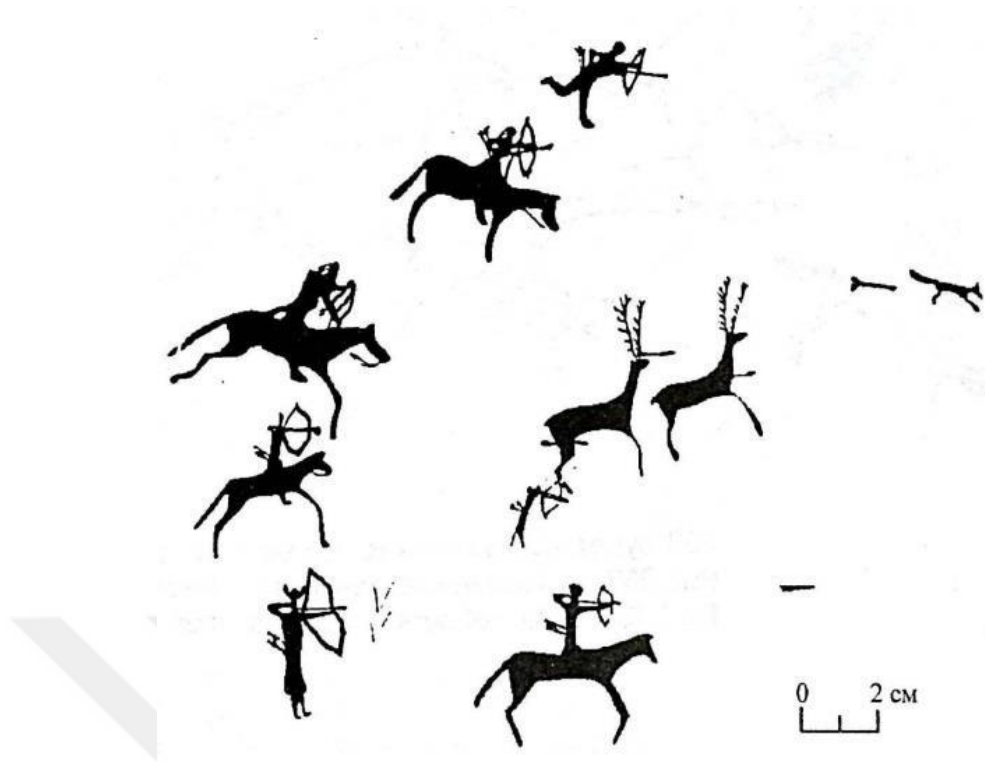
Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi: M.Ö 7. Yüzyıl İskitler

Ölçüsü: Uzunluk: 30.2cm. Kalınlık: 0.4cm

İğnenin geyik figürü dışındaki kısmı döküm tekniği ile üretilmiştir. Geyik figürü kayıp balmumu tekniği ile üretilmiş olup boynuzları sonradan başa lehim tekniği ile birleştirilmiştir. Çubuk kısmının üzerinde kazıma tekniği ile yapılmış motifler bulunmaktadır. ¹⁷²Geyik ayakta durur vaziyette tasvir edilmiş olup boynuzları abartılmıştır.

¹⁷² Neslihan Öznalbant, Arjan II Kurganı ve Arkeolojik Buluntuların Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul 2020, s.67.

Resim 3.40 Eşkiölmes'den geyik tasvirli petroglif.

A. N. Mariyashev, **Petroglyphs of South Kazakhstan and Semirechye**, Almaty
1997, fig.23

Katalog No:40

Resim:3.40

Cinsi: Petroglif

Yeri: Eşkiölmes Dağları

Bulunduğu Yer: Eşkiölmes Dağları

Tarih veya Dönemi: 6-8. Yüzyıl Göktürk

Ölçüsü:

At üzerinde ok atan figürler ile birlikte tasvir edilen geyikler bu kez bir av unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayakta tasvir edilmiş olan iki geyik figürünün de boynuzları ağaç şekilli olup yukarı doğru çizilmiştir.¹⁷³

¹⁷³ A. N. Mariyashev, **Petroglyphs of South Kazakhstan and Semirechye**, Almaty 1997, fig.236

Resim 3.41 Şilikti Kurgan II'den altın geyik başları.

(<https://static01.nyt.com/images/2012/03/13/science/20120313-NOMA-slide-Y5PU/20120313-NOMA-slide-Y5PU-jumbo.jpg?quality=75&auto=webp&disable=upscale> Erişim: Ekim 2021)

Katalog No:41

Resim:3.41

Cinsi: Altın plaka

Yeri: Şilikti 3, Kurgan 82, Kazakistan

Bulunduğu Yer: Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 8.-7. Yüzyıl

Ölçüsü: Yükseklik: 2.61 cm. Genişlik: 2.43 cm. Derinlik: 0.2 cm.

Altından döküm tekniği ile yapılmıştır. Eserde arma şeklinde düzenlenmiş, simetrik ve birbirine ters dönmüş iki geyik başı görülmektedir. Geyiklerin boynuzları yukarı yönlendirilmiş olup birbiri ile birleşmektedir. Boynuzlar ağaç dallarını anımsatmaktadır. Armanın arka yüzüne çengeller lehimlenmiştir. İki geyiğin boyun kısmının birleştiği yer ile kulak, göz, burun ve ağız kısımlarına mavi akik taşı kakılmıştır.¹⁷⁴

¹⁷⁴ M. Gürsoy, "Doğu Kazakistan Tarbagatay Yamacındaki Şilikti Baygetöbe Kurganı", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, c. 1, sayı. 3, ss. 40-54, Eyl. 2012, s.49

Resim 3.42 Kuzeydoğu Çin'den bronz geyik figürü.

<https://collectionapi.metmuseum.org/api/collection/v1/iiif/59458/94934/main-image>

Katalog No:42

Resim:3.42

Cinsi: Bronz

Yeri: Kuzeydoğu Çin

Bulunduğu Yer: Metropolitan Sanat Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 7.-6. yüzyıl

Ölçüsü: Yükseklik: 13.3 cm. Genişlik: 14 cm

Bronzdan yapılmış olan geyik figürü at koşum takımına ait bir çingiraktır. Ayakta durur vaziyette olan geyiğin bacakları 'S' kıvrımı çizmektedir. Kalıp izlerinin bulunmaması eserin kayıp balmumu tekniğinde yapılmış olabileceğini göstermektedir.

¹⁷⁵Boynuzların geriye doğru uzanmakla birlikte abartıdan uzak olduğu görülmektedir.

¹⁷⁵ Emma C. Bunker, James C. Y. Watt, Zhixin Sun, **Nomadic Art of the Eastern Eurasian Steppes**, Metropolitan Museum of Art, 2002, s.63.

Resim 3.43 Moğolistan'dan at koşum takımına ait geyik figürlü parça.

(Rupert Wace; Ben Janssens; Martin Clist, **Ancient Bronzes From China, Ordos and the Steppes**, Ben Janssens Oriental Art, London 2007, s.17 fig. 26)

Katalog No:43

Resim:3.43

Cinsi: Bronz

Yeri: Moğolistan

Bulunduğu Yer: Özel Koleksiyon

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 1. binyıl

Ölçüsü: 2 x 2,4 cm

At koşum takımının parçası olan plaka bronzdan yapılmıştır. Oturur vaziyette bir geyik figürü betimlenmiştir. Geyiğin göğsü ve bacaklarının arasında bir başka hayvan figürü bulunmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Rupert Wace; Ben Janssens; Martin Clist, **Ancient Bronzes From China, Ordos and the Steppes**, Ben Janssens Oriental Art, London 2007, s.17

Resim 3.44 Metropolitan Sanat Müzesi'nden bronz geyik figürü.

(<https://collectionapi.metmuseum.org/api/collection/v1/iiif/59561/96380/main-image>)

Erişim: Ekim 2021)

Katalog No:44

Resim:3.44

Cinsi: Bronz

Yeri: Kazakistan

Bulunduğu Yer: Metropolitan Sanat Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 6.-5. yüzyıl

Ölçüsü: Yükseklik: 7.6 cm Genişlik: 9.5 cm

Bronzdan yapılmış olan geyik figürü bacaklarını gövdesinin altına almış oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Boynuzları abartılmış olup geriye doğru uzamaktadır ve kimi boynuz dalları içe doğru kıvrılırken kiminin de yırtıcı hayvan başı ile sonlandığı görülmektedir.

Resim 3.45 Pazırık Kurgan II'den deri geyik tasviri

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/d9574638-b78a-43db-9ce1-86b6211937df/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&2b97bbac-070e-49d9-b5de-8dc1109d12b6 Erişim: Eylül 2021)

Katalog No:45

Resim:3.45

Cinsi: Deri

Yeri: Pazırık Kurgan 2, Altaylar

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 5. yüzyıl

Ölçüsü: 32,5 x 32 cm

2 numaralı Pazırık kurganından ele geçirilen geyik figürü deriden kesilerek yapılmış ve applike olarak kullanılmıştır. Figürler, derinin pürüzsüz yüzeyi içe, etli kısmı dışa bakacak şekilde sabitlenmiştir¹⁷⁷. Elk geyiği ayakta durur vaziyettedir ve bacaklarının biçimi bize yürümekte olduğu izlenimi vermektedir. Boynuzları yukarı doğru uzar biçimde olan geyik gerçekçi bir yaklaşım ile ele alınmıştır.

¹⁷⁷ S. I. Rudenko, **Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen**, çev. M. W. Thompson, London 1970, s.30

Resim 3.46 Pazırık Kurgan II'den deri applike geyik tasviri

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/365cba23-aec2-4fd3-91fc-93e48a914f62/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&204f2198-2e71-46a7-b425-d5f7e9848c9a Erişim: Eylül 2021)

Katalog No:46

Resim:3.46

Cinsi: Deri

Yeri: Pazırık Kurgan 2, Altaylar

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 4.-3. yüzyıl

Ölçüsü: 27 x 30cm

2 numaralı Pazırık kurganından ele geçirilen geyik figürü deriden kesilerek yapılmış ve applike olarak kullanılmıştır. Figürler, derinin pürüzsüz yüzeyi içe, etli kısmı dışa bakacak şekilde sabitlenmiştir. Elk geyiği ayakta durur vaziyettedir. Boynuzları yukarı doğru uzar biçimde olan geyik gerçekçi bir yaklaşım ile ele alınmıştır.

Resim 3.47 Bronz döküm iki geyik figürü.

<https://collectionapi.metmuseum.org/api/collection/v1/iiif/65346/121506/main-image>

Katalog No:47

Resim:3.47

Cinsi: Bronz

Yeri: Kazakistan

Bulunduğu Yer: Metropolitan Sanat Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 6.-4. Yüzyıl

Ölçüsü: Yükseklik: 3,8 cm Genişlik: 4,1 cm

Bronzdan döküm tekniği ile yapılmış olan eserde iki geyik figürü betimlenmiştir. Geyik figürleri armasal düzendedir. Kafaları birbirinin aksi yöne bakan figürlerin boynuzlarının birbirini ile iç içe geçtiği görülmektedir. Bacakları ise kompozisyonun alt kısmında birbirini ile buluşmaktadır.

Resim 3.48 Solokha Kurganı'ndan altın geyik plaka.

(https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/e15ebb4b-a0cf-428e-b8c2-084bfad41114/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&74315c6a-7939-4e42-b951-517af5c1ac6b Erişim: Ekim 2021)

Katalog No:48

Resim:3.48

Cinsi: Altın

Yeri: Solokha Kurganı, Dinyeper

Bulunduğu Yer: Hermitage Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 5. Yüzyıl

Ölçüsü: 2,5 cm

Altından yapılmış olan geyik figürlü plakada damgalama tekniği de kullanılmıştır. Geyik oturur vaziyette betimlenmiştir. Eserin dört bir yanında delikler bulunmaktadır.

Resim 3.49 Ak Meçey Kurganı'ndan altın plaka üzerindeki geyik tasviri.

(Mehtap Dede Kodaman, Orta Asya Hayvan Üslubunun Modern Resim Eğitiminde Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, İstanbul 2020, Şekil 18 s.26)

Katalog No:49

Resim:3.49

Cinsi: Altın

Yeri: Ak Meçet Kurganı

Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi: İskit

Ölçüsü:

Eser altından yapılmıştır. Geyik figürü oturur vaziyette betimlenmiştir fakat tipik İskit geyiklerinden farklı bir görünümündedir. Boynuzları kuş başlarından oluşmaktadır.

Resim 3.50 Baike II'den kemik üzerindeki geyik tasviri.

(Arman Z. Beisenov, “Saka Animal Style: the mysterious Picture on a carved bone container from Central Kazakhstan”, *Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia*, Edit. Svetlana V. Pankova, St John Simpson, Archaeopress 2020, s.43,fig.5)

Katalog No:50

Resim:3.50

Cinsi: Kemik

Yeri: Baike 2 Mezarlığı, Kazakistan

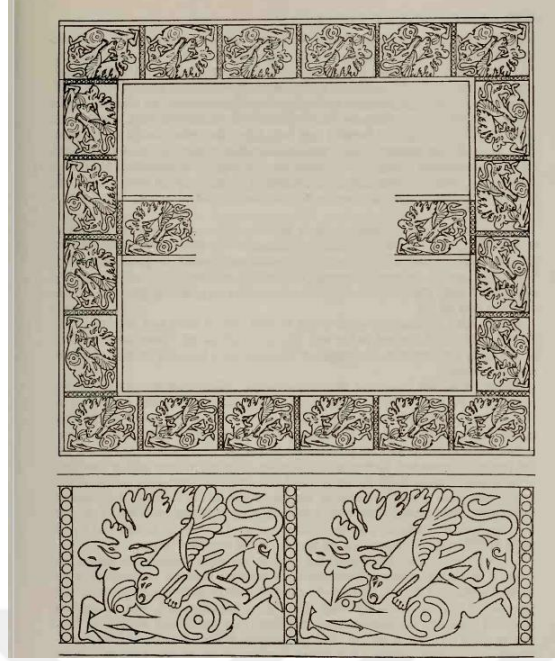
Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi: Tasmola Kültürü, Saka

Ölçüsü: Yükseklik: 8,3 cm Genişlik: 4,3 x 3x2 cm

7 numaralı kurganda ele geçen eser kemikten yapılmış bir kaptır. İnek kemiğinden yapıldığı ve iğne gibi küçük nesnelere koymak için yapılmış olduğu düşünülmektedir. Yüzeyi yeşil ve kırmızı renklidir. Üzerinde alçak kabartma tekniği ile yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Kompozisyonda yer alan geyik figürleri ayakta durur vaziyette tasvir edilmiştir. Kabın altında ve üstünde taban ile kapak kısmını sabitlemek için açılmış olan iki delik bulunmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Arman Z. Beisenov, “Saka Animal Style: the mysterious Picture on a carved bone container from Central Kazakhstan”, **Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia**, Edit. Svetlana V. Pankova, St John Simpson, Archaeopress 2020, s.43

Çizim 3.1 Pazırık Kurgan II'den deri örtü.

(S. I. Rudenko, **Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen**, çev. M. W. Thompson, London 1970, fig. 28)

Katalog No:51

Resim: Çizim 3.1

Cinsi: Deri

Yeri: Pazırık Kurgan II

Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi:

Ölçüsü: 150 cm x 175 cm

Eser deriden yapılmış bir örtüdür. Özellikle orta kısmı hasar görmüştür.¹⁷⁹ Kompozisyonda bir hayvan mücadele sahnesine yer verilmiştir. Boynuzlu ve kanatlı bir grifonun geyiğe saldırışı konu edilmiştir. Geyik, kurgandan çıkan diğer deri eserlerdeki ile aynı türdedir. Grifon, geyiği sırtından yakalamıştır ver geyik acı içinde yere düşmüş vaziyettedir. Ön bacakları bükülmüştür, bünyesinde ise hayvan üslubunun bir özelliği olan nokta, virgül gibi unsurlar bulunmaktadır.

¹⁷⁹ S.I. Rudenko, **a.g.e**, London 1970, fig.28, s.78

Resim 3.51 Pazırık Kurgan V'den eyer kemeri üzerinde yer alan deri geyik tasviri.

(S. I. Rudenko, **Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen**, çev. M. W. Thompson, London 1970, Plate 165.)

Katalog No:52

Resim:3.51

Cinsi: Deri

Yeri: Pazırık Kurgan V

Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi: Pazırık Kültürü

Ölçüsü:

Pazırık V'de bulunan at koşum takımlarından birinin eyer kemerlerinin üzerinde deriden kesilerek yapılmış geyik figürleri bulunmaktadır. Figürler eserin formuna uydurularak yerleştirilmiştir. Bacakları bükülü olan geyiklerin boynuzları geriye doğru uzanmaktadır. Geyikler tür olarak Pazırık kurganlarından çıkmış olan diğer deri malzemedan üretilmiş olan geyik tasvirleri ile benzerlik göstermektedir.¹⁸⁰

¹⁸⁰ S.I. Rudenko, **a.g.e**, London 1970, plate 165.

Resim 3.52 Pazırık Kurgan I'den at koşum takımına ait ahşap geyik figürü.

(<http://depts.washington.edu/silkroad/museums/shm/shmpazyryk.html> Erişim: Eylül 2021)

Katalog No:53

Resim:3.52

Cinsi: Ahşap

Yeri: Pazırık Kurgan I

Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 305-288

Ölçüsü:

Eser, Pazırık Kurgan I'den ele geçen bir at koşum takımına aittir. Atın muhtemelen yanak kısmına denk gelen dizgin parçasında ahşaptan yapılmış bir geyik figürü bulunmaktadır. Oyularak yapılmış geyik figürünün ön bacakları kendine doğru çekilmiş, arka bacakları ise geriye doğru uzanmıştır. Adeta uçuyor izlenimi vermektedir.

Resim 3.53 Pazırık Kurgan I'den at koşum takımına ait ahşap simetrik geyikler.

(<http://depts.washington.edu/silkroad/museums/shm/shmpazyryk.html> Erişim: Eylül

2021)

Katalog No:54

Resim:3.53

Cinsi: Ahşap

Yeri: Pazırık Kurgan I

Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 305-288

Ölçüsü:

Pazırık Kurgan I'den ele geçen bir at koşum takımına ait, göğüs kısmına denk gelen bir parçadır. ¹⁸¹Eserde ahşaptan oyularak yapılmış iki geyik figürü bulunmaktadır. Geyikler göğüs göğse vermiş vaziyettedir. Simetrik olarak yerleştirilen figürlerin bacakları bulunmamaktadır. Boynuzları ise sırtlarından geriye doğru uzamaktadır.

¹⁸¹ S.I. Rudenko, *a.g.e*, London 1970, pl. 89C

Resim 3.54 Berel Kurgan XI'den saldırıya uğrayan geyik tasviri.

(Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue, Astana 2018, s.244)

Katalog No:55

Resim:3.54

Cinsi: Ahşap

Yeri: Berel Kurgan 11

Bulunduğu Yer: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 4.-3. yüzyıl

Ölçüsü: 5 x 4 x 0,6 cm

Kompozisyonda avcısı tarafından ısırılan geyik betimlenmiştir. Geyik profilden gösterilmiştir. Başı geriye atılmış, vücudu iri ve ön ayakları koşarken olduğu gibi bükülmüştür. Geyiği avlayan yırtıcı hayvan ise geyiğin üzerine atlamış vaziyette betimlenmiştir.¹⁸²

¹⁸² Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue, Astana 2018, s.244

Resim 3.55 Esik Kurganı'ndan geyik tasvirli altın plaka.

(The National Museum of the Republic of Kazakhstan, **Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue**, Astana 2018, s.296)

Katalog No:56

Resim:3.55

Cinsi: Altın

Yeri: Esik Kurganı

Bulunduğu Yer: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 5.-4. yüzyıl

Ölçüsü: 4,4 x 8,6 cm; 4,4 x 8,5 cm

Plaka altın döküm olup kabartma tekniği de kullanılmıştır. Geyik oldukça stilize tasvir edilmiştir. Figür uzanır vaziyettedir. Bacakları gövdesinin altındadır. Toynakları sivri olup bacaklarından iki şerit halinde ayrılmıştır. Etli gövdesi kavislidir ve vücudun tüm ağırlığını ön bacağına vermiş vaziyettedir.

183

¹⁸³ Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue, Astana 2018, s.296

Resim 3.56 Esik Kurganı'ndan geyik başı şeklindeki plakalar.

(The National Museum of the Republic of Kazakhstan, **Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue**, Astana 2018, s.298)

Katalog No:57

Resim:3.56

Cinsi: Altın

Yeri: Esik Kurganı

Bulunduğu Yer: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 5.-4. yüzyıl

Ölçüsü: 3,1 x 4,1 cm

Geyik başı şeklindeki altından yapılmış plakalar at koşum takımına ait parçalardır. Geyik başları profilden tasvir edilmiştir ve sağ ve sol yöne dönüktürler. Plakanın konturlarını geyiğin kafasının üzerinde ve altında olan boynuzlar oluşturmaktadır.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue, Astana 2018, s.299

Resim 3.57 Esik Kurganı'ndan hançer kını üzerindeki geyik tasviri.

(The National Museum of the Republic of Kazakhstan, **Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue**, Astana 2018, s.308)

Katalog No:58

Resim:3.57

Cinsi: Altın

Yeri: Esik Kurganı

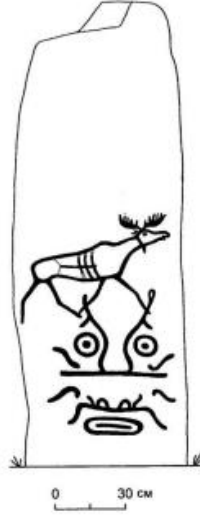
Bulunduğu Yer: Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi

Tarih veya Dönemi: M.Ö. 5.-4. yüzyıl

Ölçüsü: 5,5 x 13,4 cm

Esik kurganından ele geçen altın adama ait hançerin kın kısmına ait bir dekorasyonda geyik figürü yer almaktadır. Dar nervürlü altın bir çerçevenin içinde betimlenen geyiğin gövdesinden aşağısı ters dönmüş vaziyettedir.¹⁸⁵Ön ayakları ileri doğru atılmaktadır. Tipik elk boynuzları vurgulanmıştır.

¹⁸⁵ Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue, Astana 2018, s.309

Çizim 3.2 Okunyev Dönemi'ne ait geyik tasvirli taş heykel

(Aias Domozhakov, Hakas Milli Bölge Etnografyası Müzesi'ndeki Okunyevev Dönemi Taş Heykelleri, Yüksek Lisans Tezi, 2019, Çizim No: 038 s.126)

Katalog No:59

Resim: Çizim 3.2

Cinsi: Granit Taş

Yeri: Hakas Cumhuriyeti

Bulunduğu Yer: Hakas Milli Bölge Müzesi

Tarih veya Dönemi: Okunyevev Kültürü

Ölçüsü: Yükseklik: 190cm. Genişlik: 30cm. Kalınlık: 40cm.

Granitten yapılmış olan ve menhir olarak kullanıldığı bilinen dikilitaşın ön yüzünde bir geyik tasviri bulunmaktadır. Geyik figürü ayakta tasvir edilmiştir ve şematik olarak ele alınmıştır. Bacakları açık çizilmiş olup yürüyor izlenimi vermektedir. Gövdesinde üç dikey, bir yatay çizgi ile kaburga kemikleri ve omurgası gösterilmiştir.

Resim 3.58 Bezeklik 12. Tapınak'dan geyik tasvirli duvar resmi.

(Münevver Ebru Zeren, **Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, İstanbul 2015, resim 186.)

Katalog No:60

Resim: 3.58

Cinsi: Fresk

Yeri: Bezeklik 12. Tapınak

Bulunduğu Yer: Berlin Hint Sanatı Müzesi

Tarih veya Dönemi: Uygur

Ölçüsü: 46cm x 118 cm.

Duvar resminde bir ibadet sahnesine yer verilmiştir. Merkezde kaide üzerinde bir tekerlek ve bu kaidenin her iki yanında da birer erkek ve dişi geyik bulunmaktadır. Geyikler başlarını kaldırmış, üstlerindeki rüzgar tanrılarına bakmaktadırlar. Tekerlediğin yanında duran geyik motifinin Budist kültür içerisinde yaygın olduğu bilinmektedir. Söz konusu motif, Buddha Şakyamuni'nin aydınlanmadan sonra geyikli parkta verdiği ilk vaazı simgelemektedir.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Münevver Ebru Zeren, **Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, İstanbul 2015, s.700.

Resim 3.59 Koco Tapınağı'ndan geyik figürlü fresk.

Albert Von Le Coq, “Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien Ergebnisse der Kgl. Preussischen Turfan-Expeditionen”, **Postancient Buddhist Culture in Central Asia**, Vol.3, katalog no 4471.

Katalog No:61

Resim: 3.59

Cinsi: Fresk

Yeri: Koco Tapınağı

Bulunduğu Yer:

Tarih veya Dönemi: Tang Dönemi

Ölçüsü: Yükseklik: 210cm x 100cm¹⁸⁷

Duvar resminde bir ejder figürünün yanında geyik figürü görülmektedir. Geyiğin boynuzları Orta Asya ve Doğu Avrupa Türk sanatında görmeye alışık olduğumuz şekilde abartılmış ve sırtından geriye doğru uzamaktadır.

¹⁸⁷ Albert Von Le Coq, **a.g.e.**, s.52.

4. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

4.1 Geyik Tasviri ve Sembolizminin Türk İslam Sanatına Etkileri

Erken devir Türk sanatında sık sık karşımıza çıkan ve önemli bir hayvan olan geyik İslamiyet sonrasında da önemini korumuştur. İslamiyet’i kabul eden Türkler, Şaman inançlarından tam anlamıyla vazgeçmemişlerdir. Bozkır sanatının etkileri yok olmamış, etkisini sürdürmeye devam etmiştir.

Araştırmamızın önceki bölümlerinde, geyiğin İslamiyet sonrasındaki sembolizminden, geyiğe dair efsane ve inanışlardan bahsetmiştik. İslamiyet sonrası kullanılan tasvirler arasında geyik figürlerine rastlanıyor olması hem geyiğin önemini tamamen yitirmediğini hem de İslamda figür tasviri yasağı olduğu düşüncesinin ne denli hatalı olduğunu bizlere göstermektedir.

Gönül Öney, Orta Asya hayvan figürü stiline, Abbasiler ile İslam sanatına girdiğini söylemektedir. Farklı coğrafyalarda ve devirlerde bazı değişimlere uğramakla birlikte, bu stil ana özelliklerini devam ettirmiştir. Şamanist inancın tamamen yok olmadığı özellikle Selçuklu figür sanatında kendini göstermektedir.¹⁸⁸

Hayvan figürleri Selçuklu Saraylarında sevilerek işlenmiştir. Bu figürler arasında bulunan geyiklerin bir örneği, Aspendos çinilerinde yer almaktadır. **(Resim 6.16)** Söz konusu çinide geyiğin ancak bir kısmı görülebilmektedir. Başının gerçekçi bir biçimde ele alınması dikkat çekmektedir. Boynuzları ise ilk bakışta dekoratif bir etki yaratmaktadır.¹⁸⁹ Bir diğer çinide koşmakta olan geyiğin gövdesi ve dört ayağı görülmektedir. **(Resim 6.17)** Çini üzerindeki geyik tasvirlerine Kubad Abad Sarayı’nın hamamında da ve Küçük Saray’da da rastlanmaktadır. **(Resim 6.14 ve 6.15)**

¹⁸⁸ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar”, **SAD**, I, 1969, s.187-191.

¹⁸⁹ Rüşan Arık ve Oluş Arık, **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri**, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.267

Geyik figürleri dini mimaride de karşımıza çıkmaktadır. Diyarbakır Tek Beden’de bulunan kûfi bir kitabenin başında bulunan geyik figürü buna örnek teşkil etmektedir.¹⁹⁰ **(Resim 6.12)**

Niksar’da bulunan Çöreği Büyük Tekkesi’ndeki geyik tasviri de bir başka örneği oluşturmaktadır. Söz konusu tasvir taştan yapılmış taç kapının mukarnash kavsarasının altında yer almaktadır. Kabartmada, dört ayağı üzerine oturmuş ve başını geriye doğru çevirmiş bir geyik tasvir edilmiştir. Figürün tekke üzerinde bulunuyor olması sebebiyle sembolik bir anlam taşıdığı söylenebilir. **(Çizim 8.2)** XII-XIV. yüzyıllarda tarikat şeyhlerinin geyiğin de içinde bulunduğu çeşitli hayvanların donuna girerek farklı şekillerde tasvir edildikleri bilinmektedir.¹⁹¹

Bir başka örneğe Hereke’de dokunmuş ve bugün Beylerbeyi Sarayı Sarı Köşk’te sergilenen bir halı üzerinde rastlanmaktadır. Halı üzerinde iki simetrik geyik figürü bulunmaktadır ve geyiklerin bünyesinde bulunan noktalar bize hayvan üslubu etkilerini çağrıştırmaktadır.¹⁹² **(Resim 6.11)**

Orta Asya’ya mensup hayvan üslubunun uzantıları gerek tema gerekse ikonografi bakımından bahsetmiş olduğumuz eserlerin kökenini oluşturmaktadır. Hunlar ve İskitler aracılığıyla Avrupa’ya kadar yapılmış olan üslup, Gazneliler ile Asya’nın güneyine inmiş, Abbasilerle Mezopotamya’ya, Büyük Selçuklularla Irak, İran ve Anadolu’ya kadar yayılmıştır. Hayvan üslubu 10. y.y.’dan 14. y.y.’a kadar Türk-İslam sanatında etkili olmuştur.¹⁹³ Geyik figürleri zamanla kutsiyetini kaybetse de Osmanlı’da dahi bir av unsuru olarak özellikle minyatürlerde karşımıza çıkmaktadır.

¹⁹⁰ Zeki Kanay, Rabia Arslan ve Şefika Ergin Oruç, “Diyarbakır Surlarında ve Ulu Camii’de bulunan geyik figürleri üzerine”, **Mühendislik Dergisi**, S.2, 2017

¹⁹¹ Hamza Gündoğdu, “Tokat’tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında” **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 13, Erzurum 2004,s.69.

¹⁹² Ebru Çatalkaya Gök, “Türk Tekstil Sanatında Görülen Geyik Figürü”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, S.26, s.386.

¹⁹³ Rüşan Arık ve Oluş Arık, **a.g.e.**, s.301.

4.2 Türk Sanatındaki Geyik Tasvirlerinin Tipolojisi ve Özellikleri

Geyik figürleri erken dönemlerden Anadolu Selçuklular'a kadar uzanan uzun bir süreçte varlıklarını korumuşlardır. Okunyevev Kültürü ile örneklendirmeye başladığımız geyik tasvirleri, bu dönemde dikilitaşlar üzerinde ağırlıklı olarak kazıma yolu ile tasvir edilmişlerdir. Petrogliflerde genellikle ayakta betimlenmiş olan geyik figürleri şematik olarak ele alınmıştır. Geyik figürleri bazen başka hayvanlar ile birlikte, bazen bir insan veya yalnız başına gösterilmişlerdir. Hem geyikli taşlarda hem de kayalar üzerinde üst üste istiflenmiş biçimde karşımıza çıkan figürler bazen iç içe geçmiş durumdadır. Stabil olarak ele alındıkları gibi kimi zaman koşar vaziyette de tasvir edilmişlerdir. Yukarıya doğru yükselir bir açı ile yerleştirilen geyik figürleri şamanist inançtaki uçan geyik motifi ile ilişkilendirilebilir. Geyiğin, ölen kişinin öbür dünyaya olan yolculuğundaki yardımcı bir ruh olduğu düşünüldüğünde bu ilişkilendirme yerinde olacaktır. **(Resim 6.4, 6.6, 6.7, 6.8, 6.10 ve Çizim 3.2)**

Oglakhty'da bulunan İskit dönemi petrogliflerinde ise geyikler aniden durmuş bir vaziyette tasvir edilmişlerdir. Bacaklarının hafifçe karnının altında bükülmüş olması bahsetmiş olduğumuz diğer şematik geyik figürlerinden farklı bir pozu yansıtmaktadır. Söz konusu figürlerin kalçalarında spiral şekiller, gövdelerinde ise bazen dikey çizgiler bulunmaktadır. Vücutları genellikle zayıf olup üçgen biçimindedir. ¹⁹⁴ Altaylardaki kaya resimlerinde ise koşar vaziyetteki geyik figürlerine rastlanabilmektedir ve kimi zaman gövdelerinde veya boyunlarında yatay ve dikey çizgiler görülmektedir. Daha erken dönemlerde boynuzlar abartısız, gövdeler ön planda iken ilerleyen dönemlerde kaya resimlerinde gördüğümüz geyik tasvirlerinde kompozisyona bazen geriye bazen ise yukarı doğru uzanan boynuzlar hâkim olmuştur. **(Resim 6.5)**

Tagar Kültürü sanatında ağırlıklı olarak madenden yapılmış olan geyik figürleri karşımıza çıkmaktadır. Hayvan üslubu ile ilişkili olarak ele alınmış olan bu figürler genellikle oturur pozisyonda tasvir edilmiştir. Profilden gösterilmiş olan geyiklerin boynuzları abartılı bir biçimde ele alınmış olup başından geriye doğru uzamaktadır ve İskit dönemi geyik tasvirleri ile örtüşmektedirler.

¹⁹⁴ Elena Miklashevich, "Petroglyphs of the Scythian period in the Oglakhty mountains (Republic of Khakassia, Russia): new materials and problems of attribution", **Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia**, Archaeopress, s.303-304.

Asya Hunları'na ait geyik figürlerinde durağanlıktan çok dinamizm karşımıza çıkmaktadır. Bu döneme ait geyik tasvirleri hayvan mücadele sahnelerinde sıklıkla yer almaktadır. Yırtıcı bir hayvanın saldırısına uğramış olan geyiklerin acı ile dizlerinin üzerine çöktüğü ve başını geriye doğru çevirdiği görülmektedir. Mücadele sahnelerinin dışında tek başına da betimlenmiş olan geyik figürleri Tagar dönemi ve İskit dönemi geyiklerindeki gibi oturur vaziyette de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Esik Kurganı buluntuları arasında yer alan geyikler üslup bakımından İskit geyikleri ile benzerdir. Döneme ait geyik figürleri arasında elk tipi tasvir edilmiş geyikler de dikkat çekicidir. Hun dönemindeki geyik tasvirlerinde “nokta”, “virgül”, “parantez” benzeri işaretler bulunmakta ve bu semboller dönemin karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır. Döneme ait geyik boynuzlarının yırtıcı hayvan başlarıyla sonlandığı örnekler de bulunmaktadır. Bozkır sanatının etkisiyle, Hun döneminde hareketliliğin doruk noktasında olduğu söylemek yerinde olacaktır. Hareketlilik, yalnızca mücadele sahnelerinde değil, Pazırık Kurgan I' den ele geçen ahşap buluntuda olduğu gibi geyiklerin tek betimlendiği sahnelerde de görülebilmektedir.

Göktürk devrine ait geyik figürleri sayıca az olsa da Bilge Kağan Külliyesi'nden çıkarılan ki geyik heykelciğinin gövdesindeki işaretler, Hun sanatının ve hayvan üslubunun karakteristik özelliği olan semboller ile paralellik göstermesi bakımından önemlidir. Döneme ait olan kaya resimlerinde geyiklerin mevcudiyetinin azaldığı, daha çok avlanma sahnelerinde karşımıza çıktıkları görülmektedir. Uygurlarda ise mağara tapınaklarına taşınan geyik figürleri Budizm etkisi taşımaktadır.

İskit devrine ait geyik tasvirlerinde Tagar döneminde ve Hunlarda görmüş olduğumuz oturuş biçimi yaygın olarak izlenebilmektedir. İskit geyiklerinin bazen kulaklarına ve gözlerine bazense vücudunun çeşitli yerlerine renkli taşlar kakıldığı dikkat çekmektedir.

Geyik figürleri Avar kemer tokalarında yine mücadele sahnesi içinde yer alarak dinamizmini korumuştur. (**Katalog No: 32**) Hazarlarda ise geyik avı sahnesinde karşımıza çıkan bir figür, ayaklarının toynaklı değil, insan ayağı olması sebebiyle farklı bir şekilde yorumlanmıştır. (**Çizim 8.3**)

İdil Bulgarları'na ait, yaldızlı gümüş bir tabaktaki av sahnesinde geyik, cinsiyeti ve türü bakımından farklılık gösterse de Pazırık Kurganı'ndaki deri aplik üzerinde görülen geyik avı sahnesi ile olan yüksek benzerliği açısından dikkat çekmektedir. ¹⁹⁵

Erken devir Türk sanatında gördüğümüz geyik figürlerinin benzerleri hem coğrafi sebeplerden dolayı hem de kültürel etkileşimin yaşanmasından ötürü farklı topluluklarda ve topraklarda da karşımıza çıkabilmektedir. Kuzeydoğu Çin'den ele geçen eserler (**Katalog No: 42,43**) ve Sarmatlar'a ait eserler bunu doğrular niteliktedir. Sarmatlar eserlerinde geyik figürlerine sık sık yer vermişlerdir. Geyiklerin boynuzlarını zaman zaman abartarak stilize etmişler, vücutlarında hayvan üslubunu yansıtan işaretler kullanmışlardır. Avar kemer tokalarında ve Pazırık kurganlarından çıkan birtakım eserlerde gördüğümüz gibi hayvan şekillerini ürettikleri parçanın yüzeyine uyacak şekilde ayarlamışlardır. (**Katalog No: 21, 22 ve 35**)

¹⁹⁵ Gözde Sazak, "Petersburg Ermitaj Devlet Müzesindeki Doğu Avrupa Türk Bakiyelerinden İdil-Bulgar Türklerine Ait Eserlerin İncelemesi", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, S.2,s.186-187.

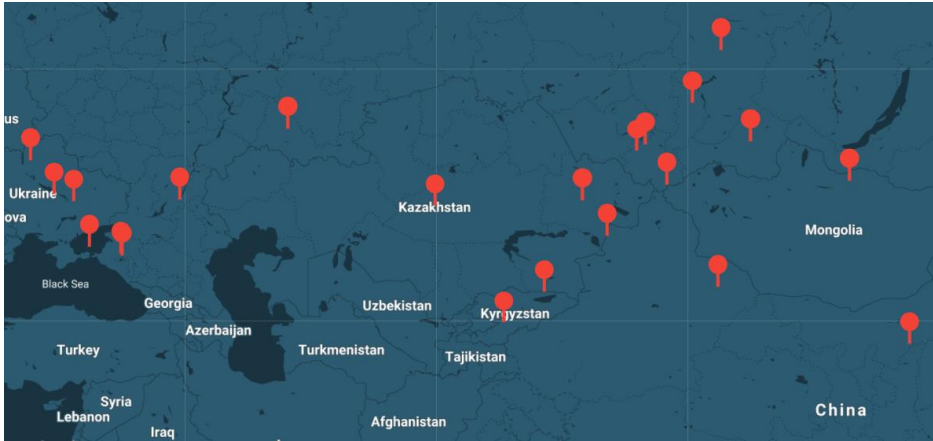
5. SONUÇ

Erken devir Türk sanatında geyik motifi Proto-Türklerden itibaren geyikli taşlarda, silah kabzalarında ve metal işçiliğinde görülmeye başlanmıştır. Asya Hunları ile birlikte zirveye ulaşan geyik tasvirleri betimlendikleri malzemeler bakımından da çeşitlilik göstermişlerdir. Bu dönemdeki tasvirler; ahşap oyma at koşum takımlarında, eyer örtülerinde, değerli eşyalar üzerinde ve daha birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Ağırlıklı olarak hayvan mücadele sahnelerinde görülen geyikler dinamizmleri ile dikkat çekmişlerdir.

Göktürk Dönemi'ne gelindiğinde geyik tasvirleri azalmış olsa da, Bilge Kağan Külliyesi'nde bulunan heykelcikler ve döneme ait kaya resimleri incelendiğinde Türk sanatının süreklilik arz ettiği akıllara gelecektir.

İskitler ve Avarlarda madeni eserler üzerinde görmeye alıştığımız geyik tasvirleri hayvan üslubunun ve metal işçiliğinin güzel örneklerini oluşturmaktadırlar.

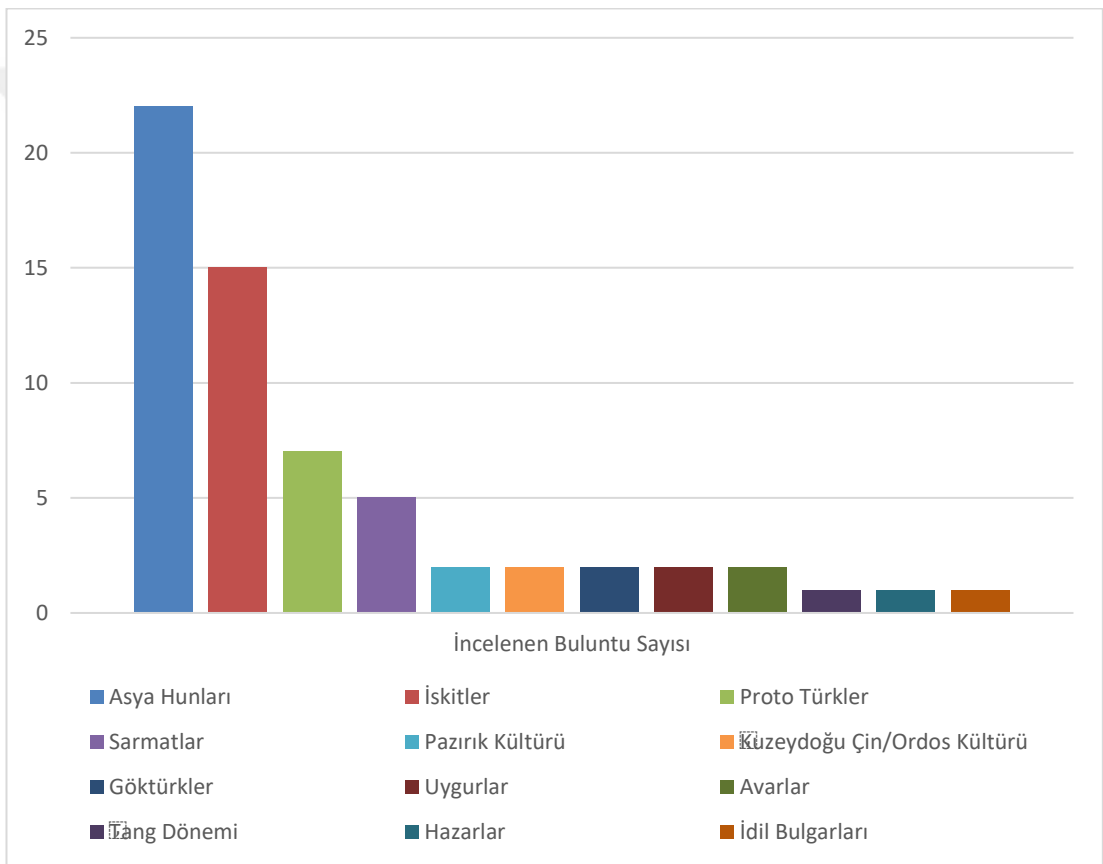
Selçuklularda çini ve taş kabartma olarak gördüğümüz geyik tasvirleri dönemde sembolik anlamını tamamen yitirmiş değildir. Proto-Türklerden İslamiyet sonrasına kadar biçim ve üslup değişikliği yaşamış olsa da, geyik figürleri Türk kültürünün ve dolayısıyla da Türk sanatının önemli bir parçası olmaya devam etmiştir.

Harita 5.1 Buluntuların coğrafi dağılımlarını gösteren harita.

(Hazırlayan: Açelya Dursun)

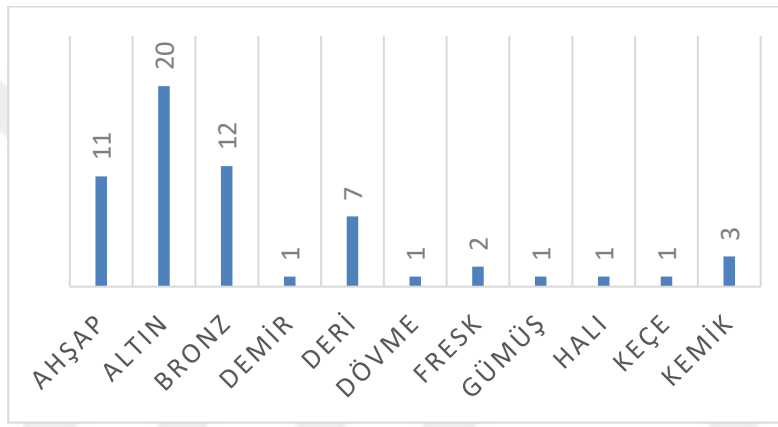
İncelenen buluntular; Moğolistan, Kazakistan, Ukrayna, Çin, Kırgızistan ve Sibirya gibi geniş bir coğrafyanın ürünleridir. Ait oldukları dönemler veya topluluklar incelendiğinde Asya Hunları'na ait eserlerin sayıca fazla olduğu görülmektedir. Asya Hunları'nı İskitler, Proto Türkler ve Sarmatlar izlemektedir. Geyik tasvirleri ile en az karşılaştığımız topluluklar ise İdil Bulgarları olmuştur.

Resim 5.1 Buluntuların dönemlere göre dağılımları.

(Hazırlayan: Açelya Dursun)

Ele alınan buluntuların malzemeleri incelendiğinde altından yapılmış olan eserlerin fazlalığı dikkat çekicidir. Geyik tasvirlerine sık rastladığımız diğer malzemeler ise bronz ve ahşap olarak görülmektedir. Petroglifler ise sağlıklı bir sayım yapılamayacağından ve ayrı bir tez konusu olabilecek kadar geniş bir alan olduğundan ötürü katalogta yer vermiş olsak dahi değerlendirmeye alınmamıştır.

Resim 5.2 Buluntuların malzemelere göre dağılımları.

(Hazırlayan: Açelya Dursun)

6. RESİMLER

Resim 6.1 Berel 11 kurganı.

(Henri-Paul Francfort, “Ancient Altai Culture and its Relationship to Historical Asian Civilizations”, **Presarvation of The Frozen Tombs of The Altai Mountains**, fig.7, s.38.)

Resim 6.2 Şilikti Kurganları

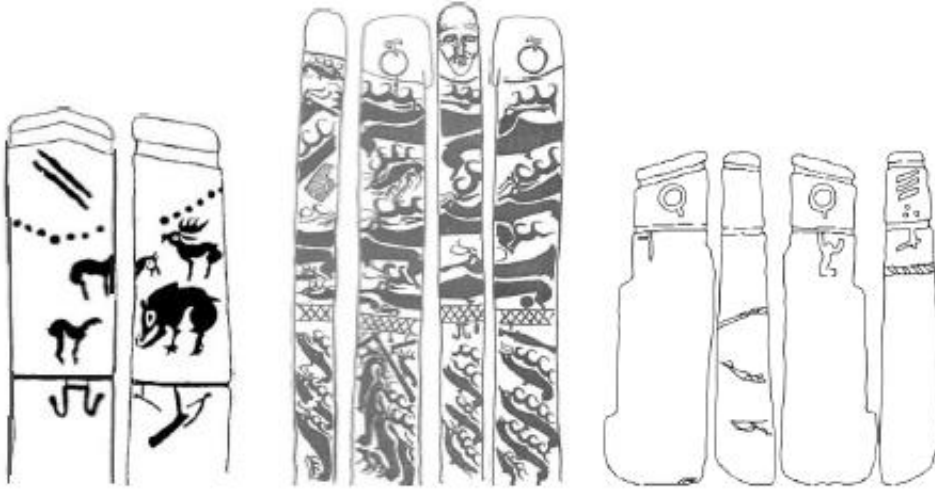
(M. Gürsoy, "Doğu Kazakistan Tarbagatay Yamacındaki Şilikti Baygetöbe Kurganı", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, c. 1, sayı. 3, s.42)

Resim 6.3 Esik Kurganı

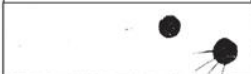

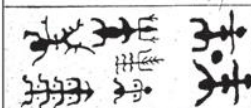

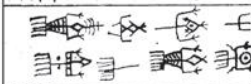

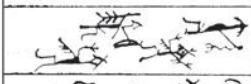

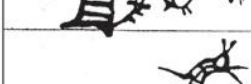

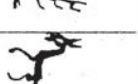
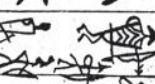
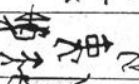
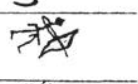
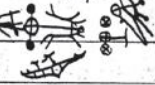

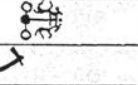

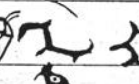
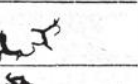

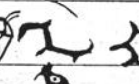
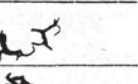

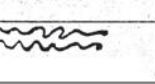

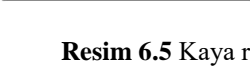

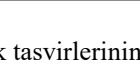
(<https://www.aramcoworld.com/Articles/July-2019/Kazakhstan-s-Golden-Son>

Erişim:Kasım 2021)

Resim 6.4 Soldan sağa: Sayan Altay, Moğol-Transbaykal, Avrasya tipi geyikli taşlar.¹⁹⁶

(Champouillon, Luke, "Varieties of Deer Imagery: Gender and Cosmology in Prehistoric Belief Systems of Central Asia and South Siberia.". Undergraduate Honors Theses, 2012, s.8)

Eneolithic	Bronz Age		Early nomads	
				Sun symbol
			—	Erotic sign birthing
		—	—	Female figure
	—	—	—	Male figure
	—	—	—	Mask
				Bull
				Deer
				Horse
—				Warrior
—				Cart
—				Yoke
				Sheep
				Boar
				Snake

Resim 6.5 Kaya resimlerindeki geyik tasvirlerinin dönemlere göre değişimi.

(Mihaly Hoppal, “Shamans and symbols prehistory of semiotics in rock art”, **The evolution of petroglyphs in North and North-Western Mongolia**, 2013, s.18, fig.

1.1.16.)

Resim 6.6 Lena Kaya'dan geyik tasviri.

(Servet Somuncuoğlu, **Taştaki Türkler**, 2011, s.47.)

Resim 6.7 SaymalıTaş'tan geyik tasviri.

(Servet Somuncuoğlu, **Taştaki Türkler**, 2011, s.353)

Resim 6.8 Moğolistan Mandal Hayrhan ‘dan kaya üzerinde geyik figürü.

(Servet Somuncuoğlu, **Taştaki Türkler**, 2011,s 119)

Resim 6.9 Yenisey Şamanlarına ait bir başlık.

(Joan Aruz, Ann Farkas vd., **The Golden Deer of Eurasia Perspectives on the Steppe Nomads of the Ancient World**, The Metropolitan Museum of Art, s.55, figür 9.)

Resim 6.10 İdil Bulgarları'na ait tabak üzerinde geyik figürü.

(Gözde Sazak, “Peterburg Hermitage Devlet Müzesindeki Doğu Avrupa türk Bakiyelerinden İdil-Bulgar Türklerine Ait Eserlerin İncelemesi”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.16, S.2,res.12)

Resim 6.11 Hereke halısı üzerindeki geyik figürleri.

(Ebru Çatalkaya, “Türk Tekstil Sanatında Görülen Geyik Figürü”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, res.7)

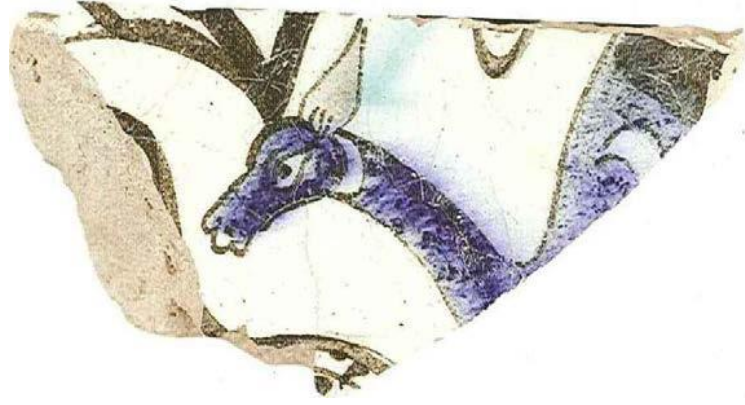
Resim 6.12 Diyarbakır Tek Beden’de yer alan geyik figürü.

(Ebru Çatalkaya, “Türk Tekstil Sanatında Görülen Geyik Figürü”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, res.6.)

Resim 6.13 Sultan Süleyman avda. Arifi'nin Süleyman-namesi'nden.

(Ebru Çatalkaya, “Türk Tekstil Sanatında Görülen Geyik Figürü”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, res.8)

Resim 6.14 Kubad Abad Küçük Saray'dan geyik figürlü çini.

(Rüçhan Arık ve Oluş Arık, **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri**, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul 2007,res.326)

Resim 6.15 Kubad Abad Saray Hamamı'ndan geyik tasvirli çini.

(Rüçhan Arık ve Oluş Arık, **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri**, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul 2007,res.321)

Resim 6.16 Sekiz köşeli yıldız çini üzerinde geyik tasviri.

(Rüçhan Arık ve Oluş Arık, **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri**, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul 2007, res.209)

Resim 6.17 Sekiz köşeli yıldız çini üzerinde koşan geyik figürü.

(Rüçhan Arık ve Oluş Arık, **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri**, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul 2007, res.210)

Resim 6.18 Vahşi hayvanın geyiğe saldırış sahnesi, İdil Bulgarları.

(Gözde Sazak, “Peterburg Hermitage Devlet Müzesindeki Doğu Avrupa türk Bakiyelerinden İdil-Bulgar Türklerine Ait Eserlerin İncelemesi”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, S.2, res.1.)

Resim 6.19 Tamgalı'dan okçu ve geyik.

(Mehmet Kutlu, “Tamgalı'da Göktürk Dönemi ve Orta çağ Petroglifleri”, **SSAD**, fotoğraf:9.)

Resim 6.20 Bezeklik'ten iki geyik tasviri

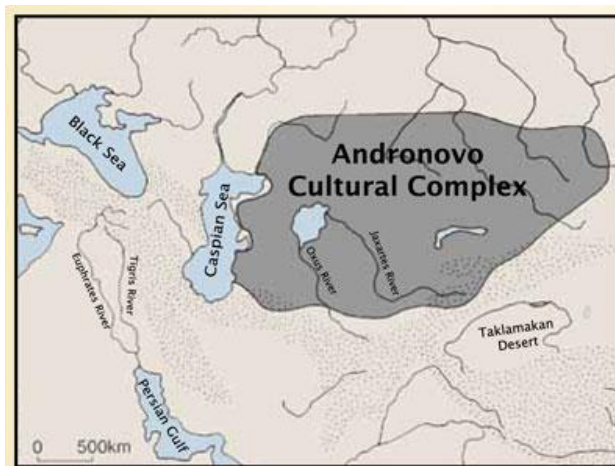
(Albert Von Le Coq, "Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien Ergebnisse der Kgl. Preussischen Turfan-Expeditionen", **Postancient Buddhist Culture in Central Asia**, Vol.3, s.257, fig. 533a)

7. HARİTALAR

Harita 7.1 Afanesyevo kültür bölgesi

(J.P.Mallory, “Bronze Age Languages of the Tarim Basin”,**Penn Museum Expedition**, Vol.52,s.52)

Harita 7.2 Andronovo kültür bölgesi

(J.P.Mallory, “Bronze Age Languages of the Tarim Basin”,**Penn Museum Expedition**, Vol.52,s.50)

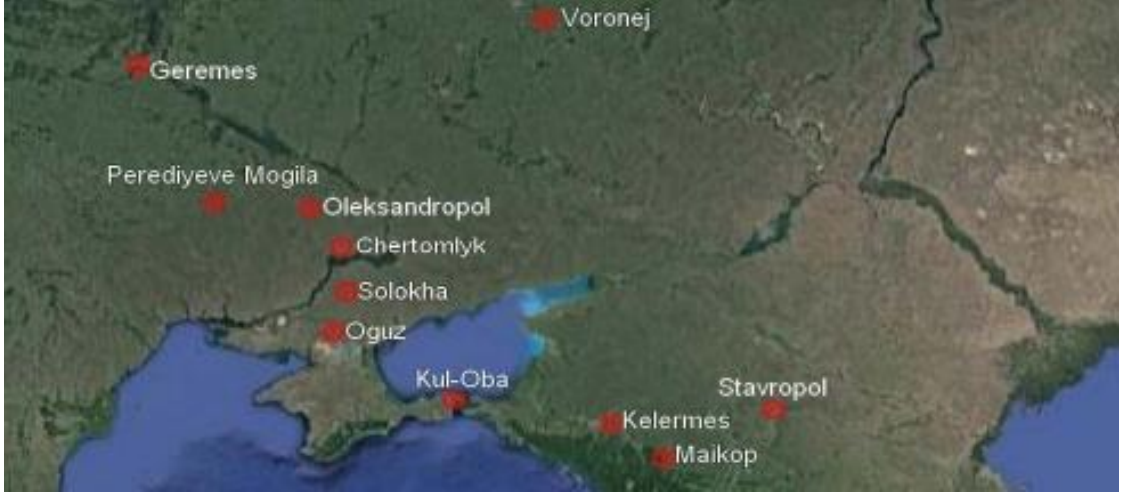
Harita 7.3 Berel Kurganı'nın coğrafi konumu.

(Sebastien Lepetz, "Horse Sacrifice In a Pazyryk Culture Kurgan the Princely Tomb Of Berel Selection Criteria And Slaughter Procedures", *Archéozoologie*, fig.1)

Harita 7.4 Baike II Kurganı'nın coğrafi konumu.

Arman Z. Beisenov, "Saka Animal Style: the mysterious Picture on a carved bone container from Central Kazakhstan", **Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia**, Edit. Svetlana V. Pankova, St John Simpson, Archaeopress 2020,s.44

Harita 7.5 Karadeniz'in kuzeyindeki İskit kurganlarının coğrafi konumları.

(Said Mübin Çalış, ‘‘Karadeniz’in Kuzeyinde Yer Alan İskit Kurgan Buluntularındaki Savaş Betimlemeleri’’, **KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.14, s.47)

Harita 7.6 İskitlerin bulunduğu coğrafya.

(Boris P., **From the Lands of Scythians**, s.10)

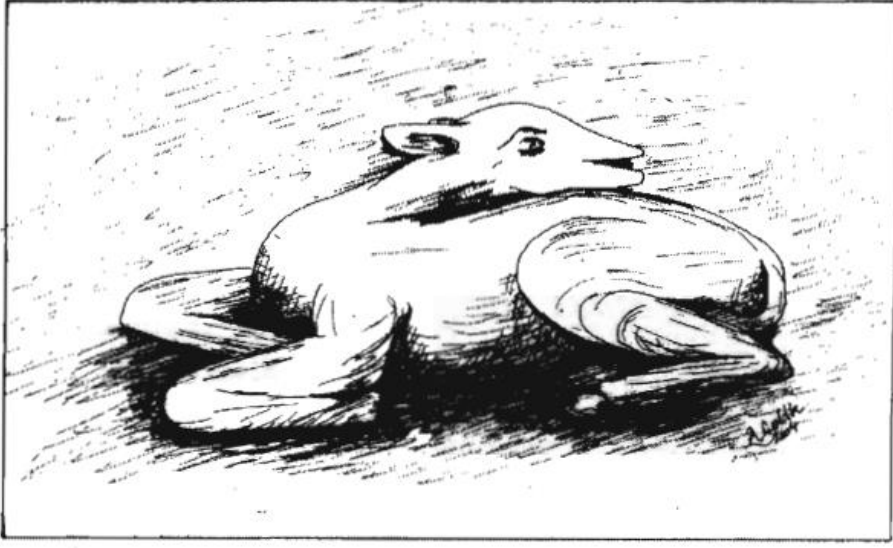

8. ÇİZİMLER

Çizim 8.1 Baika II'den kemik üzerindeki geyik tasvirlerini gösteren çizim.

(Arman Z. Beisenov, “Saka Animal Style: the mysterious Picture on a carved bone container from Central Kazakhstan”, **Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia**, Edit. Svetlana V. Pankova, St John Simpson, Archaeopress 2020, s.43, fig.6)

Çizim 8.2 Niksar Çöreği Büyük Tekkesi'ndeki geyik figürü.

(Hamza Gündoğdu, “Tokat’tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında” **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 13, Erzurum 2004, çizim 1.)

Çizim 8.3 Hazarlar’a ait kemik röliker üzerindeki geyik tasvir.

(J. Özlem “Hazar Dönemi’ne Ait Kemik Objeler Üzerindeki Tasvirler Hakkında Bir Değerlendirme”, **XX. Uluslararası Orta çağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, fotoğraf:8a)

Çizim 8.4 Geyik formuna bürünmüş Buddha.

(Albert Grünwedel, **Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Turkistan: Bericht über archäologische Arbeiten von 1906 bis 1907 bei Kuca, Qarasahr und in der Oase Turfan**, fig.154)

9. KAYNAKÇA

- ADJİ M., **Kıpçaklar: Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- AHMETBEYOĞLU A., **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Ankara 2001
- ANONİM, “Avarlar”, **Yeni Hayat Ansiklopedisi**, Doğan Kardeş Yayınları, C.I., İstanbul, 1961- 1963.
- ARIK Rüçhan ve ARIK Oluş, **Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri**, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- ARSLAN A.A., “Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri”, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara.
- ARTUN E., “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler” <http://turkoloji.cu.edu.tr/ HALKBILIM/>, s.15-16.
- ARUZ Joan, FARKAS Ann vd., **The Golden Deer of Eurasia Perspectives on the Steppe Nomads of the Ancient World**, The Metropolitan Museum of Art.
- ARUZ Joan, FARKAS Ann, ALEKSEEV Andrei ve KOROLKOVA Elena, **The Golden Deer of Eurasia: Scythian and Sarmatian Treasures from the Russian Steppes**, The Metropolitan Museum of Art, 2000.
- ASLANAPA Oktay, **Türk Sanatı**, 2000.
- ATALAY İbrahim, “Türk Dünyası’nın Coğrafyası”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. I, s.243-259.
- AYDIN Mithat, “Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.11,2002.
- AYTAŞ G., “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.12, S.34.
- BALDICK Julian, **Hayvan ve Şaman Orta Asya’nın Antik Dinleri**, Hil Yayın 2010.
- BARTOLD W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, çev. R. H. Özlem, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu/ Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- BAYAR Dovdoi, “Recent Archaeological Research at the Bilge-Kagan’s Site”, **The Metal Ages and Medieval Period, Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia**, 2006.
- BEER Robert, **A Handbook of Tibetan Buddhist Symbols**, Shambhala Publications, 2003.
- BEİSENOV Arman Z., “Saka Animal Style: the mysterious Picture on a carved bone container from Central Kazakhstan”, **Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia**, Edit. Svetlana V. Pankova, St John Simpson, Archaeopress 2020.
- BOROVKA G., **Scythian Art**, London 1928BOSWORTH C. E. Bosworth, **İslam Devletleri Tarihi**, Oğuz Yayınevi,1980.
- BUNKER Emma, WATT James, SUN Zhixin, **Nomadic Art of the Eastern Eurasian Steppes**, Metropolitan Museum of Art, 2002.

- BUSSAGLI Mario, "Steppe Cultures", **EWA**, vol. XIII, s.375-407.
- CHAMPOUILLON Luke, **Varieties of Deer Imagery: Gender and Cosmology in Prehistoric Belief Systems of Central Asia and South Siberia**, Undergraduate Honors Theses, East Tennessee State University, Tennessee 2012.
- CHRISTIAN David, **A History of Russia, Central Asia and Mongolia**, vol. I, 1996.
- COURIER, **The Scythians Nomad Goldsmiths of The Open Steppes**, Unesco,1976.
- ÇALIŞ Said, "Karadeniz'in Kuzeyinde Yer Alan İskit Kurgan Buluntularındaki Savaş Betimlemeleri", **KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.14.
- ÇANDARLIOĞLU Gülçin, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, İstanbul 2003.
- ÇATALKAYA Ebru, "Türk Tekstil Sanatında Görülen Geyik Figürü", **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, S.26,
- ÇEÇEN Anıl, **Tarihte Türk Devletleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.
- ÇEREZCİ OKTAY J. Özlem "Hazar Dönemi'ne Ait Kemik Objeler Üzerindeki Tasvirler Hakkında Bir Değerlendirme", **XX. Uluslararası Orta çağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Sakarya 2017.
- ÇEREZCİ OKTAY J. Özlem, "İç Asya Kurganlarından Çıkarılan At Başlıklarına İnanışlar ve Sembolizm Açısından Bakış", **Altay Communities Religion and Belief Rituals**, İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını.
- ÇINAR KAHRAMAN Aslı, "Bozkır Kültür Çevresinde Geyik İnancı ve Geyik Kurbanı", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C.II, s.180-183.
- ÇİRKİN Sergen, "Güney Sibiry Neolitik Çağ Kültürleri", **The Journal of Siberian Studies**, Cilt:1, S.2, 2013, s.5
- ÇORUHLU Yaşar, "Göktürk Sanatı", **Türkler Ansiklopedisi**, C. IV, s.150
- ÇORUHLU Yaşar, "Hun Sanatı", **Türkler Ansiklopedisi**, C. IV, s.54-76.
- ÇORUHLU Yaşar, "Hun Sanatının Bir Şaheseri: Kargalı Diademi", **Türk Dünyasından Halil Açıkgöz'e Armağan**, s.167.
- ÇORUHLU Yaşar, "İslamiyetten Önceki Türk Sanatı'nda Hayvan Mücadele Sahneleri", **Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan**, Ankara 1993.
- ÇORUHLU Yaşar, "Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.18, İstanbul 1995.
- ÇORUHLU Yaşar, **Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- ÇORUHLU Yaşar, **Türk İslam Sanatının ABC'si**, İstanbul, 2000
- ÇORUHLU, Yaşar, **Erken Devir Türk Sanatı**, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2013.
- DEVLET M. A., **Rock engravings in the Middle Yenisei Basin**, Moskow 1976, s. 16
- DEVLET Nadir, "Avarlar", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991.

- DİLBAŞ Gökhan, “Macaristan’da Gün Işığına Çıkmış Görkemli Bir Hazine: Nagyszentmiklos Hazinesi”, **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, Temmuz 2019
- DOBZHANSKAYA Oksana, **The Shaman music of samoyedic people of Krasnoyarsk territory**, 2008.
- DOMOZHAKOV Aias, **Hakas Milli Bölge Etnografyası Müzesi’ndeki Okuneyev Dönemi Taş Heykelleri**, (Danışman: J. Özlem Oktay Çerezci), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2019.
- DUBROVSKY D. “Cuci Ulusunun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.III, s.133.
- DURMUŞ İLHAMİ, ‘İskit İmparatorluğu’nun Yıkılış Nedenleri’, **Akademik Bakış**, C.1, S.2.
- DURMUŞ İlhami, “Araştırmalar”, **Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları**, Ankara 2002.
- DURMUŞ İLHAMİ, **Sarmatlar**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- ELİADE Mircea, **Şamanismus a nejstarší techniky extáze**, Argo, 2017.
- ERNAZAROV S., “Türkmen ve Türkiye Türkçesindeki Bazı Ortak Adların Anlam Farklılıkları Üzerine”, **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu**, 2002
- ESİN Emel, “İç Asya’da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.I.
- ESİN Emel, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul 1978.
- ESİN Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1979.
- FEDAKAR Pınar, “Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri”, **Milli Folklor Dergisi**, S.103, s.14-15.
- FITZHUGH W., BAYARSAIKHAN J. and MARSH Peter K., **The Deer Stone Project Anthropological Studies in Northern Mongolia 2002-2004**.
- FRACHETTI Michael, “Bronze Age Exploitation and Political Dynamics of the Eastern Eurasian Steppe Zone”, **Ancient Interactions: East and West in Eurasia**, ed. Katie Boyle, Colin Renfrew ve Marsha Levine, Mc Donald, Institute for Archaeological Research, 2002, s.161-169
- FRANCFORT Henri Paul, “Ancient Altai Culture and its Relationship to Historical Asian Civilizations”, **Presarvation of The Frozen Tombs of The Altai Mountains**.
- FRUMKIN Gregoire, **Archaeology in Soviet Central Asia**, Leiden/Köln 1970, s.382
- GOLDEN Peter B, **Khazar Studies**, Budapest 1980.
- GOLDEN Peter B., **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ankara, 2002
- GOLDEN Peter B., ZUCKERMAN Constantine ve ZAJACKOWSKI Ananiasz, **Hazarlar ve Musevilik**, haz. Osman Karatay, Çorum 2005

- GÖMEÇ Saadeddin, “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, **PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.4
- GRAKOV B., **İskitler**, Selenge, İstanbul 2006.
- GROOT J. J. M., **Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens. Die Hunnen der vorchristlichen Zeit**, Leipzig 1921,
- GROUSSET René, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1980
- GRÜNWEDEL Albert, **Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Turkistan: Bericht über archäologische Arbeiten von 1906 bis 1907 bei Kuca, Qarasahr und in der Oase Turfan.**
- GÜL B., “Moğolistan Duhaları”, **Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ankara 2007.
- GÜNDOĞDU Hamza, “Tokat’tan Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında” **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 13, Erzurum 2004.
- GÜRSOY M. "Doğu Kazakistan Tarbagatay Yamacındaki Şilikti Baygetöbe Kurganı", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, c. 1, s.3, Eylül 2012.
- GÜRÜN Kamuran, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984.
- HANCAR Franz, “The Eurasian Animal Style and the Altai Complex”, **Artibus Asiae**, vol.15, ½, MCMLII, 1952.
- HASANOV Zaur, ‘İskit ve Türk-Moğol Halklarına Ait Aynı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler’, çev. Bağdagül Musa, **Belleten**, S.288, Ankara 2016.
- HAUSSIG H. W., “Zur Lösung der Awarfrage”, **Byzantinoslavica Revue Internationale Des Etudes Byzantines**, Tome XXXIV, Fasc. 2, 1973, s. 173-174.
- HIEBERT Fredrik, **A Central Asian Village at the Dawn of Civilization Excavations at Anau**, Turkmenistan., University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- HOLMQVIST Wilhelm, “Europe, Barbarian”, **Encyclopedia of World Art**, vol. V, s.145.
- HOPPAL Mihaly, “Shamans and symbols prehistory of semiotics in rock art”, **The evolution of petroglyphs in North and North-Western Mongolia**, 2013.
- ISHJAMTS N., “Nomads in Eastern Central Asia”, **History of Civilizations of Central Asia**, Vol. II, Unesco, 1994, s. 151-169
- JACOBSON Esther, **The Art of the Scythians**, Köln 1995.
- JACOBSON Esther, **The Deer Goddess of Ancient Siberia**, January 1993.
- JETTMAR Karl, **Art of the Steppes**, London 1967.
- KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- KALAFAT Yaşar, **Türk Halk İnançlarında Tabu**, Ankara 2012.
- KANAY Zeki, ARSLAN Rabia ve ORUÇ Şefika, “Diyarbakır Surlarında ve Ulu Camii’de bulunan geyik figürleri üzerine”, **Mühendislik Dergisi**, S.2, 2017.
- KANSU Şevket, **İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler**, c.1, Ankara 1986 s.145

- KAŞGARLI Mahmud, **Divan-ı Lugat'it Türk Tercümesi**, C.III, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları
- KEMALOĞLU Muhammet, “Karahanlıların Menş ve Kuruluş Faraziyeleri, **Hikmet Yurdu**, C.6, S.11
- KİSELEV S.V., **Drevnyaya istoriya yujnoy Sibiri**. Moskva: Akademiya Nauk, SSSR. 1951, s.251
- KOCA Salim, “Büyük Hun Devleti”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.I, s.687-708
- KOCA Salim, “Eski Orta Asya’da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı:1, 2017, s.2-5
- KODAMAN Mehtap, **Orta Asya Hayvan Üslubunun Modern Resim Eğitiminde Değerlendirilmesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.
- KÖSOĞLU Nevzat, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.
- KÖYMEN M. Altan, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1954.
- KURAT Akdes Nimet, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972,
- KUTLU Mehmet, “Tamgalı’da Göktürk Dönemi ve Orta çağ Petroglifleri”, **SSAD**, s.518.
- KÜÇÜKÜSTEL Selcen, “Kaybolmakta Olan bir Türk Diline tanık Olmak: Duha Dili”, **Tehlikedeki Diller Dergisi**.
- LAYPANOV Kazi ve MİZİYEV İ. M., **Türk Halklarının Kökeni**, Çev. Hatice Bağcı, Selenge Yayınları, İstanbul 2010
- Le Coq, A. Von, “Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien Ergebnisse der Kgl. Preussischen Turfan-Expeditionen”, *Postancient Buddhist Culture in Central Asia*, Vol.3
- LEPETZ Sebastien, “Horse Sacrifice In a Pazyryk Culture Kurgan the Princely Tomb Of Berel Selection Criteria And Slaughter Procedures”, **Archéozoologie**.
- LIGETI L., **Bilinmeyen İç Asya**, II, (çev. Sadrettin Koratay), İstanbul 1970.
- MALLORY J.P., “Bronze Age Languages of The Tarim Basin”, **Penn Museum Expedition**, Vol.52.
- MANDALOĞLU M., “Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.VI, S.27, s.386.
- MARİYASHEV A.N., **Petroglyphs of South Kazakhstan and Semirechye**, Almaty 1997.
- MARTIN Rafe, “The Banyan Deer”, **The Hungry Tigress: Buddhist Legends and Jataka Tales**, Berkeley 1990, s.1.
- MİKLASHEVİCH Elena, “Petroglyphs of the Scythian period in the Oglakhty mountains (Republic of Khakassia, Russia): new materials and problems of attribution”, **Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia**, Archaeopress.

- MÜLAYİM Selçuk, “Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu”, **Sanat Tarihi Dergisi**, s.175-179
- OKLADNIKOV A. P., “Tarihin Şafağında İç Asya”, **Erken İç Asya Tarihi**, Çev. Alaeddin Şenel, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.83-84
- OKLADNIKOV A. P., Ancient Population of Siberia and its Culture, **The Peoples of Siberia**, (ed. M. G. Levin ve L. P. Potapov), Chicago and London 1964
- OKTAY, Jale Özlem, “Asya Hunları Dönemi’nde Dövmeli Mumyaların Yer Aldığı Kurganlar”, **Türk Dünyasından Halil Açıkgöz’e Armağan**, s.370.
- OKTAY, Jale Özlem, “Hazar Dönemi’ne Ait Kemik Objeler Üzerindeki Tasvirler Hakkında Bir Değerlendirme”, **XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 02-05 Kasım 2016**, C.1, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2017, s. 441-454.
- OKTAY, Jale Özlem, **Türk Sanatında Grifon Tasvirleri**, (Danışman: Yaşar Çoruhlu), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2006.
- OKUDAN Gülseri, **Sarayı, Askeri ve İdari Yönleriyle Karahanlı Devleti’nin Teşkilat Tarihi**, Ed. Ekrem Kalan, İksad Yayınevi, Ankara 2019.
- ÖGEL Bahaeddin, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1984
- ÖGEL Bahaeddin, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Ankara 1962.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1971.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, 1993.
- ÖGEL Semra, “Yaşam Biçiminden Süslemesine Anadolu’nun Selçuklu Çehresi”, **Türkiyemiz**, Yıl 19, S.59, Ekim 1989
- ÖNEY Gönül, “Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar”, **SAD**, I, 1969.
- ÖZNALBANT Neslihan, **Arjan II Kurganı ve Arkeolojik Buluntuların Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi İstanbul 2020.
- PHILLIPS E. D., **The Royal Hordes Nomad Peoples of the Steppes**, London 1965.
- PIOTROVSKY Boris, “From the Lands of Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R., 3000 B.C.-100B.C.”, **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, Vol.32.
- POLOSMAK N. B., **Vsadniki Ukoka**, Novosibirsk 2001.
- RASONY, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1970.
- REEDER Ellen, **Scythian Gold**, New York, 1999.
- RICE Tamara Talbot, **Ancient Arts of Central Asia**, London 1965.
- ROUX J.P., **Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Kabalcı.
- ROUX Jean Paul, **Türklerin Tarihi-Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl**, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

- ROUX Jean-Paul, **Türklerin Tarihi**, İstanbul 1984.
- ROUX Jean-Paul, **Türklerin Tarihi**, İstanbul 2007.
- RUDENKO S.I., **Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen**, çev. M. W. Thompson, London 1970.
- RUSYAYEVA A.S., “Religious Interactions Between Olbia and Scythia”, **Classical Olbia and the Scythian World**, Ed. D. Braund and S.D. Kryzhitskiy, Oxford University Press, Kiev, 2007
- SALT Alparslan, **Semboller Ansiklopedisi**, İstanbul 2010.
- SAZAK Gözde, “Peterburg Ermitaj Devlet Müzesindeki Doğu Avrupa türk Bakiyelerinden İdil-Bulgar Türklerine Ait Eserlerin İncelemesi”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, S.2
- SEFERIADES L. Michel, “Neolithisation in Mongolia: the Mesolithic-Neolithic site of Tamsagbulag”, **Documenta Prehistorica**, Cilt:31, 2004, s.146
- SEZER Baykan, **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul 1979.
- SİEROSZEWSKI Wenceslas, “Du chamanisme d’apres les croyances des Yakoutes”, **RHR**, Vol.46
- SOMUNCUOĞLU Servet, **Taştaki Türkler**, 2011.
- SOOFIZADEH Abdolvahid, “Selçuklu Devleti’nin Kurucusu Olan Türkmenler”, **OTAD**, Haziran 2019.
- TAAFFE, Robert, “Coğrafi Ortam”, **Erken İç Asya Tarihi**, İstanbul, 2002.
- TASHBAUEVA K., KHUJANAZAROV M., RANOV V., SAMASHEV Z., **Petroglyphs of Central Asia**, translated by O. Titova, 2001.
- TAŞAĞIL Ahmet “Türk Tarihinin Bütünlüğü” **Türk Dünyası Kültür Atlası**, Bölüm V, C.I, Türk Kültürün Hizmet Vakfı, İstanbul 2013.
- TAŞAĞIL Ahmet, **Gök-Türkler**, Ankara 1995.
- TDV İslam Ansiklopedisi**, C.21, İstanbul 2000, s.472.
- The National Museum of the Republic of Kazakhstan, **Masterpieces of The Lords of The Great Steppe: The exhibition catalogue**, Astana 2018.
- TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat.
- UÇAR Zofie, “Türk Kültüründe Geyik ve Geyikli Baba Üzerine Gözlemler”, **Kültür Evreni**, S.6, s.140.
- WACE Rupert, JANSSENS Ben, CLIST Martin, **Ancient Bronzes From China, Ordos and the Steppes**, Ben Janssens Oriental Art, London 2007.
- WELLS C., **Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası**, İstanbul 1984, s.26
- YILDIRIM Elvin, **Türk Bozkır Kültürünün Doğuşu Andronovo Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s.22
- YILMAZ Aml, “İskit Sanatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, s.36.
- YILMAZ Hande, **Avar Maden Sanatı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ZEREN M. Ebru, **Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kùltür Hayatına Etkileri**,
Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bölümler
Enstitüsü, İstanbul 2015.

10. ÖZGEÇMİŞ

2013'te Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünde lisans eğitimine başladı. 2018 yılında lisans eğitimini tamamlayarak aynı yıl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk İslam Sanatları programında yüksek lisans eğitimine başladı.

